

TARTU ÜLIKOOL
EESTI KEELE ÕPPETOOL

Maigi Vija

ÜHE EESTI LAPSE KEELELINE ARENG

VANUSES 1;5 – 2;0

Juhendajad: dotsent Renate Pajusalu
professor Marilyn May Vihman

*Subatud katmisele
23.5.2000 J. Sill*

TARTU 2000

SISUKORD

SISUKORD.....	2
SISSEJUHATUS.....	3
1. LAPSE KEELE OMANDAMINE.....	7
1.1 LASTEKEELE UURIMISE PROBLEEMISTIK.....	7
1.2 MORFOLOOGILISE SÜSTEEMI KUJUNEMINE.....	12
2. ÜLEVAADE ANDREASE KEELELISEST ARENGUST.....	15
2.1 ÜHESÕNAPERIOOD.....	15
2.2 VARASEM MITMESÕNAPERIOOD.....	17
3. MORFOLOOGILISTE TUNNUSTE ILMUMINE.....	26
3.1 ANDREASE VERBIKASUTUS.....	27
3.2 ANDREASE NOOMENIKASUTUS.....	42
3.3 POSTPOSITSIIONID.....	53
4. PARTIKLID JA LIITED.....	58
5. MORFOLOOGILISE SÜSTEEMI ANALÜÜS.....	62
5.1 VERBIVORMIDE ANALÜÜS 6 LAPSE PÕHJAL.....	62
5.2 KÄÄNDSÕNAVORMIDE ANALÜÜS 6 LAPSE PÕHJAL.....	64
KOKKUVÕTE.....	67
KASUTATUD MÄRGID JA LÜHENDID.....	71
KIRJANDUS.....	73
SUMMARY.....	77
LISA 1. ANDREASE ESIMESED MITMESÕNALAUSUNGID.....	79
LISA 2. ANDREASE ESIMESTES LAUSUNGITES SISALDUVAD VERBIVORMID.....	89
LISA 3. VERBIDE GRUPEERIMINE.....	95
LISA 4. LITEREERITUD TEKSTI NÄIDE.....	97

SISSEJUHATUS

Lastekeel on väga huvitav ja lai uurimisvaldkond keeleteaduses, laste keelt uurides on esile kerkinud põnevaid probleeme ja nende lahendamisel on teadlased esitanud vastakaid seisukohti. Maailmas on palju keeli ja nende suure erinevuse tõttu tuleb igale keelele läheneda individuaalselt. Eesti laste keelt ei ole väga põhjalikult tänaseks uuritud, kuid mingi andmestik on juba olemas.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on vaadelda ühe eesti keelt kõneleva lapse keelelist arengut vanuses 1;5 – 2;0. Materjal on võetud keelepäevikust ning sisaldab 349 mitmesõnalausungit, lisaks olen kasutanud teisigi keelepäevikukommentaare ja lindistuste materjale. Põhitähelepanu koondub morfoloogilise süsteemi kujunemisele, s.t. verbi- ja noomenimorfoloogiale. Olen jälginud erinevate muutelõppude esmailumumist Andrease kõnesse ja seda, millal konkreetne lõpp produktiivsesse kasutusse läheb. Lisaks sellele olen uurinud, kuidas saab esimeste mitmesõnalausungite põhjal iseloomustada sellises vanuses lapse keelesüsteemi kujunemist, mida iseloomulikku võib leida lapse keelekasutuses. Olen kasutanud lapse kõnet analüüsidest tinglikult mõisteid morfoloogia ja süntaks, kuigi on selge, et need erinevad täiskasvanu keele tavapärasest teaduslikust käsitlusest.

Keelejuhiks on minu poeg Andreas (hellitusnimi Antsu), tema keelelist arengut olen jälginud vanuses 1 aasta 5 kuud – 2 aastat (edaspidi 1;5– 2;0). Andreas on sündinud 26.2.1998 ja ta on peres ainuke laps. Kodune keel on eesti keel. Andrease isa on pärit Tallinnast ja ema pärineb kirderanniku murde alalt Lüganusest, kuid on viimased kakskümmend aastat elanud Kesk – Eestis ning murret ei räägi. Andrease (edaspidi ka A.) hoidmisega on tegelenud põhiliselt ema ja isa, lapsele on palju lauldud ning ette loetud, on käidud järjepidevalt ujumas, veidi beebikoolis. Sügisel 1999 (vanuses

1;6) hakkas Andreas käima lastesõimes. Ta kohanes lasteaiaga väga hästi ja tema keel on sellel perioodil jõudsalt arenenud. See on osaliselt tingitud ka sellest, et Andreas on elav ja jutukas laps ning lasteaias tekkis tal tungiv vajadus end teistele arusaadavaks teha.

Oma lapse jälgimisel olen teinud ülestähendusi keelepäevikusse ning lisaks lindistanud lapse kõnet. Lindistused täiendavad keelepäevikut teatud mõttes ning lindistusi on ühtekokku 5,5 tundi. Lindistatud materjalid ei ole täies ulatuses litereeritud, sest ma sorteerisin oma töö jaoks keelepäevikust ja lindistustest välja mitmesõnalasungid ning sõnavormid, mida pidasin vajalikuks edasise analüüsi jaoks.

Keelepäeviku sissekanded on regulaarsed, olen püüdnud märkmeid teha iga päev, äärmisel juhul ülepäeviti. Pean väga oluliseks seda, et päeviku sissekandeid tehtaks järjepidevalt, kuna lapse keel muutub ja varieerub rohkem, kui me arvata ja loota oskame. Hiljem on juba raske midagi mälu järgi paberile panna. Lapse kõne regulaarne ülestähendamine annab võimaluse jälgida tähendus- ja vormimuutusi ning võimaldab kõike täpselt dateerida. Sellisel juhul on keelepäevikust abi ka tulevastele lastekeele uurijatele. Ma juhindusin Andrease keelenäidete ülestähendamisel sellest, et fikseeritud sõna või vormi kasutus oli lapsel spontaanne, puudus imiteerimise võimalus, s.t. eelnevates täiskasvanu lausungites ei esinenud vastavat vormi. Kui oli tegemist imiteerimisega, püüdsin lisada ka informatsiooni eelnevate repliikide kohta.

Iga sissekande juurde olen keelepäevikus lisanud kuupäeva ja lapse vanuse, näit:

6.12.99 (üles kirjutatud 6.detsembril 1999.a)

1;9.10 (laps on hetkel 1 aasta 9 kuud ja 10 päeva vana)

Olen püüdnud lapse kõnet kirja panna võimalikult häälduspäraselt, aga pole kasutanud foneetilist transkriptsiooni. Pidasin vajalikuks fikseerida ainult teatud foneetilisi erijooni nagu välde ja palatalisatsioon, kuid minu eesmärgiks pole keele

fonoloogilise arengu jälgimine. Sõna alguse h-d olen märkinud nii, nagu laps seda tegelikult hääldab. Kuna minu laps on vaadeldaval perioodil süntaksi arengu alguses, siis olen üritanud keelepäevikusse kirja panna võimalikult erinevaid lausekonstruktsioone, mis ma lapse kõnes tabasin.

Vanuses 2;0 – 2;1.12 osalesime rahvusvahelises lastekeeleprojekti, mille käigus lindistasime Andrease kõnet regulaarelt 6 nädala jooksul. Selle tulemusena valmis 30 tundi audiolindistusi ja 6 tundi videomaterjali. Projekti käigus kogutud keelematerjal käesolevas töös analüüsimisele ei tule.

Praeguseks on Eestis lastekeelt uuritud ning keelematerjali kogutud küllalt vähe. Olen püüdnud olemasolevate uurimuste põhjal Andrease keelekasutust võrrelda veel 7 lapse omaga (vt. tabel 1), morfoloogia osas on nendeks Erik (Salo 1993), Hans (Karelsohn 1993), Marian (Venno 1999), Marko (Hassinen 1997), Heidi (Hassinen 1997) ja Evamaria (Keränen 1999) ning fraaside analüüsis kasutan võrdlusmaterjalina Raivo (Vihman 1999) esimesi kombinatsioone.

Töö esimene peatükk annab ülevaate mõnedest probleemidest lastekeele uurimisel ja lapse morfoloogilise süsteemi kujunemisest. Teine peatükk on ülevaade Andrease varasemast keelekasutusest, puudutab ühe- ja mitmesõnalausungite perioodi tema kõnes. Kolmandas peatükis analüüsin morfoloogiliste tunnuste ilmumist Andrease keelenäidete põhjal, eraldi alapeatükid on verbi-, noomenikasutuse ning postpositsioonide kohta. Neljas peatükk käsitleb mõningaid huvitavaid partikleid ja liiteid, mis on iseloomulikud Andrease keelekasutusele. Viiendas peatükis analüüsin verbi- ja noomenivormide ilmumise süsteemi 6 lapse keelenäidete põhjal. Töö lisades on ära toodud Andrease esimeste mitmesõnalausungite loetelu, verbivormide tabel, verbivormide grupeerimise ja transkriptsiooni näide.

Käesoleva uurimuse materjalid on kõik autori käes (keelepäevik, lindistused, litereeringud).

Tabel 1

Ülevaade Tartu Ülikooli eesti filoloogia osakonnas varem ilmunud lastekeele töödest:

AUTOR	AAST A	TÖÖ	UURIMIS-VALDKOND	LAPSE VANUS
Küllike Suisalu	1985	diplomitöö (e.k. õppetool)	semantika, pragmaatika, kommunikatiivn e areng	1;6- 4;0 (2 last)
Age Salo	1993	bakalaureusetöö (sm- ugri õppetool)	morfoloogia	1;5- 2;5
Kristi Karelsohn	1993	diplomitöö (e.k. õppetool)	morfoloogia	kuni 3;6
Reili Argus	1994	bakalaureusetöö (e.k. õppetool)	süntaks	1;6- 4;0
Kadri Vider	1995	diplomitöö (e.k. õppetool)	leksika (statistil. ülevaade)	1;11- 3;11 (10 last)
Age Salo	1995	magistritöö (sm- ugri õppetool)	verbimorfoloogia	1;5- 3;11 (6 last)
Silja Orusalu	1996	bakalaureusetöö (e.k. õppetool)	lastega suhtlemise erisõnavara	
Marjeta Venno	1997	seminaritöö (e.k. õppetool)	morfoloogia	1.0- 2.2
Mika Keränen	1999	bakalaureusetöö (ekv õppetool)	verbimorfoloogia	1;11- 3;0
Marjeta Venno	1999	bakalaureusetöö (e.k. õppetool)	morfoloogia, fonoloogia	1.0- 4.0

1. LAPSE KEELE OMANDAMINE

1.1 LASTEKEELE UURIMISE PROBLEEMISTIK

Lapse keeleomandamise uurimine on pakkunud huvi paljudele teadlastele, kusjuures lapsekeele uurimiseks on väga palju erinevaid võimalusi. Keeleteadlased pole lapse keeleomandamise küsimustes üksmeelsed, vaid esindavad erinevaid seisukohti. On olemas kaks lähenemist, mida Foster-Cohen (1999: 1-5) on nimetanud uurimuslikuks (*observational*) ja loogiliseks (*logical*) lähenemiseks. Uurimuslik suund põhineb konkreetset keeleainesel, mille põhjal analüüsitakse seda, kuidas lapsed tegelikult rääkima hakkavad ning uurijad ei rõhuta sünnipärase teadmiste olemasolu. Loogilise suuna esindajad usuvad, et keel on midagi sünnipärase, lastel on kaasasündinud teadmised keele kohta juba enne seda, kui nad ümbritsevate inimeste keelest aru saavad või ise rääkima hakkavad.

Uurimuslikku suunda esindavad teadlased on analüüsitava keelematerjali põhjal väitnud, et lapsed omandavad keele vähehaaval (*piecemeal learning*), järk – järgult, mitte ühekorraga (Gathercole 1999: 133). Sedasama kinnitavad ka järgmiste peatükkide andmed Andree ja teiste laste keele kohta. Väikeste laste morfoloogiat uurides on märgata, et muutelõpud tulevad järk – järgult, nende esmaesinemised ja kinnistumine on küllaltki hästi jälgitav ning morfoloogiliste tunnuste ilmunises laste kõneste võib täheldada teatud seaduspärasusi.

Käesolev töö läheneb lapsekeelele uurimuslikust küljest, kuna minu jaoks on primaarne see materjal, mille ma lapse kõnest üles tähendanud olen. Alles nende keelenäidete põhjal hakkab ma seaduspärasusi otsima ning midagi järelutama.

Töös on lähtunud ka seisukohast, et laps omandab keeleoskuse sotsiaalses keskkonnas elades. Areng toimub vastavalt lapse füüsilistele ja vaimsetele võimetele, läbides teatud perioodid (Lepik 1972: 177). Lapsed on väga erinevad ja seepärast peab neid uurima arenguetaappide järgi, mitte vanuse järgi. Oluline on see, kui kaugel laps on oma keelelises arengus jõudnud.

Umbes 18 kuu vanuses toimub lapse keelelises arengus nn. **sõnaspurt** (*word spurt*) ja umbes samal ajal hakkavad lapsed konstrueerima kahesõnalisi lausungeid (Bloom 1994: 7). Bloomi poolt välja pakutud vanus – 18 kuud – on oletatav keskmine iga. Selge on see, et **umbes** selles vanuses vallandub lastel tõeline sõnatulv. Laps on selleks ajaks jõudnud oma arengus niikaugemale, et ta suudab palju välja öelda, meelde jätta, ühesõnaga suudab kergesti omandada hulgaliselt uusi sõnu. Andreease sõnaspurt jääb vanusesse 19 kuud, mil teda tabas tõeline asjade nimetamise vaimustus, sellega on tihedas seoses ka asjade nimede küsimise rohkus. Esimesed kahesõnalised kombinatsioonid tulevad alles kuu aega hiljem, vanuses 20 kuud. Kahesõnaväljendeid kasutas Andreas väga lühikest aega, umbes 2 nädalat ja siis võttis kasutusele juba ka kolmesõnalised lausungid, loomulikult jäid kahesõnaväljendid edaspidigi alles ja veel pikka aega on need lapse kõnes arvulises ülekaalus. Arvata võib, et ka laste keeleline kompetentsus on erinev nagu täiskasvanuilgi ja 18 kuud on keskmine vanus, mil laps peaks olema saavutanud teatud bioloogilise ning psühholoogilise küpsuse. Kuidas laps tegelikult keelelises areneb, on väga individuaalne. Clarki (1993: 37) seisukoht on selline, et lapsed hakkavad üldiselt kahesõnalausungeid kasutama vanuses 1;6–2;0, kuid kõikidel lastel ei pruugi kahesõnaperioodi üldse esineda. Mõned neist lähevad kohe pärast esimeste sõnade ilmumist üle mitmesõnalausete kasutamisele.

Lapse esimesed kõneaktid on nimetamine, nõudmine, kordamine, vastamine, kutsumine, tervitamine, protesteerimine ja keelekasutuse harjutamine. Väikese lapse kõneaktid on eelkõige **pragmaatilised**. (Leiwo 1993: 84–85.) Laps püüab teda ümbritsevate inimestega suhelda ja ennast arusaadavaks teha. Kõneaktidega liitub

tüüpiline mitteverbaalne käitumine ning lapsega suhtlemisel tuleb arvestada seda, kuhu laps on oma tähelepanu pööranud: kas ta ootab vastust, kas ta osutab millelegi või protesteerib millegi vastu. Seega on väikese lapse lausungitel suur kommunikatiivne tähtsus, s.t. laps tahab edasi anda mingisugust informatsiooni, suhelda teistega. Vastastikuse vestluse arendamine on lapsel varakult omandatud, lapse esimesed väljendused saavad alguse ema ja lapse vahelisest suhtlemisest, selline vastastikune suhtlemine algab kohe pärast sündimist (Kauppinen 1998: 26). Laps pole alguses teadlik, milline on nende lausungite tähenduslik ja vormiline külg, ta õpib uutes olukordades tõlgendama teiste kõneakte, analüüsima olukordi ja samaaegselt teeb ta ennast kogu aeg teistele mõistetavaks.

Ratsionalistide arvates loob laps oma reeglisüsteemi üsnagi puuduliku ja juhusliku keelelise algmaterjali põhjal. Laps mitte ei matki täiskasvanu väljendusi, vaid loob oma alateadlikke keelehüpoteese. Jäljendamisel ja analoogiavormidel on keele omandamises suhteliselt väike tähtsus (Leiwo 1993: 51). Mina tahaks oma lapse jälgimise põhjal väita vastupidist, teatud etapil on lapse jaoks väga oluline keeleomandamisviis just jäljendamine ning analoogiavormide tootmine. Laps võtab kõigepealt keelematerjali täiskasvanute keelest, alles siis hakkab looma oma keelehüpoteese ja süsteemi. Andrease keelenäidetest võib näha, et mitmesõnaperioodi alguses opereerib laps suurel määral valemite ning päheõpitud konstruktsioonidega.

Laps on väga tähelepanelik, ta omandab kergesti keelelisi nüansse. Ta jätab meelde kuulnud **sõnavormid**, aga ka **konteksti**, kuhu see kuulub, **mitteverbaalsed** suhtluselemendid, mis kuuluvad konkreetse situatsiooni juurde. Laps võib täiskasvanut selliste situatsioonide reprodutseerimisega tõeliselt üllatada.

Tomasello on välja toonud 2 olulist joont iseloomustamaks lapse varast keelekasutust:

1) **konventsionaalne** (*conventional*), s.t laps kuuleb, kuidas teised inimesed räägivad ja kasutab ise ka keelt sellisel viisil. See tagab selle, et temast saadakse õigesti aru.

2) **loov, produktiivne** (*creative*), laps üldistab ja varieerib täiskasvanute keelest võetud mustreid, ta peab oskama formuleerida uusi lausungeid vastavalt konkreetsete suhtlussituatsioonide vajadustele (Tomasello, ilmumas).

Ninio (Ninio 1988: 102) järgi on väikeste laste keel oma struktuurilt puudulik: selles puudub morfoloogia ning on väga vähe süntaksit. Klassikalised grammatika käsitlused põhinevad täiskasvanute keelel ja niikaua kui lapse keelereeglite süsteem erineb täiskasvanute omast, **ei saa** neid omavahel kõrvutada samade formaalsete kategooriate põhjal. Laste varases keeles pole kasutusel süntaktiline või semantiline süsteem, vaid **leksikaalne** grammatika. Igasugused süntaktilised suhted ja sõnajärg lapse moodustatud lausetes peegeldab Ninio arvates täiskasvanute keelekasutust. (Ninio 1988: 102–105). Andree keelenäidete põhjal ei saa selle seisukohaga nõustuda, sest Andree eituse konstruktsioonid erinevad täiesti tavakeelsetest vormidest.

Laste esimesi mitmesõnalauseid uurides on osa uurijaid jõudnud järeldusele, et väikestel lastel on olemas keeleline kompetents, mis põhineb leksikaalsete üksuste omandamisel (Tomasello järgi *item-based*, Lievenil *lexically-based learning*). Lieven jt. analüüsivad väikeste laste lausungite struktuuri varases keeleomandamise faasis ja olulisteks mõisteteks on **muster** (*pattern*) ning **skeem** (*schema*). See on nn. **distriptsiooniline** lähenemine esimestele mitmesõnalausungitele, s.t. seda, et sõnade ja morfeemide vahelised distriptsioonilised suhted (keeleüksuste paigutus ja jaotus, suhted kontekstiga) mängivad olulist rolli lapse varases keeleomandamises. Lieven väidab, et lapsel pole mingit pistmist täiskasvanule omaste semantiliste või süntaktiliste kategooriatega. Laps ei taipa algselt ei erinevate morfeemide tähendust ega ka nendevahelisi grammatikalisi suhteid. Uurijad püüavad lapse keeleomandamist iseloomustada konstruktsioonidega (mustritega), mis koosnevad

raamidest ja tühikutest nendes raamides. Selliste skeemide järgi on analüüsiv suurem osa lapse lausungitest. Missugused raamid laps kasutusele võtab, missugused tühikud neis ilmnevad, see kõik sõltub sellest, mis on lapse jaoks oluline, s.t. mida ta tahab öelda ja ka sellest, missugused on tema teadmised lausungi ja konteksti vahelistest suhetest (alguses võivad need skeemid olla lihtsamad, hiljem muutuvad keerulisemaks). Lieven ja Pine väidavad, et suur enamus väikeste laste (1– 3.a.) lausungeist on omandatud analüüsimatute tervikutena (*frozen by the analysis*). Laps ei suuda veel sõnavorme ning lauseid analüüsida ja tema jaoks on oluline tähendus kasutataval keeleüksusel kui **tervikul**, mitte selle vormilisel küljel. Laps annab oma sõnumi edasi just selliste lausungite abil, milles sisalduvad elemendid, mida ta **tähtsaks** peab. Täiskasvanu jaoks võib selline vormistus puudulik tunduda, kuid väike laps ei analüüsi keelekasutust morfoloogiliselt või süntaktiliselt. (Lieven jt.1997: 187- 191).

Valemite ja päheõpitud konstruktsioonidega on seotud ka nn. **kogu sõna lähenemine** (*whole– word approach*) lapsekeelele, mida on analüüsinud M.Vihman oma kakskeelsete laste keelenäidete põhjal. See tähendab sellist keeleomandamisviisi, kus laps eelistab tervete sõnade päheõppimist morfoloogilise süsteemi ülesehitamisele, valmis üksuste kasutamist väikestele tähendust omavatele üksustele. Kogu sõna lähenemise uurimisel morfoloogias toetub Vihman järgmiste nähtuste kirjeldamisele:

- Postpositsioonide omandamine enne käändelõppe
- Supletiivsete ja ebareeglipäraste vormide omandamine enne reeglipäraseid markereid
- *did* + verb konstruktsiooni eelistamine ingl. keele mineviku väljendamisel
- Inglise keele analüütilise *have* konstruktsiooni laenamine eesti keelde (Vihman 1982: 156).

Käesolevas töös on tegeldud kahe esimese punktiga. Järgnevad peatükid tõestavad, et Andreas kasutab käändelõputa nimisõnu sellistes positsioonides, kus **peaks** esinema

mingi konkreetse käände marker ja postpositsioonid vormistavad teatud käändeid enne vastavate muutelõppude ilmumist. Teiseks tahan näidata, et Andreas omandab suplettiivseid ja ebareeglipäraseid vorme enne vastavaid reeglipäraseid markereid.

Lapsekeele uurimisel on keeruline määratleda lause mõistet, seetõttu on väga raske ka selgeks teha, millal laps ütleb oma esimesed laused. EKG (1993: 5) järgi on lause minimaalne suhtlusüksus, mis kuulub komponendina suuremasse suhtlusüksusesse – teksti (lõiku). Suulisele tekstile on teatavasti iseloomulikud sellised nähtused nagu pausid lause sees, reformuleeringud, venitused, kordused, tühisõnad (Hennoste 1996). Väikese lapse poolt moodustatud laused erinevad tavapäraest täiskasvanute lausetest ning seetõttu kasutan käesolevas töös lapse kõnes esinevatest kahe- või enamasõnalistest konstruktsioonidest nimetust **lausung**. EE järgi (EE 1990: 435) on lausung ühe isiku pidev kõneakt, mida piiravad pausid või teise isiku kõneaktid.

1.2 MORFOLOOGILISE SÜSTEEMI KUJUNEMINE

Morfoloogiliste tunnuste kasutuselevõtt ja kinnistumine eeldab lapsel teatud kognitiivse ja lingvistilise arengutaseme olemasolu. Hassinen (1997: 102) eristab muutelõppude omandamises viit etappi:

- 1) Laps kasutab sõnu markeeritud tunnusteta ja fleksioon selgub kontekstist.
- 2) Muutelõpu esmakasutamine on tavaliselt täiskasvanu kõne imiteerimine.
- 3) Muutelõpp esineb teatud konkreetsete sõnade või valemia omandatud fraaside puhul.
- 4) Juhuslike õigete vormide analoogial morfoloogiliste tunnuste kasutus üldistub ja neid laiendatakse ka ebareeglipärasele sõnadele.
- 5) Lapsel kujunevad sisemised reeglid, mis reguleerivad muutelõppude kasutamist.

Varase morfoloogia etapil hakkab laps leidma seaduspärasusi keeles, moodustama sõnavorme oma reeglite põhjal. Ta ei piirdu enam pelgalt täiskasvanute keelest võetud vormidega. Nii algab keeleline areng ja laps jõuab selleni, et hakkab sõnavorme liigendama tüvede ning muutelõppude kombinatsioonideks. Vaheetapina ilmub lapse keelde rohke analoogiavormide moodustamine, mis annab märku sellest, et alguse on saanud lapse oma loov keelekasutus. Mõne aja pärast jäävad analoogiavormid kõrvale ja laps hakkab moodustama samasuguseid vorme nagu alguseski, kuid enam pole tegemist otse täiskasvanute keelest üle võetud vormidega, vaid lapse enda moodustatud sõnavormidega. Laps jõuab sõnavormide aktiivse produtseerimise etappi. (Laalo 1998: 362.) Teatud etapil tekivad muutelõppude omandamise protsessis nn. (üle)üldistamised (*overgeneralization*), kus laps lisab reeglipärase muutelõpu ka ebareeglipärasele sõnadele. Sellest tuleb lähemalt juttu eespool seoses imperfekti ning partitiivi muutelõppude kasutusega.

Lapse keele analüüsimisel tekitab probleeme konkreetse sõnavormi produktiivsuse üle otsustamine, s.t. kas laps on vormi omandanud või mitte. Salasoo (1995:241) on kasutanud sõnavormide omandamise üle otsustamiseks järgmisi kriteeriume:

- 1) **Spontaanne** kasutamine: lapse poolt kasutatud markeeritud sõnavorm esineb spontaanselt, s.t. seda ei esine vähemalt 10 eelnevas täiskasvanu lausungis.
- 2) **Leksikaalne** variatsioon: kasutatud markeering esineb kas sel või varematal vaatlusperioodidel vähemalt ühe teise sõnatüvega.
- 3) **Morfoloogiline** variatsioon: kasutatud sõnatüvi esineb kas sel või varematal vaatlusperioodidel kas mõne teise markeeringuga või hoopis ilma markeerimata.
- 4) **Grammatiline** harmoonia: laps kasutab antud sõnavormi sama grammatilise mõiste edasiandmiseks nagu konventsionaalses keeleski.
- 5) **Produktiivne** kasutamine: laps ei kasuta antud sõnavormi valemina (ühes tükis omandatud sõnade kombinatsioonina) või selle osana.

Mitmed keeleuurijad on lugenud vormi **omandatuks** siis, kui selle kasutus on produktiivne, s.t. kui on täidetud 2 kriteeriumit:

- 1) verbitüvi esineb koos vähemalt kahe erineva muutelõpuga, ja
- 2) neidsamu muutelõppe on kasutatud veel vähemalt kahe erineva verbiga koos.

Esitatud kriteeriumid on siiski väga liberaalsed. Teoreetiliselt on võimalik, et laps kasutab paljusid verbe koos sama muutelõpuga (kriteerium 2) ning ühte neist verbidest koos mitme erineva muutelõpuga (kriteerium 1) ja kõik kasutatud vormid on siiski pähe õpitud, analüüsimatute tervikutena omandatud (Gathercole jt. 1999: 144). Mina toetun vormide produktiivsust hinnates Salasoo esitatud kriteeriumidele, sest lapsel võib olla ühest sõnast mitu päheõpitud vormi, kuid tegelikult ta ei ole jõudnud konkreetse sõna produktiivse kasutuseni. Tuleb kasutada samaaegselt mitmeid kriteeriume otsustamaks sõnavormi omandamise üle.

Eesti keele morfoloogia omandamisest on kirjutanud Lisa Dasinger, kellel on võrdlev uurimus eesti, soome ja ungari keele kohta. Dasinger käsitleb kolme aglutinatiivse keele morfoloogia omandamist olemasolevate andmete põhjal. (Dasinger 1997.) Eesti keele käsitus on uurimuses kõige lühem, kuid see on tingitud sellest, et eesti keele omandamise kohta on avaldatud väga vähe materjale, millele autor saaks toetuda. Vaatamata sellele annab artikkel põhjaliku ülevaate kolme sugulaskeele omandamisest lastel.

2. ÜLEVAADE ANDREASE KEELELISEST ARENGUST

2.1 ÜHESÕNAPERIOOD

Selles alapeatükis tahan anda väikese ülevaate Andrease keelelisest arengust ühesõnalauseste perioodil. Ühesõnaperiood kestis vanuseni 1;7, kui hakkasid ilmuma ka esimesed kahesõnalised kombinatsioonid. Vanuses 1;6 oli Andrease leksikonis vähemalt 120 sõna.

Vanuses 1;6 – 1;7 kasutab Andreas oma kõnes vaid ühe- ja kahesilbilisi konstruktsioone. Pikematest sõnadest teeb laps endale lühema ja suupärasema variandi, näit: kadunud > katu, sajajalgne > sala, apelsin > appe, vanaisa > mana, sünnipäev > sunni, mutionu > onu, sitikad > sitti, kummikud > kumme. Kui jälgida seda, kuidas ema lapsega räägib, võib märgata, et temagi kasutab lühemaid sõnu ja lihtsamat keelt. Huvitav on see, et ema kõnet kuulates ning teda jäljendades otsustab laps teatud sõnade kohta, et need on rasked või ei kuulu tema kompetentsi ega proovigi neid sõnu järgi öelda. Andrease emana võin öelda, et ootasin järelekordamist mitmetest sõnadest, mis silmnähtavalt huvitasid last (nt. *rebane*, *diktofon* jt.). Aga laps ei proovigi neid järele öelda. Esimesed kolmesilbilised vormid, mida A. kasutab, on pussika < bussiga, täkätä < rattaga, issika < issiga, emmeka < emmega (kõik vanuses 1;7).

Andrease esimene sõna oli tä, täh < aitäh, järgnesid issi, emme, pähh, mämm-mämm. Paljude eesti laste esimene sõna on aitäh, see tuleneb hoidjate kõnest ja sellest, kuidas lapsele seda sõna esitatakse või õpetatakse. Ema või hoidja kasutab väikelapsega suheldes aitäh sõna erinevates tähendustes: siis, kui ta annab lapsele midagi, aga ka siis, kui ta palub lapse käest endale midagi. Loomulikult hakkab ka laps seda sõna kasutama eri funktsioonides, näiteks

- 1;0 A: aitäh 1. 'aitäh'
 2. 'palun'
 3. 'annan'
 4. 'võtan'

Aitäh sõna mitmetähenduslikkust tõestab ka asjaolu, et sõna palun ilmub laste keelde tunduvalt hiljem. Andrease keeles puuduvad veel pikka aega sõnad anna, võta ja neid asendab seesama aitäh.

Andrease keeles: 1;0 tä, täh 'aitäh'

1;9 panu 'palun'

Mariani keeles: 1;2.6 adäh! ~ tähh! 'aitäh!'

2;1.12 pa'u! 'palun' (Venno 1999: 12).

Leiwo järgi ei ole lapse esimesed sõnad ühetähenduslikud. Lisaks suhetele (tegija, tegevus jne.) väljendavad need ka funktsionaalseid ja/või pertseptuaalseid tähenduskategoriaid. Näiteks sõna "pall" võib esialgu tähendada visatavat eset (funktsionaalne kategooria) või ümmargust eset (pertseptuaalne kategooria). Olemasolevate sõnadega hakatakse väljendama uusi semantilisi suhteid ja neile hakatakse omistama uusi tähendusi (Leiwo 1993: 86).

Browni käsitlusest selgub, et lapsed kasutavad ühesõnaperioodil mingist objektist rääkides samaaegselt kaht tähistusviisi: laps ütleb sellest objektist rääkides selle asja nime (nt. müts, kott) või nimetab objekti selle omistaja nime järgi (nt. emme [müts, kott]) (Brown 1973: 154). Laps osutab rääkides objektile, mis kuulub kellelegi ja nimetab seejuures objekti omistaja nime. Andrease keelekasutuses esines samuti ühesõnaperioodil sellist nähtust (vt allpool näide 2 sõna issi juures).

Lapse sõnavara on alguses väike, aga ta suudab ennast arusaadavaks teha ka nende väheste sõnade abil. Suurteks abilisteks tähenduste eristamisel on intonatsioon,

prosoodia, miimika. Laps valdab hästi teatud võtteid, et enda arvamusi ja soove teistele selgeks teha ning lähedased inimesed mõistavad last suurepäraselt. Andreas kasutas vanuses 1;5 suhteliselt vähe sõnu ja seda olulisem oli jälgida tema intonatsiooni, näoilmet, liigutusi.

- 1;5 A: issi 1. 'issi' (osutab fotole, millel on issi) : neutraalne toon
2. 'issi oma' (osutab esemele, mis on issi oma)
issi? 3. 'issi tuleb?' (kuulatab hääli koridoris, kas issi tuli?) : küsiv toon
issi ! 4. rõõmuhüüe (issi astus uksest sisse)
5. nutune hüüe (võta mind sülle; tee minust välja; issi läks ära)

- 1;6 A: puppu 1. (lifti)nupp (vastab küsimusele: mis see on?)
puppu? 2. (on kuulda, et lift sõidab: keegi sõidab liftiga?)
puppu! 3. emme, vajuta nuppu!; Tahan nupule vajutada!

Tõenäoliselt tähistas puppu sel perioodil Andrease jaoks kõike liftiga seonduvat: lifti, liftiga sõitmist, liftinupule vajutamist. Läheb veel mitu kuud, enne kui tulevad uued ja täpsemad sõnad (ihti 'lift' , seitma 'sõitma' jne.).

2.2 VARASEM MITMESÕNAPERIOOD

Selles peatükis püüan selgusele jõuda, mida laps sellel etapil oskab väljendada ning kuidas ta seda teeb. Seega tahan üldiselt iseloomustada Andrease keelekasutust vanuses 1;7 – 2;0 kogutud mitmesõnalauseingite põhjal.

Andreas on vanuses 1;7.24 (esimene lindistus 18.10.1999) jõudnud oma keele arengus väga huvitava etapini, mitmesõnalauseid ta veel ei moodusta, aga üritab juba üksiksõnu kokku öelda. See näitab seda, et laps on arengus juba niikaugele jõudnud, et suudab artikuloida mitut sõna üksteise järel. Tema tehtud konstruktsioonidel on

vahel väikesed pausid, näit. mõmmi (.) au'ku, kass (.) sitti, sii (.) Pitsu. Kas järgnevad kombinatsioonid (30 minutisest lindistusest leitud) võib lugeda lauseteks? Igal juhul kuuluvad need juba **mitmesõnaliste** väljenduste hulka.

mämm- mämm iss 'teeme issile süüa'

mõmmi, auku (2x) 'mõmmi kukkus auku'

kass sitti 'kastis sitikad'

oss sii 'uss siin'

sii Pitsu (2x) 'siin Pitsu'

äle buss 'jälle buss'

Kontekst on väikese lapse jaoks primaarne, seetõttu olen püüdnud arvesse võtta konteksti, konkreetset situatsiooni, lapse zeste ja intonatsiooni ning proovin analüüsida Andrease päris esimesi kombinatsioone.

mõmmi(.) auku See lausung on öeldud aabitsapildi kohta, kus karumõmm on auku kukkunud. Andreasele on väga palju raamatutest ette loetud, ta on väga kannatlik kuulaja ja lehitseb sageli ka omaette raamatuid. Seetõttu võiks antud lause lugeda imitatsioonide hulka, laps on palju kordi kuulnud konkreetse pildi kohta käivat juttu ("mõmmi kukkus auku ja jänes jooksis minema") ja tal on see meelde jäänud. Samas ei esine selles suhtlussituatsioonis ema lauset, mida laps konkreetsetl järele kordaks.

kass(.) sitti Liivakast + sitikad, lapse mälestustes on need tihedalt seotud ning fotot vaadates **nimetab** ta kaht tuttavat asja, mis talle pildil oleva olukorraga assotsieeruvad. See on lapse moodustatud kombinatsioon varasest perioodist, kui ta asetab sõnad kõrvuti, ilma et nende vahel oleks seost. Selline lausung esitab seda, et laps mõtleb konkreetsetest asjadest just sellises järjekorras (Lieven, Pine jt. 1997: 190).

oss sii 'uss siin' Olen kasutanud lapsega raamatut vaadates sõnu *see, siin*, et tõmmata lapse tähelepanu vajalikule objektile. Tegemist on ema kõnest võetud

imitatsiooniga, kuid järgneva lindistuse jooksul tõestab A. oma produktiivset keelekasutust, kasutades ka lausungit *sii Pitsu*.

sii Pitsu Laps näeb aknast maastikuauto, mis sarnaneb vanaisa autole ja millega on tihedalt seotud koer Pitsu, kes sageli autos istub. Huvitaval kombel kasutab A. sõna *sii* kahes erinevas positsioonis: enne ja pärast põhisõna (vrd *oss sii, sii Pitsu*). Raivo esimeste kombinatsioonide hulgast (Vihman 1999) leidsin sarnased näited:

1;8.16 R. banaan sisse

1;8.18 R. sisse ball

See kõik viitab sellele, et laps tõepoolest kasutab olemasolevat keelematerjali loovalt.

äle buss 'jälle buss' See on täiesti puhas imitatsioon, kuna mingisuguste teiste sõnadega ei kombineeru. (Istume tihti koos Andreasega aknal ja uudistame ning kommenteerime õues toimuvat.)

mämm- mämm iss Ema ütles eelnevalt, et lähme teeme issile süüa, nüüd Andreas kordab seda, kuid *oma* sõnadega. Esimesi kombinatsioone analüüsides tekib küsimus, kas laps asetab teatud sõnu lihtsalt kõrvuti või on tal olemas mingisugused teadmised keelelistest kategooriatest. Arvata võib, et laps teab ühtteist, sest ta ei tee kategoriaalseid vigu. Mida ta täpselt teab ja kustkohast ta need teadmised hangib, on raske öelda.

Teatud keelelise kompetentsi põhjal teeb laps semantilisi ja süntaktilisi valikuid võimalike kombinatsioonide hulgast. Ta ei moodusta ebaloomulikke vorme, sest suudab õigesti produtseerida teatud tüüpi kombinatsioone. Väga raske on kindlaks teha, kui palju täpselt on sellise materjali hulgas päheõpitud ja kui palju laps *ise* loovalt konstrueerib. Me ei tea, kui palju lapsel on teadmisi keele kohta, kas tal on mingi arusaam keelelistest kategooriatest, reeglitest.

Järgnevalt on esitatud mõned näited Andrease mitmesõnalausungite kohta, kus on näha, kuidas **verb** võib varasemates lausetes (vanuses 1;8) esineda erinevas positsioonis:

emme, loa! (emme, loe!) **X + VERB**

loa sida! (loe seda!) **VERB + X**

sollu kukku (rosoljet kukkus maha) **X + VERB**

kuku maha alla (kukun maha) **VERB + X**

Eelnevate kombinatsioonide analüüsist tuli välja, et on päris keeruline lapse varaste lausungite kohta midagi ühest ja kindlat väita. Selge on see, et laps on midagi ümbritsevate inimeste kõnest meelde jättnud ja kasutab nüüd seda keelematerjali täpselt samas situatsioonis, nagu ta kuulnud on. Seepärast võib arvata, et tema sõnajärg on sarnane tavalise eesti keeles kasutatava sõnajärgiga. Võib leida ka mõningaid erinevusi, kuid neid pole palju. Eituse konstruktsioonid erinevad A. keeles tüüpilisest eestikeelsetest kombinatsioonidest (vt. verbimorfoloogia, eitus).

Lapse esimesi lauseid iseloomustab nn. **telegrammistiiil**. Neis lausetes puuduvad muutelõpud, olema – verb, ees- ja tagasõnad jne. Telegrammistiiili kasutab laps sellepärast, et ta ei ole veel omandanud kõiki grammatilisi tunnuseid, aga mõnel juhul ka seetõttu, et laps ei ole võimeline neid süntaktiliselt keerulistes lausetes kasutama (Leiwo 1993: 92). Huvitav on see, et laps teab, mida ta jätab välja nn. telegrammistiiilis lausungites. Osade komponentide puudumine lauses ei takista teisi aru saamast, mida laps öelda tahab. Keegi teine ei kasuta selliseid lauseid, järelikult otsustab laps ise, missuguste kombinatsioonide abil ta ennast väljendab.

Brown on kasutanud laste telegrammistiiili analüüsimisel mõisteid sagedus (*frequency*) ja silmapaistvus (*salience*), tema arvates määravad just need omadused ära, missugused sõnad laps teiste kõnest üle võtab (Brown 1973: 79- 83).

Browni seisukohti on hiljem edasi arendatud ning Peters ja Strömquist (1996: 215) on arvamisel, et keele prosoodia on tihedalt seotud leksika ja grammatikasüsteemi omandamisega ning see varieerub väga tugevalt erinevate keelte puhul. Autorite huvi prosoodia rolli vastu on välja kasvanud konkreetsetest keeleuurimustest ning nad rõhutavad, et kirjutatud keel on jätnud prosoodia tagaplaanile. Ometi on lapsekeel eelkõige kõneldud keel. (Peters, Strömquist 1996: 215 – 216.) Eesti laste kõnet ei ole siiani sellise nurga alt vaadeldud. Osa sõnu on kõnes prosoodiliselt rõhutatud, teine osa rõhutamata. Rõhulisi komponente on lapsel kõnevoolest kindlasti kergem meelde jätta ja rõhutatud elemendid jäävad märkamata. Selline prosoodiline analüüs eesti keele kohta aitaks võib – olla seletada, miks lapsed eelistavad telegrammistili perioodil ühtesid keelendeid teistele.

Andrease ja Raivo esimesi lauseid analüüsid võib öelda, et kõige märgatavam on **grammatiliste morfeemide puudumine**, seejärel aga **verbi puudumine** paljudes lausetes.

- 1;8.8 A: emme osti At'su 'emme ostis Antsule [mütsi]' (gramm. morfeem Ø)
- 1;8.10 A: At'su kinni 'Antsu [paneb ukse] kinni' (verb Ø)
- 1;9.8 A: issi tee asti 'issi [tuleb] töölt varsti' (verb Ø)
- 1;9.15 A: Atsu istu siia 'Antsu istub siia' (gramm. morfeem Ø)
- 1;9.19 A: kiisu anna, tubi 'kiisule annan [piparkooki], tubli' (gramm. morfeem Ø)
- 1;9.24 A: Atsu miine taha 'Antsu tahab viinerit' (gramm. morfeem Ø)

Võrdluseks Raivo lausungeid:

- 1;8.16 R: välja, müts, jakk (verb Ø)
 - 1;8.16 R: banaan, sisse (verb Ø)
 - 1;8.20 R: jänku, vesi 'jänku kukkus vette' (verb Ø, gramm. morfeem Ø)
 - 1;9.6 R: Raivo istu siin 'R.istub siin' (gramm. morfeem Ø)
 - 1;9.10 R: tädi, muna, valmis 'tädi ütles: muna on valmis' (verb Ø)
 - 1;9.18 R: isa jakk vaja 'isa ütles: jakki on vaja' (verb Ø, gramm. morfeem Ø)
- (Vihman 1999)

Osades lausungites laps kasutab verbi, aga need on teatud produktiivsed ja lihtsad verbid (istuma, kukkuma jt) või on verbi sisaldav lausung omandatud valemina (piss tuli, emme pani).

Andreasel:

1;8.8 A: emme osti At'su 'emme ostis Antsule [mütsi]'

1;8.9 A: emme, loa! 'emme, loe!'

1;8.13 A: Atsu oni 'Antsu ronib'

1;8.16 A: piss tuli

1;8.24 A: Atsu mängi 'Antsu mängib'

1;8.25 A: Miisu vaata 'Miisu vaatab'

1;8.25 A: istu siia 'istun siia'

Raivol:

1;9.4 R: hiir, kuku 'hiir kukkus'

1;9.6 R: Raivo istu siin 'R.istub siin'

1;9.16 R: Mõmm- mõmm vaata 'Mõmm- mõmm vaatab'

1;9.18 R: ei padi kuku

1;9.26 R: Virve mängi

1;9.31 R: Virve söö? (Vihman 1999)

R.Argus väidab, et sageli on telegrammistilis lausetes "väljaheidetud" verbiks andma ja tulema. (nt. Emme, (anna) kakao juua!, Emmi, halloo, (tule) õue!) (Argus 1994: 13). Tegelikult on vale pakkuda lapse telegrammistilis lausesse mingit omapoolset verbi, sest me ei tea, missuguse verbi tahtis laps sinna lisada. Eelnevad lausenäited R.Arguse tööst kinnitavad samuti väidet, et laps ei kasuta lausetes **verbi**. Täiskasvanu jaoks võib selline vormistus puudulik tunduda, kuid laps annab oma sõnumi edasi just selliste lausungite abil.

Andrease keelekasutusele on iseloomulik see, et laps ei kasuta eriti tihti koopulat. Ka pärast 2. sünnipäeva, kui morfoloogiline süsteem hakkab juba seaduspäraseks muutuma, ei leia tema kõnest kuigi palju koopulaga lauseid. Ta kasutab küll selliseid konstruktsioone, mis peaks sisaldama koopulat **on**, kuid see osa lausest on justkui välja lõigatud, näit:

1;9.4 A: pime, tuduaig 'pime [on], tuduaeg [on]'

1;9.11 A: Atsu kakaäda 'Antsul [on] kakahäda'

1;9.16 A: emme nimi Maigi 'emme nimi [on]Maigi'

1;9.26 A: pall maas 'pall [on] maas'

1;10.7 A: misse see? 'mis see [on]?'

1;10.8 A: oues pime 'õues [on] pime'

A: emme simma aige 'emme silmad [on] haiged'

1;10.16 A: mis see nimi? 'mis selle nimi [on]?'

1;11 A: See Antsu oma 'See [on] Antsu oma'

A: notsu emme süles päägu 'notsu [on] emme süles praegu'

A: Antsu aige 'Antsu [on] haige'

A: miks auto katki? 'miks auto katki [on]?'

Vanuses 1;7 –1;9 ei tundugi koopula puudumine nii märgatav, sest tihtipeale ei kasuta A. lauses verbi. Vanuses 1;10 aga muutuvad tema laused üsnagi täiskasvanupäraseks ja koopula puudumine hakkab teravalt silma. Koopula puhul võib vist väita, et see on rõhuta element lauses ning seetõttu jääb ta lapsele märkamatuks. Sel juhul mängib siin eesti keele prosoodia väga olulist rolli. Foneetilist tõestusmaterjali kahjuks ei ole ja seetõttu jääb konkreetne küsimus vastusetä.

Andreas ei kasuta eriti palju koopulat **on**, kuid samal ajal on tal olemas eituse vorm **ole** 'ei ole', hiljem **ei ole**. Kui lähtuda prosoodilisest analüüsist, siis kahtlemata on eituse või millegi puudumise markeerimine rõhutatum kui jaatava kõne vormistus.

Seega on täiesti ootuspärane, et laps ei kasuta neutraalset koopulat on, kuid markeerib eitust: ole, ei ole.

Vanuses 1;8.8. võib märgata, et Andreas on teinud arengus sammu edasi, leiame esimesed **kolmesõnalised** lausungid, kusjuures need on täielikult lapse enda moodustatud, sest puudus igasugune imiteerimise võimalus. See ei tähenda muidugi seda, et laps pole neid lauseid varem kuulnud, ta võib olla enda jaoks keelelise materjali salvestanud juba kunagi varem.

1;8.8 A: emme osti At'su 'emme ostis Antsule [mütsi]'

1;8.8 A: emme osti pit'ti 'emme ostis [seina]pildi'

1;8.14 A: kana ei taha 'kana ei taha [kätte]'

Andree keelekasutus osutab sellele, et laps loob teatud mudeli, mille järgi ta hakkab edaspidi lauseid konstrueerima. Väga raske on otsustada, mille järgi laps valib need vormid, mis ta kasutusele võtab. A. kasutab igast sõnast vaid **ühte** vormi, need üksikud sõnad on sellistena tema repertuaaris juba varasemast ajast olemas, näit:

1;6 A: puppu 'vajutan liftinuppu; keegi sõidab liftiga jms.'

1;7 A: pit'ti! 'tahan pildialbumit '

kuuki '[tahan] kooki [süüa]; [see on] kook' jt.

Vanuses 1;6 – 1;8 võib märgata, et laps eelistab vokaallõpulisid vorme (vt. ka ptk. 3.2.3), kuid ei saa midagi kindlat väita selle kohta, mille põhjal ta just neid vorme valib.

Andreas paistab alustavat süntaksist, ta paneb sõnad ritta lauseiks, aga morfoloogilisi tunnuseid ja lõppe veel ei kasuta. Eelnevates ja järgnevates mitmesõnalausungites otsene imiteerimine küll puudub, aga tegelikult on väga raske otsustada, millal laps

hakkab kasutama mittepäheõpitud vorme. Andreas on hakanud valdama küll sõnade ritta panemise süsteemi, kuid sõnad, mida ta kasutab, on morfoloogiliste markeriteta.

1;8.8 A: emme osti At'su 'emme ostis Antsule [mütsi]'

1;8.8 A: emme osti pit'ti 'emme ostis [seina]pildi'

1;8.10 A: At'su kinni 'Antsu [pane] ukse] kinni'

1;9.8 A: issi tee asti 'issi [tuleb] töölt varsti'

1;9.15 A: Atsu istu siia 'Antsu istub siia'

1;9.19 A: kiisu anna, tubi 'kiisule annan [piparkooki], tubli'

1;9.24 A: Atsu miine taha 'Antsu tahab viinerit'

Laps ei jäljenda mehaaniliselt kõike, mida täiskasvanu räägib, vaid valib sõnu ja väljendeid (ka lausekonstruktsioone), mis on

- 1) täiskasvanu kõnes sagedased, kergesti saadaolevad;
- 2) lapsele isiklikult tähenduslikud (Argus 1994: 37)

Laps valib sellised väljendid, mida tal kõige rohkem vaja läheb, väikesel lapsel on vajadus asju nimetada, oma tahtmist väljendada, protesteerida ebaseadlike asjade vastu jne. Teatavasti on iga lapse areng individuaalne ja seetõttu loob iga laps oma süsteemi keele omandamiseks. Kõik normaalsed lapsed jõuavad rääkimiseni, aga mitte kõik ei näita välja, **kuidas** nad arenevad. Osa lapsi õpib keele selgeks nõ. vaikides, s.t. hakkab kohe rääkima täislausetega ja kasutab õigeid vorme. Sellisel juhul pole võimalik jälgida, mida laps mingil etapil keelega teeb või kuidas tema süsteem areneb. Andreas kuulub õnneks selliste laste hulka, kes hakkavad varakult rääkima, kes imiteerivad ning katsetavad palju ega karda sealjuures vigu teha. M. Vihman kasutab sellistest lastest rääkides mõistet variatiivsussallivus (*tolerance for variability*). Ka tema poeg Raivo kuulub selliste laste gruppi.

3. MORFOLOOGILISTE TUNNUSTE ILMUMINE

Morfoloogiliste tunnuste esmaesinemine ja kinnistumine lapse keeles on kaks väga erinevat asja. Mitmed uurijad on aga neid peaaegu samastanud. Tegelikuses on sageli nende nähtuste vahel ajaline kuristik. Laps võib küll täiskasvanu kõnest kuulnud sõna korra imiteerida, kuid see ei pruugi olla mingi oluline märk vastava kategooria omandamisest. Mind huvitab see, millal laps mingit vormi produktiivselt kasutama hakkab ja tahan ka võrrelda, kui palju kulub aega esmaesinemisest täieliku omandamiseni.

Olen oma lapse keelenäiteid analüüsidest tuginenud Salasoo esitatud kriteeriumitele (Salasoo 1995) ja arvan, et objektiivse pildi saab ainult rangelt neid kriteeriume järgides.

Andreas tundub olevat seda tüüpi laps, kelle jaoks on primaarne sõnade omandamine. Tal on küllaltki suur sõnavara (üle 120 sõna) juba enne mitmesõnalause ilmumist.

Andree keelenäidete põhjal võib välja tuua kahte erinevat tüüpi lausungeid:

- 1) Sõna või lausung on omandatud tervikuna, valemina.
- 2) Lapse enda konstrueeritud lausung, muutelõpud puuduvad. Mida spontaansem on lausungi kasutus, seda puudulikum on morfoloogiline külg.

Esimesse rühma kuuluvad tervikuna omandatud üksiksõnad ja lausungid, mis on morfoloogiliselt täpsed, vaatamata sellele, et laps ei ole omandanud konkreetse käände (või pöörde) markerit (näit. auku, kooki, vett, piss tuli, ope selga, käsi pesta, tulge sisse, siia maha, otsa sai). Esialgu on tegemist tervikkonstruksioonide või sõnade kui analüüsimatute tervikute päheõppimisega.

Suurem osa A. varasematest mitmesõnalausetest kuulub **teise rühma**, s.t. need on muutelõputa sõnadest konstrueeritud lausungid. (Näit. emme osti Atsu 'emme ostis Antsule', kepsi Atsu 'küpsist Antsule', paksu soki 'villased sokid', kiiss päällä koti 'kiisu kotist välja', Atsu saapa 'A. saapad', lille otsa 'lilled [said] otsa, (visati minema)', kiisu anna, tubi 'kiisule annan [piparkooki], tubli', kotu paista 'kodu paistab' jpt.

3.1 ANDREASE VERBIKASUTUS

Lisas 2 on esitatud sellised verbivormid, mis esinevad A. keeles mitmesõnaperioodi alguses, tegelikult kasutas ta verbe juba varem. Andrease esimesed verbid olid: mämm-mämm 'sööma'(1;0), tudu 'magama'(1;5), pese-pese 'pesema'(1;6), sull-sull 'ujuma'(1;6). Esimesed verbid on tihedalt seotud lapse igapäevaste toimingutega ning elurütmiga, kusjuures suur osa A. esimestest sõnadest (sh. verbid) on hoidekeele sõnad. Ema ja isa kasutavad Andreasega suheldes rohkesti hoidekeele sõnu. Lisaks eelnevatele näidetele esineb verb kuku 'kukkuma'(1;6), mis on lapse jaoks põnev sõna mängusituatsioonidest. Häälikuliselt on kõik esitatud näited lihtsad sõnad. Väga raske on selgeks teha, kas esimesed hoidekeelsed tegevusi märkivad sõnad on lapse jaoks verbid, nt. mämm-mämm 'sööma'(1;0), sull-sull 'ujuma'(1;6) jt.

Laps kuuleb temaga tegeleva keelt vabalt valdava täiskasvanu käest protsentuaalselt palju käsked ja keelde, mis on väljendatud imperatiivi vormis ja mis on aluseks paljude teiste igapäevaste vormide sünteesile, nagu seda on ka oleviku isikuvormid. Pole ju siis midagi imestava panevat, et laps talletab esmaselt oma kujunevas leksikonis neid kuulnud tüvevorme ilma mingite lisaandmeteta ja kasutab neid igasuguste tegevust tähistavate mõistete edasiandmiseks. (Salasoo 1995: 251.) Andrease esimeste lausungite verbivormistikku analüüsides võib märgata, et pikka aega on domineerivateks verbide **tüvevormid**. Ta ei lisa verbitüvele mingisuguseid

isikut või aega märkivaid lõppe: oni 'ronib', otsi 'otsib', paista 'paistab', istu 'istun', vaata 'vaatab', mängi 'mängib', pillu 'piilub', atta 'aitas', kukku 'kukkusin', katu 'kadus', kisa 'kisas', aata 'vaata', loa 'loe', katsu, kalla, tee jpt. Tüüpiliseks moodustusmalliks on **tüvi + Ø**.

See on täiesti loomulik, et lapsel on verbivormide jaoks **üks** kindel mall. (Niisamuti ka käändsõnade jaoks.) Ta ei suuda veel sõnu morfoloogiliselt analüüsida, kuid oskab ennast arusaadavaks teha ning tänu sellele saab ta olla võrdväärne teistega suhtlussituatsioonides. Vanuses 1;7 – 1;9 on väga raske otsustada, kas tegemist on preesensi või imperatiivi vormiga, olen verbivormide jaotamisel kasutanud kogu infot, mis on keelepäevikus lapse lausungitele lisatud, kuid sageli ei aita isegi konteksti tundmine. Kuna lapsel on verbivormide väljendamise jaoks **üks** mall, on sel etapil keeruline klassifitseerida verbe aegade kaupa. Ma proovisin küll verbivormide tabelis (LISA 2) anda igale verbile võimaliku seletuse, missugust vormi laps minu arvates kasutab, kuid mitmel juhul jäin ma määramisega hätta. Asi muutub lihtsamaks vanuses 1;9.12, kui A. hakkab markeerima s- imperfekti ja vanuses 1;10.5, kui ilmub preesensi ains. 3. pöörde marker -b /-p.

3.1.1 IMPERATIIV

Imperatiiv väljendab seda, et suhtluseesmärk on taotluslik – nimelt käskiv –, kõneleja ise on teate allikas ning teade on mõeldud kuulajale (või kuulajatele) (EKG: 82). Suhtluseesmärgi taotluslikkuse põhjal võib esimesena ilmuvaks verbivormiks Andreasel lugeda imperatiivi, mis esineb ains. 2. pöörde kujul esimest korda vanuses 1;7: kalla!, otsi!, killu! 'joonista!'. Järgnevalt lisanduvad vanuses 1;8: loa! 'loe!', iska! 'viska!', istu!, pii! 'vii [ära]!'. Need on ka ainukesed näited selles vanuses esinevatest imperatiivivormidest. Märkasin seda, et A. ei kasuta väga palju imperatiivi, sellele viitab ka suhteliselt hiline esmailmumine. Väikelaste sagedasim imperatiivivorm anna! puudub tal täiesti. Omandatuks võib lugeda imperatiivi

vanuses 1;9, kui laps on hakanud kasutama ka imperfekti markerit ning on tuua näiteid leksikaalsest ja morfoloogilisest varieerumisest:

äkka 'ärka' – äkkas 'ärkas',

atta 'aita' – attass 'aitas'

tule siia! – auto tuli oopis jt.

Ains. 2. pöörde kujul esinev imperatiiv on väga lihtne vorm, kuna tegemist on vaid sõnatüvega. Esialgu esinebki lapse kõnes ainult selliseid vorme, vanuses 1;8.30 tuleb erandlikuna üks mitm. 1.pöörde vorm: nähme! 'lähme'. Vanuses 1;9 leiame näiteid mitm. 2. isiku kohta: tulge sisse, tulge sööma. Need on ka ainukesed 3 erandit, mis võib leida ning on lapsel pähe õpitud valemi kujul. Antud konstruktsioonid on minu enda kõnes sagedased ja laps teatavasti jäljendab teda ümbritsevaid inimesi.

3.1.2 EITUS

Negatiiv on samuti üks esimesi laste keelde ilmuvaid eneseväljendusi. Laps suudab oma tundeid tugevamini väljendada eituse kaudu (Salo 1995: 15). Andrease kõnesse ilmub eitus kõigepealt kahe fraasina, mis väljendavad protesteerimist: vanuses 1;7 eissaa 'ei saa, ei tohi' ja vanuses 1;8.7 ettaha 'ei taha'. Eitava kõne omandamine tähendab seda, et teoreetiliselt hakkab laps kasutama liitvormi. Praktikas aga ei pruugi laps kogu vormi tervikuna kasutada, eitussõna võib tihtipeale hoopis puududa. Lapse lausung taha piima võib tähendada seda, et laps tahab piima, aga ka 'ei taha piima'. Andrease kõnes esines samuti selline periood, kus eituse vormides eitussõna puudus ja tegelik informatsioon eituse kohta selgus kontekstist. Seetõttu olin ma sunnitud sageli täpsustavalt üle küsima: sa ei taha? Järgnev lapse lausung andis aga alati selge vastuse. Kui laps tõepoolest tahtis midagi, esitas ta nüüd oma lausungi täpsemalt ja rõhutatult: taha ikka 'tahan ikka (viimast sõna eriti rõhutades)'. Kui aga laps polnud huvitatud eelnevast (pakkumisest), vastas ta lihtsalt: taha 'ei taha'.

Selliseid ilma eitussõnata eitusi produtseeris A. vanuses 1;8, mõned näited:

1) Andreas topib suurt topsikut väikese sisse ja kordab nutusel häälel:

mahu, mahu 'ei mahu' (raputab pead ja vaatab abiotsivalt ema poole)

Seejärel aitab ema panna väiksema topsiku suurema sisse ja A. on rahul:

mahu ikka 'mahub ikka'

2) Andreas tuleb köögist tuppa, tassib süles oma väikest tooli ja seletab ähkides:

aske, aksa 'raske [on], ei jaksa'

3) E: joonista nüüd sina ka üks auto!

A: tõmbab pea häbelik– õnnetult õlgade vahele ja lausub: oska 'ei oska'.

Vanuses 1;8.14 hakkab A. kasutama järgmist üldeituse vormi ole 'ei ole', näit.

1;8.14 A: muumi ole 'muumimultikat ei ole'

1;8.30 A: saba ole 'saba ei ole'

1;9.2 A: posti ole 'posti ei ole'

Huvitav on jälgida, kuidas laps ehitab oma süsteemi eituse tähistamise jaoks. Järgnevad konstruktsioonid on lapse enda looming, sest täiskasvanute keelekasutuses pole sarnaseid lauseid. Just **eituse** erinevate moodustusviisidega on A. näidanud, et ta ei kasuta ainult selliseid kõnemustreid, mida ümbritsevate inimeste kõnes täheldada võib, vaid konstrueerib ka **ise**. Eituse vormistamine on üks isikupärane joon Andrase keeles, järgnevalt mõned keelenäited selle kohta:

1;10.10 A: ei keena pele 'küünal ei põle'

1;10.10 A: ei kinda pessa 'ei pane põialt oma pessa'

1;10.11 A: ei pelle ette 'ei pane põlle ette'

1;10.12 A: ei saama selga 'ei pane pidzaamat selga'

1;10.16 A: ei minna buss seitma 'buss ei lähe sõitma'

1;10.18 A: ei puuts pähä 'ei pane kapuutsi pähe'

Tegelikult ei ole nendes konstruktsioonides midagi kummalist. Eitavas lauses on olulisel kohal millegi eitamine ja laps rõhutab seda, asetades eitussõna ei kõige ette ja sellele järgnevad juba ülejäänud sõnad. Kakskeelne laps Raivo (Vihman 1999) loob täpselt samasuguse mudeli eituse jaoks:

1;9.6 R: no, ise tee

1;9.18 R: ei padi kuku

1;9.18 R: ei Raivo kuku

1;9.20 R: ei ise kuku

1;10.11 R: ei minna sisse

Wode on eristanud lastel eituse väljendamises 3 etappi ning teisel etapil on kasutuses kahe- või enamasõnaline eitus, kusjuures eitust tähistav morfeem asetseb kas enne või pärast ülejäänud lausungit (Wode 1977, viidatud Vihman 1985 järgi). Raivo ja Andreas asetavad eitussõna ülejäänud lausungi ette.

Siinkohal on huvitav lisada, et nii Andreas kui Raivo (Vihman 1985: 311) kasutasid teatud perioodil imperatiivi eituse märkimiseks oleviku eituse vormi: eitussõna *ei* (pro *ära*) + verbitüvi. Andreas 1;10 – 2;0: ei tule siia! 'ära tule siia!', ei veta! 'ära võta!', ei tee! 'ära tee!'.

Andrease puhul hakkab silma see, et vanuses 1;11.30 võtab ta kasutusele uue omapärase eitava konstruktsiooni: ta kasutab tavalise küsilause asemel eitusega küsimuse vormistamist, s.t. pöörab konstruktsiooni täiesti tagurpidiseks ning jaatavast kõnest saab eitav:

1;11.30 E: (haigutab ja viskab voodisse pikali) mul on nii uni...

A: miks ei ole uni? 'miks [sul] on uni?' (nutuselt, nõuab ema tähelepanu)

E: paneme nüüd riidesse ja lähme õue.

A: (virilalt) miks ei pane liidesse? 'miks paneme riidesse?'

Emma korjab põrandalt vahtkummist tähti kokku ja paneb need topsikusse.

A: (pahaselt): miks ei pane siia sisse? 'miks paned siia sisse?'

Vanuses 2;0 üllatas A. mind veel kahe sarnase "pahupidipööramisega":

1) Lasteaias oli loetud raamatut, kus poiss nimega Juss paneb end õuemeineku jaoks riidesse. Andreas kommenteeris seda nõnda:

2;0 A.: Juss paneb salli kaala, muidu ei tule kõhapoisid 'Juss paneb salli kaela, muidu tulevad kõhapoisid [kallale]'

2) Andreas sätib äratuskella ilusasti lauale:

Antsu paneb kella siia ilusti, muidu ei kuku 'A. paneb kella siia ilusasti, muidu kukub [maha]'

Eelnevad 2 eituse konstruktsiooni sisaldavad mõlemad komponendi muidu. Ilmselt on laps omandanud teatud lausemalli ega tea täpselt, mida see muidu täpselt tähendab. See viitab jällegi sellele, et laps on täiskasvanu kõnест üle võtnud midagi sellist, mis on sagedane või rõhutatud element.

Negatiivi loen omandatuks vanuses 1;10, kui keelenäited tõendavad vormide varieerumist: ei maga – tädi maga 'tädi magab', ei pele 'ei põle' – keena pelep 'küünal põleb', ei noonistab 'ei joonista' – emme noonistab jne.

Eitus tundub olevat suhteliselt lihtne vorm (ei + tüvi), lapsel ei teki üldiselt probleeme selle moodustamisega, kuna ilma igasuguse tunnusetäi tüvevariandi kasutamine on tal juba varasemast ajast selge. Ometi leidsin siingi kolm veajuhtu:

1;10.16 ei minna buss seitma 'ei lähe buss sõitma'

1;10.20 ei noonistab 'ei joonista'

1;11.21 ei mine tuppma mängima 'ei lähe tuppma mängima'

Esimesed kaks näidet tunduvad olevat juhuslikud apsud, päris esimese kohta ei oskagi midagi kindlat väita, teine näide on tekkinud seetõttu, et lapse keel lihtsalt väärtas mitmeid eri vorme kõrvuti kasutades. Andreas askeldas pliiatsitega ja rääkis: Antsu noonistab, emme ei noonistab, see on lihtsalt juhuslik 3. pöörde lõpu ülekandmine eituse vormi. Arvan seda sellepärast, et teisi sarnaseid vigu pole, kus eituse vormis säiliks isikutunnus. Kolmas näide on tõepoolest selline vormikasutus, millega Andreas eksib veel väga kaua. Minema verb on eesti keeles üks erandlik nähtus, tegemist on suplettiivsete allomorfidega (minema – lähen) ja laps pole veel aru saanud, et ühel sõnal on kaks täiesti erinevat tüvekuju, rääkimata sellest, et ta oskaks veatult neid tüvesid muutelõppudega kombineerida.

3.1.3 IMPERFEKT

Vanuses **1;8** leiame Andrease keelenäidetest esimesed imperfekti vormid, näit. osti 'ostis', tuli, sai, pani, tei 'tõi'. Võib julgelt väita, et laps kasutab päheõpitud vorme, sest ta ei moodusta teistest verbidest veel imperfekti, ta kasutab kõnes imperfekti väljendades vaheldumisi vaid neid 5 vormi või tüüpilise moodustusmalli järgi konstrueeritud markeriteta vorme (kuku 'kukkus', atta 'aitas').

Imperfekti kasutus piirdub Andreasel selles vanuses vaid **ains. 3. isikuga**. 1.pöörde lõpp – **n** esineb üksikjuhuna vanuses 1;10.22: lasteaias käisin, emme tuli koolist äla. Leidsin ka ühe näite imperfekti mitm. 3. pöörde kohta: 1;11 kadusid äla 'kadusid ära'.

Vihman toob kogu sõna lähenemises olulise joonena esile selle, et suplettiivsed ja ebareeglipärased vormid ilmuvad enne vastavaid reeglipäraseid markereid (Vihman 1982: 156). Imperfekt on selge näide selle kohta. Kõigepealt võtab A. kasutusele terve hulga ebareeglipäraseid verbivorme:

tuli, sai, pani, tei 'tõi', jei 'jõi', ainsaks erandiks on sel perioodil reeglipärane verb osti 'ostis', mille lõpus jääb reeglipärane lihtmineviku marker s hääldamata.

Ebareeglipäraste vormidega on seotud üks problemaatiline küsimus: mis on lapse jaoks **sõnatüvi** ebaregulaarses verbis? Ühest vastust on sellele võimatu anda, kuid Salo on oma töös pakkunud 5 võimalikku põhjust lapse tüvevalikule:

- a) vorm, mida ta kõige enam kuuleb,
- b) vorm, mida ta kõige enne ise kasutab,
- c) laps lähtub grammatikas antud lähtevormist (ma-infinitiiv)
- d) laps lähtub mõnest muust antud sõna põhivormist,
- e) laps omandab sarnaseid ebareeglipäraseid verbivorme valemina (Salo 1995: 50).

Salasoo (1995: 251) järgi võib lapse esimesi verbivorme jälgides pidada pöördsõna algvormiks tüvekujuga, mis esineb ains. imperatiivi vormides ja analüütilistes eitusvormides [söö, tule, (ei) taha, (ei) tee]. Andrease keelenäidetest selgub, et imperatiiv ja eitus on temalgi esimesed verbivormid ja seetõttu on ootuspärane, et laps hakkab **selle tüve** järgi teisi vorme konstrueerima. Järgnev analüüs pakub sellele väitele tõestusmaterjali, eelkõige vigaste verbivormide näol (nt. imperfekti vormid *testas 'tõstis', *ostas 'ostis', *oias 'hoidis', *tees 'tegi', *panes 'pani', *pühis 'pühkis').

Kuna imperatiivil eesti keeles tunnus puudub, saab öelda, et Andreas hakkab verbimorfoloogias kõigepealt markeerima **lihtminevikku**, vanuses 1;9.12 (auto kaduss 'auto kadus', emme attass 'emme aitas', onu kopsiss 'onu kopsis'). See puudutab s- imperfekti. Laps on tõenäoliselt taibanud, et minevikus olnud asjadest räägitakse sellist markerit kasutades. Eesti keeles loetakse reeglipäraseks just s- imperfekt, mis liitub tüvele alati aglutinatiivselt ning seetõttu on lapsel hea ülevaade, kuidas tüvele liitub imperfekti tunnus. Valem **tüvi+ -s** on pärast esmaesinemist väga aktiivses kasutuses. Esimese nädala jooksul püüab laps imperfekti markerit eriti

rõhutada (kaduss, attass, kopsiss, jt.), kuid läheb siis sujuvalt üle normaalsele kasutusele. Eialgu võib ka märgata, et laps ei ole mingi konkreetse vormi omandamise algetapil järjepidev selle kasutamisel. Paralleelselt ülaltoodud imperfektivormidega esineb imperfektist ka lõputa vorme, nt Intsu kisa, Anna ka kisa ‘Intsu kisas, Anna ka kisas’, laua katu ‘laud kadus [ära]’, tädi atta ‘tädi aitas’.

Tegelikult on lapsel päris raske otsustada, missugusele tüvele mingi marker liidetakse ja aktiivsel morfoloogiliste tunnuste kasutamise etapil (Andreasel vanuses 1;11–2;0) tekib ka **vigu**. Lapsel on sõnavaras olemas teatud hulk analüüsimatute tervikutena omandatud vorme (nt. pesi, tegi) ja analoogial põhinevalt lisab ta vokaalimperfektilisele sõnale veel reeglipärase lihtmineviku tunnuse -s, nii sünnivadki vormid *pesis, *tegis, *viisis ‘viis’. Teine grupp vigu tuleneb sellest, et laps liidab reeglipärase sõnade analoogial morfoloogilised tunnused ka ebareeglipärasele sõnadele, nt. *tees ‘tegi’, *panes ‘pani’. Kolmas vigade tüüp tekib seetõttu, et Andreas liidab reeglipärase mineviku tunnuse imperatiivitüvele, vanuses 1;10–1;11 leidub mitu vigast vormi: *testas ala ‘tõstis ära [tooli]’, *ostas ‘ostis’, *oias ‘hoidis’. Nendes vormides jääb lisamata imperfekti tüvevokaal *i*. See kõik osutab sellele, et laps teeb juba üldistusi, kuidas mingit vormi moodustatakse. Seetõttu tekib palju analoogiavorme, kuid see ongi sellele perioodile iseloomulik.

Esineb ka paar astmevahelduse viga: *sajas ‘sadas’, *loes ala ‘luges ära’, siia võib lisada ka juba eespool nimetatud *tees ‘tegi’, *oias ‘hoidis’. Vanuses 2;0 on Andreas juba päris hästi omandanud õigetele tüvedele lõppude liitmise, kuid leidsin ka ühe astmevahelduslikult vale vormi: Antsu *pühis keik puhtaks ‘A. pühkis kõik puhtaks’. Andrase vigaseid vorme analüüsides selgus, et ta tavatseb morfoloogilised tunnused liita imperatiivikujulisele tüvevormile, mida ta mitmesõnaperioodi alguses produktiivselt kasutas.

Väikelaste keelekasutusele on omased teatud “liialdused”, nagu juba eespool imperfektivormidest näha oli, siia võiks lisada veel ühe näite: 1;10 kesse *tulip? ‘kes

tuli?'. Siin paistab hästi silma, et laps on hakanud markeerima ains. 3.pööret ja tahab selle lõpu lisada ka imperfekti vormile.

Mitut erinevat tüüpi vead tõestavad seda, et laps on jõudnud aktiivse morfoloogilise kasutuse etappi ja konstrueerib **ise** sõnavorme, **oma** algteadmiste põhjal eesti keele reeglitest.

Andreas kasutab imperfekti märkimiseks sageli **ühendverbi**, mille komponendiks on perfektiivsust väljendav afiksaaladverb **ära**:

1;9: lepes ala 'lõppes ära'

1;10: väsis ala 'väsis ära', pesis ala 'pesi ära', testas ala 'tõstis ära', viisis ala 'viis ära', pesi ala 'pesi ära', emme tuli koolist ala 'emme tuli koolist ära'

1;11: nenda ala 'lendas ära', loes ala 'luges ära', kadusid äla 'kadusid ära', Antsu killutas ala 'A. kirjutas ära'

Andreas kasutab konstruktsiooni **ära + verb** ja **verb + ära** palju ka teiste ajavormide puhul, näit. preesensis ja imperatiivis:

1;10: keik ala kolistab, veta ala 'võta ära', emme atta pissi ala kallab kempstu 'emme aitab pissi ära kallata kempstu',

1;11: kuijata äla käsi 'kuivatan käed ära', mine äla

Võib leida ka selliseid juhtumeid, kus verb on lausest välja jäänud, kuid afiksaaladverb **ära** on olemas:

1;10: emme käest äla '[võtan]emme käest ära'

Mitmete keelte (saksa, itaalia, prantsuse) omandamise uurimustest on järeldatud, et enne ajakategoriat areneb **aspektikategoriat**. Eesti keeles aspektikategoriat grammatiliselt regulaarselt ei eksisteeri, kuid see on väljendatav kaudselt: verbi ajavormide, kaassõnade, konteksti kaudu. *Ära*- konstruktsioonide kasutamine viitab

sellele, et aspektiga väljendatav (tegevuse lõpetatus/lõpetamatus) on ka eesti lapsele esialgu kergemini mõistetav, kui kindlas ajavormis väljenduv kahe situatsiooni suhtestatus. Seega arvab Salo, et esialgu annab konstruktsioonides nagu *lendas ära*, *lõhkus ära* jne. informatsiooni lõpetatuse kohta **adverb**, mitte mineviku tunnus. (Salo 1995: 35- 36.)

3.1.4 PREESENS

Kui vaadata Andrease pöördelõppude kasutamist, jääb mulje, et verbivormistiku (sh. pöördekategooria) omandamine on lapse jaoks üsna keeruline ülesanne. Kuni vanuseni 1;9 esinevad vaid lõputa vormid (tudu-, oni- ‘roni-’, paista- jne.) ja seejärel läheb aktiivsesse kasutusse vaid preesensi ains. 3. pööre. Püüdes fikseerida kõikide **pöördelõppude** esmaesinemist Andrease kõnes, sain järgneva pildi:

a) **Preesensi ainsus**

1.pööre –n puudub täiesti vaadeldaval perioodil (üksikjuhuna imperfekti 1. p. kasutus: 1;10.22 lasteaias käisin, emme tuli koolist ala)

Huvitav ja erandlik on vanuses 1;10.10 üles tähendatud kombinatsioon taha oma koju ‘tahan oma koju’. Selles vanuses esineb järjepidevalt preesensi ains. 3.pöördemärkimist (joob, toob, nutab), kuid samas esineb taha ilma igasuguse markeerimiseta. Mulle tundub, et laps üritab seda **eristada** teistest vormidest, sest proovib kasutada oleviku 1. pööret (tahan), mida tema keeles veel olemas ei ole.

2. pööre –d julgen väita, et puudub vaadeldaval perioodil, kuigi esineb üksikuid näiteid: 1;10.24 eile kukkusid maha , 1;11.6 siia käisid ‘vastus küsimusele: kus sa käisid?’ Mõlemal juhul kasutab laps eelnevalt kuuldud vormi.

• **PREESENSI AINSUSE 3.PÖÖRE**

3.pööre – **b** ilmub esmakordselt vanuses **1;9** (Antsu toop), kuid läheb seejärel aktiivsesse kasutusse ning võib omandatuks lugeda kuu aega hiljem, vanuses 1;10.5 (Antsu toop, emme oiap, keena pelep). Nende vormide puhul on selgelt tunda, et laps rõhutab pöördelõppu, umbes nädal aega hiljem muutub pöördelõpu marker normipäraseks (kolistab, ootab).

Andrease keelepäevikust leiame huvitava näite selle kohta, kuidas laps ise lahutab sõnatüve morfoloogilisest tunnusest:

1;9.7: tilise, tilise paisakell 'tiliseb, tiliseb aisakell' laps ei kasuta veel ains. 3. pöörde lõppu ja liidab tegeliku lõpu järgneva sõna (noomeni) algusesse, s.t. verbist saab tüüpmalli **tüvi + Ø järgiv** vorm. Ma ei arva, et laps jaotab morfeeme teadlikult, ta lähtub ilmselt ka sellest, kuidas ta seda kuuleb. Veidi ebatüüpiliseks teeb konkreetse juhtumi see, et tegemist on värsivormiga (lastelauluga).

Ainsuse 3. pööret kasutab A. väga palju, nii endast kui kellestki teisest rääkides. Kuna ains. 1. ja 2. pöörde kasutamine puudub, asendab 3. pööre neidki. Väga paljud lapsed räägivad endast 3. isiku vormis. Kindlasti on oluline see, et laps kuuleb protsentuaalselt palju räägitavat kolmandas isikus, näiteks ütleb ema enda kohta: *emme läheb poodi* ja kasutab ka lapsest rääkides sama isikut: *Andreas tuleb ka kaasa*. Siinkohal on huvitav mainida, et A. kasutas vanuses 1;11 enda asjadest kõneldes pronoomenit *sinu* (see tuleneb samuti sellest, et ema ütleb lapsele: *sinu müts*):

1;11 leidis ülesse sinu Po 'leidsin üles oma Po (= üks teletupsudest)'

1;11 sinu Po ootas kodus 'minu Po ootas kodus'

Erinevate pöördevormide funktsioonide segunemisest on lapsekeele uurimustes palju juttu olnud. See puudutab eelkõige ains. 2. ja 3. pöörde kasutust 1. pöörde asemel (nt sina tahad, Antsu tahab pro mina tahan). Keränen (1999: 21) on väitnud, et nende vormide tõlgendamine nõuab seda, et laps tunneks konteksti, milles neid vorme on

kasutatud. Kui lapsel pole abstraktne keeleline mõtlemine piisavalt arenenud, võib ta arvata, et kui talle öeldakse *sina*, tähendab see teda ennast.

Täiskasvanud kõneleja jaoks ei valmista raskusi deiktilise keskpunkti nihkumine vestluse käigus, kuid lapsel on väga raske seda süsteemi omandada. Ta muutub kompetentseks aja jooksul, omandab teadmised selle kohta kogemuste abil.

Oleviku ains. 3. pööre on väga aktiivselt lapse kõnes kasutusel ja keelepäevikus ei kajastu ka eriti vigu selle moodustamisel. Kaks erandit siiski leidsin. Üks juhtum kuulub astmevahelduse vigade alla: 1;11 nänku *kiskub seda ‘jänku kisub seda’ ja teine tuleneb teatud lapsepoolsetest üldistustest või “liialdustest”: 1;11 Antsu *oleb telme ‘A. on terve’.

b) Preesensi mitmus

1.pööre – me tuleb kasutusse vanuses **1;10**: lahti teeme, ostame kommi. Väga aktiivselt konkreetset lõppu ei kasuta, kuna Andreasel pole kombeks rääkida meie vormis, kuid küsimusele: *mis te teete?* vastab: sööme, noonistame, tudume, läägime ‘räägime’, vaatame oue ‘vaatame õue’. Omandatud on konkreetne lõpp vanuses 1;11, kuu aega pärast esmailmumist, kui muutub väga produktiivseks. Mõned näited:

1;11: akkame kohvi jooma ka ‘hakkame kohvi jooma ka’

nüüd teeme tonni ‘nüüd teeme tonni’

vasti paneme ‘varsti paneme [käima]’

toome kohukest

2.pööre – te puudub täiesti.

3.pööre – vad esineb esimest korda vanuses 1;11: omme tulevad külalised

3.1.5 INFINIITSED VORMID

Infinitiivid ilmuvad lapse kõnesse palju hiljem kui finiitsed verbivormid ja omandamise etapp jääb samuti hilisemasse aega.

- MA- INFINITIIV

Esmakordne kasutamine jäi vanusesse **1;9**: tulge seema 'tulge sööma'. See on ka ainus kombinatsioon, kus ma- infinitiiv on olemas. Vanuses 1;10 hakkab A. järsku moodustama hulgaliselt selliseid vorme ja ühe päeva päevikusissekandest leiame 5 erinevat kasutust:

1;10.15 akkab killumaa 'hakkab kirjutama'

leikamaa keesi 'lõikama kütisi'

pai- pai ~ kussu- kussu tegemaa

buss seitma 'buss [läheb] sõitma'

auku lääkima '[peab] auku rääkima (diktofoni mikrofoni)'

Ka ma- infinitiivi markeerimisega kipub laps algul häälduses liialdama ja sõnalõpud venivad väga pikaks (leikamaaaaa). Üsna ruttu muutub hääldus jälle normaalseks.

Eespool toodud vormide põhjal võib ma- infinitiivi vanuses 1;10 omandatuks lugeda, iseasi kui palju laps tegelikult seda oma kõnes kasutab.

1;11.21 ilmub esimest korda **mas- vorm**: Antsu käis köögis kolamas. Selle vormi kinnistumine jääb Andreasel kolmandasse eluaastasse.

- DA- INFINITIIV

Esimest korda esines vanuses **1;9** : käsi pesta, tuttu ka '[tahan] käsi pesta, tuttu ka', kiikuda '[tahan] kiikuda', 1;10 Antsu juua veev 'A. [tahab] juua veel', seda panna

oskab, Antsu koppidaa 'A. [tahab] kopsida'. On vaid üksikud näited, sest laps ei kasuta seda vormi eriti esialgu. Vanuses 1;11 leiame järgmisi näiteid: ei koju minna 'ei [taha] koju minna', ei tohi kiskuda, lille nuusutada, seda lahti *tegeda 'seda lahti teha', maha *viskada. *Tegeda, *viskada on astmevaheldusest tulenevate vigade näited.

Vaatamata väheaktiivsele kasutamisele on vanuses 1;11 vormi moodustus produktiivne. Ka vigased vormid kinnitavad seda, et laps taipab süsteempära ja moodustab **ise da-** infinitiivi.

- NUD – PARTITSIIP

Esmaesinemine on vanuses **1;11**: ei ole väsinud, ei läinud katki.

See on ka kõik, mida selles vanuses nud- partitsiibi kohta leida võib.

Tabel 2. Verbivormide ilmumine Andrease kõnesse (sulgudesse on lisatud vanus, millal konkreetne verbivorm produktiivselt kasutusse tuleb e. millal selle omandatuks lugeda võib, näitesõnana on esitatud verb *panema*):

VANUS	KÕNE- VIIS	PERSOON	TEMPUS	INFINITIIVID	EITUS
1;7	pane (om 1;9)				ei pane (om 1;10)
1;8			pani (om 1;9)		
1;9		pane (om 1;10)		sööma (om 1;10) panna (om 1;11)	
1;10		paneme (om 1;11) paned (Ø)	panin (Ø)		
1;11		panevad (Ø)	panid [pɪ3] (Ø)	panemas (Ø) pannud (Ø)	

3.2 ANDREASE NOOMENIKASUTUS

Nii nagu eespool verbide peatükis juba mainitud sai, on Andrease kõnes alguses olemas vaid lõppudeta tüvevariandid. Järgnevalt püüan analüüsida käändelõppude ilmumist Andrease kõnesse ja otsin märke selle kohta, millal võib mingi vormi omandatuks lugeda. Käsitlen Andrease keelde ilmuvaid noomenilõppe sellises järjekorras, nagu nad lapsel kasutusse tulid. Põhiliselt tuleb juttu ainsuse vormidest, sest vaadeldaval perioodil (1;5 – 2;0) ei kasuta laps veel mitmuse käändeid.

Eranditeks on mitmuse nominatiiv ja partitiiv, mida käsitlen koos vastavate ainsuse käänetega.

3.2.1 NIMETAV

Nimetaval käändel e. nominatiivil puudub eesti keeles morfoloogiline tunnus, s.t. ta on markeerimata. See on kindlasti **esimene kääne**, millega laps kokku puutub. Andrease päris esimesed sõnad olid enamjaolt nominatiivi vormis, olenemata sellest, mis funktsioonis laps neid kasutas:

0;10 – 1;0 A: iss ‘issi’, tss ‘tiss’, emm ‘emme’, pii ‘piim’

Lapsevanematel on kombeks väikesele lapsele asjade nimesid tutvustada just lihtsate ühesõnaliste lausungitega, mitte tervete lausetega. Kui laps võtab palli, kommenteerib ema seda: “pall! “ Vahel kasutab ta ka pikemaid konstruktsioone, kuid sel juhul on objekt, millest räägitakse, kindlasti eriti rõhutatud: “See on PALL.” või “Kus PALL on?”. Selles pole midagi imelikku, et lapsega räägitakse lihtsas keeles. Laps hakkabki seetõttu alguses kõike ümbritsevat (asju, inimesi, muud tema jaoks olulist) nimetama, kasutama nominatiivi, mis ei nõua veel morfoloogilise süsteemi valdamist.

Olen teinud vaatlusi 2 esimese lindistuse (vanuses 1;7.24 ja 1;7.29) materjalide põhjal ning 2 x 30 min lindistust annab piisavalt tõestusmaterjali selle kohta, kuidas laps räägib ja kuidas ema räägib (vt LISA 4). Lapse sõnadest on üle 2/3 nominatiivi vormis. Sellel on kindlasti mitmeid põhjusi, kusjuures ema kõne vajab omaette uurimist. Põhilised jooned tulevad lindistustes selgelt esile. Laps ise küsib asjade ja olendite nimetusi, millele ema vastab loomulikult nominatiivis. Lisaks sellele kordab ema väga palju lapse öeldut üle, kinnitab ja täpsustab. Ema laused on suhteliselt lihtsad ja ema formuleerib selliseid küsimusi, millele laps oskab vastata. Ema teab lapse võimeid ja laps vastab sellise sõnaga, mida ta valdab, s.t. nimisõnaga

nominatiivis. See kõik tõestab seda, et ema ja lapse kõne on tihedalt omavahel seotud.

Mitmuse nominatiiv ilmub vanuses **1;9**, ainsaks näiteks on kelut 'kellukesed', järgmised näited leiame vanuses 1;10: ninnud 'linnud', kan'nud 'kannikad, pepu', vanuses 1;11: iiled 'hiired', tokokillid 'krokodillid', pataleid sisse 'patareid [auto] sisse'. Mitmuse nominatiivi selles vanuses omandatuks lugeda ei saa.

3.2.2 OSASTAV

Osastava e. partitiivi tunnusel on eesti keeles neli allomorfi: -t, -d, Ø, -da. Andreas hakkas kõigepealt kasutama lõputa partitiivi ja esmaesinemised olid vanuses **1;5**: mammu (3.v.) 'marja (maasikat, sõstart jne), saia, veidi hiljem ka puppu 'nuppu', kuuki 'kooki', apsu 'ampusu'.

Tegelikult jääb lapse esimesi sõnu analüüsisides küsitavaks, kas saia ja sülle võib ikka lugeda vastavalt part. ja illat. vormideks. Lapsel võib olla leksikonis mitmeid muutelõpulisi või mingit käänet märkivaid vorme, näiteks kasutab ta erinevate käänete markeerimist üksikute sõnade puhul, kuid tegelikult ei oska laps veel sõnavormi osadeks jaotada, üldistamine tuleb palju hiljem (Lieven jt 1997: 209). Selline küsitav seos käänetega tekkis just part ja illat. puhul. Need on kõige varasemad näited lapse kõnest ja esmaesinemistega on kahtlemata tegemist. Samas on need ühesõnaväljendid lapsel pähe õpitud ja konkreetse olukorraga seostatud, aga see kuuluks juba teise teema alla, mis nõuab leksikaalsete üksuste omandamisel põhinevat lähenemist. Morfoloogilise süsteemi arengust lähtuvalt olen kõik keelepäevikus fikseeritud esmaesinemised arvesse võtnud. Keelepäevikunäited on lapse spontaanne keelekasutus, sest juba päevikusissekandeid tehes olen järginud spontaansuse kriteeriumi (vt. ptk 1.2), s.t. täiskasvanu eelnevates lausungites ei esine seda sõnavormi.

Omandatud on lõputa part. vanuses 1;8: piima, suppi, kella, kotsi 'klotsi', panni 'banaani', und 'lund'jt. Laps moodustab sel ajal paljudest sõnadest erinevaid vorme ning kõikide kriteeriumide kohaselt on kasutus produktiivne.

Võib märgata, et laps ei hakka kõiki muutelõppe esmailmumise järel kohe aktiivselt kasutama, aga **t- lõpuline partitiiv** tundub olevat esimene kääne, mida Andreas pärast esmakasutust kohe produktiivselt markeerima hakkab ning mille võib kohe ka omandatuks lugeda. Vanuses 1;8 ilmus A. kõnессе esimene t- partitiiv vett, mida ta väga harva kasutas. Vanuses 1;9, hakkas laps mitmetele sõnadele lisama sufiksit -t (nt issit taha 'issit tahan', emmet appi 'emmet [tahan] appi', Atsu otsi Pollat 'A. otsib Pollat (mängukoera), mommit 'mõmmit', *sedat 'seda'). Vorm *sedat on selge näide sellest, et laps teeb juba morfoloogilisi üldistusi ja niimoodi ilmuvad ka teatud "liialdused".

Esineb ka teisi valesid vorme:

1;9 *kapsat 'kapsast' – Siin on tegemist juhusliku eksimusega, sest laps on alles hakanud kasutama t- lõpulist partitiivi ja on veel ebakindel.

1;10: kaks *munat 'kaks muna'

1;11: *sitikast 'sitikat', *pääsukast 'pääsukest', kaks *mihmavalit 'kaks vihmavarju', veel *lihat 'veel liha'

Need vormid on kõik sellised näited, kus laps lisab partitiivi lõpu t ainsuse nominatiivile. Sõna *pääsukast pole sealjuures mingi erand, sest Andreas kasutab sellest sõnast nominatiivivormi pääsukas. Vanuses 1;10 – 1;11 oli -kas liide Andrease lemmik, ta muutis mitmed sõnad kas lõpuliseks, nt Merike > Melikas, Moonika > Moolikas (vt. ptk. Partiklid ja liited).

Siinkohal on huvitav ära mainida ühe valepidise konstruktsiooni esinemine A. kõnes (laps vahetab subjekti ja objekti lauses ära):

- 1;10 missimuu kaldab Atsut 'Antsu kardab vissimuud'
issi lükkab Atsut 'Antsu lükkab issit'
mommi lööb 'mõmmit löön'
emme tutistab Atsut 'Antsu tutistab emmet'

Mitmuse partitiiv ilmub vanuses **1;9** ja esimesi näiteid on:

- seda assu 'neid asju'
pallu assu 'palju asju'
käsi pesta

Järgnevad näited leidsin vanusest 1;10 ja 1;11, kuigi palju neid pole:

- 1;10: leikama keesi 'löikama küüsi'
1;11: pallu imesid 'palju inimesi'

Mitmuse osastava käände omandamisest sel perioodil veel rääkida ei saa.

3.2.3 OMASTAV

Omastava käände e. genitiivi esmakasutus jääb tõenäoliselt vanusesse **1;7**. Genitiivil eesti keeles käändemarkerit pole, seetõttu on raske otsustada, millal laps genitiivi kasutusele võtab. Andreease puhul on märgatav see, et ta kasutab vanuses 1;7 – 1;8 lausungites sageli sõnade genitiivitüve, ta eelistab **teatud sõnadest** kombinatsiooni CVCV (CVCC asemel), näit. panni 'banaan', koti 'kott', ussi 'uss', koksu 'konks', tonni 'torn', laua 'laud', ukse 'uks', poti 'pissipott', soki 'sokk', lutu 'lutt' jt. Arvatavasti tuleneb see sellest, et ta on teiste kõnest üle võtnud just obliikvakäänete tüvekuju. Samasuguse tähelepaneku on teinud oma lapse keele kohta Jussi ja Sinikka Niemi, kes väidavad, et laps teeb enda jaoks süsteemi lihtsamaks, võttes täiskasvanute keelest sellise tüve, mis on sagedamini esinev s.t. obliikvakäänete tüvevormi ja rakendab aglutinatiivset sõnamuutmisviisi, mis võimaldab sõnu muuta nii, et astmevaheldust ei esine. See tähendab seda, et laps moodustab genitiivi

vormist nominatiivi. (Niemi 1985 : 158.) Kuna laps eelistab vokaallõpulisid vorme, juurduvad need ka vanemate hoidekeelses leksikonis: nt. *kus su lutu on?* ‘kus su lutt on?’, *kas näpu sai ai – ai?* ‘kas näpp sai haiget?’.

Ühesõnaperioodil on eriti raske selgeks teha, kas laps kasutab nominatiivi või genitiivi vormi. Andreasel on mitmel juhul olemas nii nominatiivne (uks, pell) kui genitiivne (ukse, pelle) variant sõnast, kuid ta tundub eelistavat vokaallõpulist vormi. Vokaallõpulist vormi on tõenäoliselt kergem hääldada kui ühesilbilist CVCC sõna. Minule jäi arusaamatuks, millise põhimõtte järgi laps sel perioodil vajalikku käänat valib. Niipalju suutsin ma tähele panna, et küsimusele: *mis see on?* vastab ta nominatiivse vormiga (uks, pell, kapp, paan ‘banaan’).

Tundub, et laps teab, missugune tüüpiline lause või fraas märgib mingisugust olukorda, tegevust. Ta on juba väga palju ümbritsevatelt inimestelt tähele pannud ja salvestanud. Keeleline areng ei ole aga veel nii kaugele jõudnud, et ta suudaks välja öelda seda, mida ta teab ja seetõttu oskab ta ennast väljendada vaid ühesõnaliste konstruktsioonide abil.

Andreaselt pärinevad järgmised näited vanuses 1;8:

Andreas lükkab lasteaia välisukse enda järelt kinni ja lausub: “ukse,” ‘[panen] ukse [kinni]’

Andreas võtab salli kaelast ära ja ütleb: “salli,” ‘[võtame] salli [ära]’

Andreas istub laua taha sööma ja vehib pudipõllega: “pelle” ‘[paneme] põlle [ette]’

Esitatud näidete põhjal võiks väita, et lapsel on käänete kasutamine olemas enne lausete moodustamist, kuid eespool sai kirjeldatud vastupidist (vt. ptk. Varasem mitmesõnaperiood): laps paneb sõnad ritta, kuid morfoloogiat veel näha pole. Kuna olemasolevad keelenäited lubavad nõustuda mõlema väitega, jäävad siingi otsad lahtiseks.

Produktiivseks võib omastava käände kasutuse lugeda vanuses 1;9, kui ilmuvad mitmesõnalised kombinatsioonid, kus on selgelt aru saada, et tegemist on genitiiviga.

1;9.4 uue tonni 'uue torni [ehitame]'

teise ka – selles ja eelmises näites esineb ains. gen. vaatamata verbi puudumisele **objektina**.

1;9.12 apse laulu 'lapse laulu [kuulame]' – selles näites väljendatakse genitiivatribuudiga possessiivsust. Seda tüüpi vormistust esineb lapse kõnes tegelikult kõige rohkem, kuid paljude sõnade puhul on võimatu kindlaks teha, kas tegemist on ikka genitiiviga (nt. emme kott, issi oma, Antsu oma).

1;9.12 kaane sisse 'purgikaane sisse' – leiame ka näite gen. kasutamisest koos postpositsiooniga.

3.2.4 KAASAÜTLEV

Vanuses 1;7 ilmuvad Andreasel sellised konstruktsioonid, mida võib pidada kaasaütleva vormideks:

issika 'issiga', emmeka 'emmega', bussika 'bussiga', need vormid kaovad kuskil vanuses 1;8 ära ja seejärel tuleb tükk tühja maad. Vormide kasutus on väga piiratud ja seetõttu ei saa olla kindel, kas laps nende vormidega kaasaütlevat käänat väljendab (vt. ka ptk. Partiklid ja liited).

Järgnevad näited on 1;10 oma kääga 'oma käega', ilmuvad taas bussiga, autoga ja vanuses 1;11 Antsu *aliga pühis keik puhtaks 'A. pühkis kõik harjaga puhtaks', Antsu mängis kaluga 'A. mängis karuga', kuvikeelaga montida 'kruvikeerajaga remontida', kelvalapiga kuulama 'kõrvaklappidega kuulama', Atsu kopsib selle aamliga 'A. kopsib selle haamriga'. Komitatiivi näiteid pole lapse kõnes väga palju, kuid vanuses 1;11 võib selle vormi omandatuks lugeda.

3.2.5 SISSEÜTLEV

Kohakäänded tulevad lapse kõnesse päris varakult, Andreasel ilmuvad kõigepealt lühikese illatiivi vormid, seda juba siis, kui õigupoolest veel **käänete** eristamisest juttu olla ei saa. Esimesed näited on pärit vanusest **1;7**: sülle, tuttu, manni 'vanni', auku, järgmistena tulevad vanuses **1;8**: ette 'vette', suhu, koju, kasti, selga, kätte, **1;9** : kaanikaussi 'kraanikaussi', killkappi 'külmkappi', mängutuppa, kooli.

Kohakäändeid saab väljendada ka kaassõnaühendite abil, postpositsioonide kasutust on analüüsitud järgnevas peatükis.

–**sse** lõpuline illat. ilmub palju hiljem kui lühike sisseütlev või postpositsiooniga vorm:

1;11: Antsu killutab oma pabelisse 'A. kirjutab oma paberi peale'

Antsu paneb sodi ämbisse 'A. paneb sodi ämbri'

3.2.6 SEESÜTLEV

Seesütlev kääne ilmub vanuses **1;8**:

1;8.21 tastus 'taskus'

1;8.28 kuts av- av oues 'koer haugub õues'

Vanuses **1;9** hakkab A. seesütlevat rohkem kasutama ja vormi võib omandatuks lugeda:

1;9 toas, kodus, aias 'lasteaias', emme koolis 'emme [käis] koolis', otsu puulis 'notsu [on] puuris', pall maas 'pall [on] maas', keekis 'köögis', mannis 'vannis', süles, saanus sulla- sulla 'saunas [teeme] sulla- sulla', viilakastis 'liivakastis'.

Huvitav tähelepanek on see, et lapsel on kalduvus äsjailmunud muutelõppu rõhutada (vt. ka imperfekti, ma- infinitiivi kasutus), nii esineb Andreasel lühike periood, kus ta kasutab pikenenud seestüleva lõppu (1;9.12 koduss, aiass jt).

3.2.7 SEESTÜTLEV

Andreas kasutas esimest korda seestütlevat käänat vanuses **1;9**:

1;9.4: Andreas võtab tassi, tahab jooma hakata, kuid märkab siis, et tal on lutt suus, seepeale lausub: utu suust 'lutt suust [ära]'

Vanuses 1;10 leiame järgmised näited:

A. veab ema kättpidi kööki: keegist '[toome] köögist [midagi]'

emme tuli koolist ala 'emme tuli koolist ära'

1;11: liiulist 'riiulist'

Seestütleva käände kohta leidub vanuseni 2;0 suhteliselt vähe näiteid.

3.2.8 ALALEÜTLEV

Esimesed vormid ilmusid vanuses **1;10**: issi teele läks 'issi läks tööle', maale minna '[tahan] maale minna' ja alguses esinesid allatiivi vormis ainult **kohta** märkivad substantiivid.

Produktiivseks võib alaleütleva käände kasutuse lugeda vanuses 1;11: notsu- *sigale, onu- Margole 'onu- Margole', issile ka kommi, emmele, issi ei anna Antsule, kutsale lohtu 'kutsale rohtu' siis elistab manale 'siis helistan vanaisale', testa üles kelgele 'tõsta üles kõrgele', äla kuskile *lähe 'ära mine kuskile', alstile näitama 'arstile näitama' jt.

Siin on näha, et A. vormistab allatiiviga:

- 1) **kohta** (*maale*) ja
- 2) **adressaati** (*emmele*)

3.2.9 ALALÜTLEV

Alalütleva esimesed vormid ilmusid vanuses **1;10**:

issi teel päägulii 'issi [on] töö'

Vanuses 1;11 lisandusid maal, seal kelgel 'seal kõrgel', Antsul, emmel, issil.

3.2.10 ALALTÜTLEV

Esmasinemine oli vanuses **1;10**, seda küll adverbivormilises kasutuses:

auto paalt katki 'auto [on] pealt katki'.

Teisi alaltütleva käände näiteid mul leida ei õnnestunud, seetõttu jääb vormi kinnistumine käesoleva töö vanuselistest piiridest välja.

3.2.11 SAAV

Viimased viis käännet tekivad lastel tunduvalt hiljem kui esimesed üheksa. Komitatiivist oli eespool juba juttu, kuna selle esmaesinemised jäid väga varasesse aega. Järgmisena ilmub saav kääne.

Esmaesinemine vanuses **1;11**: keik puhtaks 'kõik puhtaks'.

Vanuses 2;0: tädi Malle leikas luuksed lühemaks 'tädi M. lõikas juuksed lühemaks'

ei leika suulemaks 'ei lõika suuremaks'

siis läheb *pimemaks 'siis läheb pimedaks'

kuumaks läks

kasvan suuleks nagu issi 'kasvan suureks nagu issi'

Kui vaadata eelnevaid näiteid vanuses 2;0, on kõik peale viimase (suuleks) -maks vormid, kusjuures pimemaks võib olla näide üldistamisest. Lapsel on ettekujutus, et saava käände lõpp -ks liitub kindla fonoloogilise muustriga tüvele. Saav kääne sellel perioodil veel omandatud pole.

Tabel 3. Käändelõppude ilmumine Andrease keelde (sulgudes esitan vanuse, millal konkreetse vorm produktiivselt kasutusse tuleb e. millal selle omandatuks lugeda võib (näitesõnana esitan noomeni *maja*)).

VANUS	KOHA-KÄÄNDED	SÜNTAKTIL KÄÄNDED	MUUD KÄÄNDED
1;5		maja [part] (om 1;8) (lõputa part)	
1;6			
1;7	majja (om 1;8) (lüh.illat.)	maja [gen] (om 1;9)	majaga (om 1;11)
1;8	majas (om 1;9)	issit [part] (om 1;9) (t- lõpuline part)	

1;9	majast (Ø)	majad (Ø) maju (Ø)	
1;10	majale (om 1;11) majal (om 1;11) majalt (Ø)		
1;11		majasse (Ø)	majaks (Ø)

3.3 POSTPOSITSIONID

Kohakäändeid saab väljendada ka kaassõnaühendite abil, Andreas kasutab kohamääruse vormistamiseks erinevaid postpositsioone. Lisaks kohakäänete vormistamisele esineb ka üksikuid teisi postpositsioone.

- **välja**

Esimesena ilmub postpos. välja, juba enne muutelõppude ilmumist:

1;8 kiiss päällä koti '[võta] kiisu kotist välja'

1;9 ei saa päällä 'ei saa [kastist] välja'

- **sisse, sees, seest**

Postpositsiooni sisse kasutas A. väga palju, esimest korda ilmub ta vanuses 1;8, kuid siis esines ta üksiksõnana ja seda nii *sisse* kui *välja* tähenduses. Ruumilistest suhetest arusaamine võttis Andreasel päris kaua aega ja ta segas mitmeid asju omavahel ära, nendest tuleb allpool lähemalt juttu. Vanuses 1;9 hakkasid tulema kombinatsioonid, kus sisse esines postpositsioonina:

1;9 kaane sisse, embi sisse 'ämbri sisse'

1;10 kasti sisse, talku sisse 'taldriku sisse', ei taha veel läti sisse 'ei taha veel rätiku sisse [minna]', mene sisse 'mine sisse', augu sisse lääkima '[diktofoni] auku [peab] rääkima'

Kohakäänete analüüs näitab, et postpositsioonid vormistavad teatud käänetele vastavaid kombinatsioone enne konkreetsete muutelõppude ilmumist. Kõige paremini on seda näha illatiivi, allatiivi ja ablatiivi vormistusest, sest postpositsiooni sisse abil väljendas A. illatiivi juba vanuses 1;9, kuid -sse lõpuline illat. ilmub palju hiljem, vanuses 1;11. Sellest võib järeldada, et lapsel on vaja konkreetset vormi kuidagi väljendada, kuid muutelõpp pole veel omandatud.

Hoopis teistmoodi on asi seesütleva ja postpos. sees suhetega. Seesütleva käändelõpp -s ilmub Andreasel juba vanuses 1;8 ning kasutus muutub kohe väga produktiivseks, seetõttu pole tal tarvis postpositsiooni sees kasutusele võtta. Üks kindel kombinatsioon siiski leidub A. keeles. Selles puudub küll alati nimisõna, mille juurde kaassõna käib:

on sees 'on [tassi, kasti, sahtli] sees'

Postpositsiooni seest kohta on järgmine näide:

1;11: vesi tilkas poti seest 'vesi tilkus poti seest'

- **kätte, käest**

Vanuses 1;9 hakkas A. kasutama kaassõnaga kätte konstruktsioone:

eti kätte '[anna mulle] võti kätte', Atsu kätte '[anna] Antsu kätte', tupsu kätte, minu kätte '[anna] teletups minu kätte'

Leidsin ka ühe näite postpositsiooniga käest:

1;10: emme käest äla '[võtan] emme käest ära'

- **peale, peal, pealt**

Andreas kasutab kohamääruse vormistamiseks ka postpositsioone peale, peal, pealt:

1;10: bussi paale 'bussi peale', pad'a paale 'padja peale', sesta lisikas paale '[tahan] seda lusika peale [panna]'

1;10: pitti paal 'pildi peal'

1;11: issi põlve paal 'isa põlve peal'

1;10: auto paalt katki 'auto [on] pealt katki'

Selle kohakaassõna eri vormid tulid kasutusele väga väikese vahega, kuid siingi ilmnes sama ilmumisjärjekord, mis sise- ja väliskohakäänete puhul: kõigepealt latiivne kohakaassõna peale, siis lokatiivne peal ja lõpuks separatiivne pealt.

Kuigi A. kasutab vanuses 1;10 produktiivselt postpositsiooni peale, on tal pidevalt kasutuses üks vale vorm:

talku sisse 'taldriku peale' – selle vormi on laps küll oma assotsiatsioonide põhjal kasutusse võtnud, ilmselt tundub talle, et taldrik on piisavalt sügav anum, kuhu saab midagi sisse panna.

- **alla, all**

Kaassõnu alla ja all kasutas A. alguses vaid koos nimisõnadega *tool* ja *laud*, kuid tõenäoliselt polnud nende postpositsioonide tähendus lapse jaoks päris selge, sest ta kippus alla~ all kasutama sageli peale~ peal tähenduses. Mõnikord õnnestus tal nende kombineerimine ka õigesti.

1;10: laua alla 'laua alla; laua peale', tooli alla 'tooli alla; tooli peale'

1;10: laua all 'laua all; laua peal', tooli all 'tooli all; tooli peal'

• **juurde**

1;9: asti uude 'arsti juurde', meie luude 'meie juurde', issi luude 'issi juurde'

1;10: Po tuli ka meie juurde

- **külge**

1;9: api kelge 'lambid [kuuse] külge'

Analüüsidest kohamääruste kasutuselevõttu Andreasel, võib märgata, et laps vormistab postpositsiooniga kohamäärusi enne, kui tulevad käändelõpud. Postpositsioon välja ilmub juba vanuses 1;8 ja vanuses 1;9 tulevad mitmed teisedki: sisse, kätte, juurde jt.

Leidsin Andrease keelenäidetest ka kaks sellist postpositsiooni, mis ei vormista kohamäärust:

- **koos**

1;9: issi koos 'issiga koos'

- **oma**

1;9.8: Atsu omma, Ele omma 'Antsu oma, Erel'i oma'

1;9.11 tita oma

Kokkuvõtteks võib öelda seda, et eespool oli näiteid 15 postpositsiooni kohta, kuid mul ei õnnestunud leida mitte ühtegi prepositsiooni. See tõestab hästi seda, et laps hakkab postpositsioone kasutama enne prepositsioone.

4. PARTIKLID JA LIITED

Kauppinen väidab oma uurimuses (Kauppinen 1998: 35- 36), et juba laste varasest keelest võib leida märke eelpragmaatikast. Laps moodustab teatud kollokatsioone, millel on pragmaatiline värving. Andrease keelest võib leida kolm sellist juhtu, mil laps kasutab teatud partiklit rõhutamaks oma kommunikatiivset taotlust.

1) ikka

Selle partikliga markeerib A. **jaatust** sellises kontekstis, kus on tarvis teha vahet eituse ja jaatuse vahel. Morfoloogilisi tunnuseid ta veel ei kasuta, kuid leiab mooduse, kuidas neid vorme eristada. (Eespool verbimorfoloogia all oli eituse ja jaatuse opositsioonist juba juttu.)

taha 'ei taha' – taha ikka 'tahan'

mahu, 'ei mahu' – mahu ikka 'mahub'

2) ka

Vanuses 1;8 – 1;9 kasutas A. produktiivselt partiklit **ka**. Õigupoolest esines **ka** esimest korda vanuses 1;7, kui A. võttis kasutusele vormid emmeka, issika, bussika. Olen neid kaasäitleva vormideks pidanud (vt. ptk. Noomenikasutus Kaasäitlev), kuid kummaline on see, et need 3 sõna esinevad lühikese aja vältel ja kaovad siis pikaks ajaks ära.

ka kasutust ei oskagi täpselt põhjendada, sest laps lisas konkreetset rõhupartiklit väga kummalistesse kohtadesse. Igal juhul oli selle kasutus eriti rõhutatud (hääldudes isegi kaaa).

Järgnevad partiklikasutuse näited võib oletatava tähenduse põhjal erinevatesse rühmadesse jagada:

a) **ka** esineb samasuguses tähenduses kui tavakeeles (= samuti):

1) E: kas piimaautod ka sõidavad?

A: piima kaa auto

2) Andreas joonistas paberile ja annab nüüd emale pliitsi, et see joonistaks:

emme kaa!

Seejärel krabab kohe pliitsi enda kätte:

Atsu kaa!

3) E: mis te täna ujumas tegite?

A: Itsu kisa, Anna kaa kisa 'Intsu kisas, Anna ka kisas'

b) **ka** abil muudab laps oma soovi intensiivsemaks:

1) Andreas seisab tabureti peal ja küünitab kapi peal oleva maisihelveste karbi poole:
nee kaa! (Varasemal tegevusel polnud mingit pistmist söömise või toiduainetega.)

2) Tulime hilisõhtuse bussiga Tallinnast Tartusse, Andreas oli päeval palju vintsutada saanud ja kordas bussis nutusel häälel:

koju kaa, koju kaa!

3) Jalutame õues ja naabri kass tuleb end vastu meie sääri nühkima, Andreas nõuab, et ema võtaks kassi sülle ja lausub:

kassi (2.v) kaa, kassi sille 'sülle'

4) Vaatame telekat, Andreas mängib, järsku võtab ta emal käest kinni, sikutab teda endaga kaasa:

emme, käsi pesta ka '[on vaja] käsi pesta'

5) Andreas jookseb toast kööki ja nõuab piima:

piima ka '[tahan] piima'

c) **ka** = ise

Andreas ei luba ennast trepist üles aidata ja ronib ise, korrates omaette:

Atsu kaa, Atsu kaa 'A. ise''

Kõik need kombinatsioonid on teatud määral rõhutamisega seotud, kuid on raske midagi täpsemalt öelda. Mõnel juhul tundub tegemist olevat tavalise ka (= samuti) sõna kasutusega, kuid mulle tundub, et konkreetsetes näidetes on ka midagi enamat. Selge on see, et laps on kuulnud täiskasvanuid kasutamas partiklit ka ja püüab siis ise samuti selle kasutusele võtta. Konkreetse partikli kasutusfunktsioon võib täiskasvanule ebaselgeks jääda, kuid lapsel tundub oma süsteem olevat. Võib-olla laps hoopis naudib seda, et ta saab oma keelekogemuste najal mängida keelega, harjutada keelekasutust. See võib teatud mõttes olla sõnamäng, kuid laps teab väga täpselt, kuhu ta mingit keeleainest asetab ja mida millega kombineerib. Laps teab keele kohta palju rohkem, kui ta välja ütleb. Väga põnev oleks jälgida sellist spontaanset kõnet, mis pole otseselt kellelegi suunatud. Lapse vaiksed omaettemõtisklused ja kommentaarid lähevad tihti kõrvust mööda ja selle kohta pole ülestähendusi.

3) -lii

Seda liitepartiklit kasutas A. väga lühikest aega vanuses 1;10. Kõige sagedamini lisas ta selle sõnale päägu 'praegu' > päägulii. Siingi oli tegemist eriti rõhutatud kasutusega.

1) Andreas ja ema tulevad lasteaiast ja ema küsib: Ei tea kas issi on juba kodus?

A: ei ole päägulii.

2) Andreas mängib põrandal ja kiikab siis üle õla, kas emal on merisiga süles:

notsu süles päägulii?

3) Teletupsude saade lõppes ja Andreas teatab:

teletupsu lepes ala lii 'teletupsud lõppesid ära'

4) issi teel päägulii 'issi on tööl praegu'

5) Andreas krabab diktofoni enda kätte, surub kadedalt vastu rinda ja ütleb:

Antsu oma päägulli

4) – kas

See liide muutub produktiivseks vanuses 1;10, kui Andreas hakkab lasteaiakasvatajaid nimepidi nimetama. Andrease rühmas on 2 kasvatajat, mõlema nimi on Merike ja mingil hetkel hakkab laps nende kohta ütleb ütlema: tädi Melikas. Arvatavasti selle analoogial saab tädi Moonikast tädi Moolikas (varem tädi Moolik). Natuke hiljem satub Andreasele pihku raamat "Pöial – Liisi" ja lisandub veel üks kas- vorm: pääsukas 'pääsuke'. Kui varem poleks kas- vormidega tegemist olnud, oleksin pidanud erilise vormi produktiivsuse allikaks konkreetse raamatu sõnavara, nagu seda on kas- liitelised näited: (mai)põrnikas, liblikas, sitikas. Pöial- Liisi raamatuga tutvumine andis A. sõnamoodustusele hoogu juurde ja nii olid tema sõnade hulgas ka tädi Melikas, tädi Moolikas ja pääsukas.

Esitatud näidetest ilmneb, et sellised korduvad mustrid on midagi individuaalset, me ei tea, kust laps need võtab ja missuguste põhimõtete alusel neid kasutab. Erinevatel lastel on väga erinevaid lausungi- ja sõnamoodustusvariante. See on kahtlemata väga isikupärane keelematerjal.

5. MORFOLOOGILISE SÜSTEEMI ANALÜÜS

5.1 VERBIVORMIDE ANALÜÜS 6 LAPSE PÕHJAL

Töö järgnevas osas püüan võrrelda Andrease verbivormide kasutust teiste laste omaga. Võrdlusalusteks lasteks on **Erik** (Salo 1993), **Hans** (Karelsohn 1993), **Evamaria** (Keränen 1999), **Marko** (Hassinen 1997), **Heidi** (Hassinen 1997) ja käesoleva töö keelejuht **Andreas**. Andreas, Erik ja Hans on ükskeelsed lapsed, Evamaria, Marko ja Heidi aga kakskeelsed (kõik kolm esindavad eesti ja soome kakskeelsust, s.t. omandavad simultaanselt kahte keelt). Heidi kohta on materjali kogutud vanuseni 1;6 ja seetõttu on tema esimeste verbivormide loetelus vaid 7, teistel kõigil aga 10 esimest vormi. Muutelõppude ilmumise võrdluse olen esitanud tabelina.

Tabel 4. Verbivormid

	Andreas	Erik	Hans	Evamaria	Marko	Heidi
1.	imperatiiv	imperatiiv	preesens a.3.	imperatiiv	imperatiiv	imperatiiv
2.	eitus	eitus	imperf. a.3.p	eitus	imperf. a.3.p	imperf. a.3.p
3.	imperf. a.3.p	imperf. a.3.p	imperatiiv	imperf. a.3.p	preesens a.3.	preesens a.3.
4.	preesens a.3.	preesens a.3.	ma- infinitiiv	imperf. eitus	preesens m.1.	eitus
5.	ma- infinitiiv	preesens a.1.	da- infinitiiv	preesens a.3.	ma- infinitiiv	ma- infinitiiv
6.	da- infinitiiv	preesens a.2.	mas- vorm	preesens m.2.	nud- kesksõna	preesens m.1.
7.	preesens m.1.	da- infinitiiv	eitus	preesens m.3.	preesens a.2.	mas- vorm
8.	preesens a.2.	preesens m.1.	preesens a.1.	preesens m.1.	preesens a.1.	
9.	imperf. a.1.p	ma- infinitiiv	preesens a.2.	kse- olevik	preesens m.3.	
10.	preesens m.3.	preesens m.3.	imperf. a.1.p	imperf. a.2.p	da- infinitiiv	

Laste morfoloogilise süsteemi arengut jälgides on hästi näha, et tegemist on järkjärgulise omandamisega (*piecemeal learning*). Kõigi selle töö keelejuhtide puhul on võimalik jälgida, millises järjekorras laps mingisugused muutelõpud kasutusele võtab. Süsteemi omandamine ei tule ühekorraga. Verbi- ja noomenikasutuse tabelite andmeid võrreldes võib märgata teatud seaduspärasusi ning ühiseid jooni kõigi nende laste morfoloogia omandamises. Kahtlemata on iga lapse keelelises arengus ka oma isikupära.

Kuus last seitsmest võtab esimese verbivormina kasutusele **imperatiivi**, ainsaks erandiks on Hans, kelle esimeseks vormiks on oleviku ainsuse 3. pööre. Teise vormina ilmub kolmel lapsel **oleviku eitus** ja ülejäänud kolmel **lihtmineviku ainsuse 3. pööre**. Evamaria omapäraks on see, et tema võtab varakult kasutusele nii imperatiivi eituse (*ära võta*) kui oleviku eituse (*ei tee*). Teistest lastest erinevalt on tal varakult olemas ka imperfekti eitus (*ei tulnud*). Marko on ainus laps, kellel oleviku eitus ei ilmu 10 esimese vormi hulgas. Kõikidel lastel ilmub ainsuse oleviku pööretest esimesena ains. 3. pööre (*teeb*) ja lihtmineviku vormidest samuti ains. 3. pööre (*kukkus*).

Ka soome keelt kõnelevate laste esimesteks verbivormideks on :

- 1) imperatiivi oleviku ains. 2. pööre;
- 2) indikatiivi oleviku ains. 3. pööre (Laalo 1998: 364)

Huvitav on see, et nii **ma-** **infinitiiv** kui **da-** **infinitiiv** ilmuvad lastel varakult. Erandiks on Evamaria, kuna tema ajavormide ilmumise tabelis ei olnud kumbagi vormi märgitud. Preesensi ains. 1. pööre (*annan*) tuleb väikestel lastel kasutusele suhteliselt hilja, 3 lapsel pole seda üldse 10 esimese vormi hulgas. See näitab seda, et laps ei kasuta endast rääkides mina- vormi. Ainsuse 2. pööre (*annad*) ei ilmu ka väga vara, kuid ometi on 4 lapsel see olemas 10 vormi hulgas. Veel on oleviku vormidest

5 lapsel on olemas mitmuse 1. pööre (*sööme*), 4 lapsel on olemas mitmuse 3. pööre (*söövad*) ja vaid ühel lapsel on esimeste vormide hulgas mitmuse 2. pööre (*sööte*).

Salasoo (1995: 241) oletab, et eesti keeles omandatakse verbi **ajak** kategooria markeerimine enne **isikutunnuste** omandamist. Seda saab jälgida imperfekti ains. 3. pöördte kasutamise põhjal. Kuuest lapsest viis tõestavad oma keelenäidetega seda täiesti, sest neil kõigil ilmub imperfekti ains. 3. pööre enne preesensi ains. 3. pööret, mis on tavapäraselt esimene isikutunnus, mida lapsed markeerivad. Ainus erand on siin Hans, kellel tuleb enne preesensi ains. 3. pööre ja alles siis imperfekti ains. 3. pööre.

5.2 KÄÄNDSÕNAVORMIDE ANALÜÜS 6 LAPSE PÕHJAL

Sarnaselt eespool esitatud verbivormitabelile, võrdlen noomenite ilmumist ka 10 esimese vormi põhjal. Võrdlusalusteks lasteks on **Andreas, Erik** (Salo 1993), **Hans** (Karelsohn 1993), **Marian** (Venno 1999), **Marko** (Hassinen 1997), **Heidi** (Hassinen 1997). Andreas, Erik, Marian ja Hans on ükskeelsed lapsed, Marko ja Heidi aga kakskeelsed. Kuna Heidi kohta on materjali kogutud ainult vanuseni 1;6, siis on tema esimeste noomenivormide loetelus vaid 6, teistel kõigil aga 10 esimest vormi.

Tabel 5. Noomenivormid

	Andreas	Erik	Hans	Marian	Marko	Heidi
1.	partitiiv (lõputa)	mitm. nom	partitiiv (lõputa)	genitiiv	partitiiv (lõputa)	partitiiv (lõputa)
2.	illatiiv (lüh.vorm)	partitiiv (lõputa)	genitiiv	illatiiv (lüh.vorm)	genitiiv	genitiiv
3.	genitiiv	genitiiv	illatiiv (lüh.vorm)	partitiiv (lõputa)	mitm. nom.	mitm. nom.
4.	kaasaütlev	illatiiv (lüh.vorm)	seesütlev	seesütlev	illatiiv (lüh.vorm)	illatiiv (lüh.vorm)
5.	seesütlev	seesütlev	-sse illatiiv	t- partitiiv	seesütlev	alalütlev
6.	t- partitiiv	kaasaütlev	alaleütlev	seesütlev	alaleütlev	alaleütlev

7.	seestütlev	alaleütlev	alalütlev	saav	alalütlev	
8.	mitm. nom.	alalütlev	kaasaütlev	kaasaütlev	alalütlev	
9.	mitm. part.	t- partitiiv	alalütlev	mitm. nom.	kaasaütlev	
10.	alaleütlev	mitm. part.	seestütlev	mitm. gen.	mitm. part.	

Neljal lapsel on esimene noomenivorm **lõputa partitiiv**, Marianil ains. genitiiv ja Erikul mitm.nominatiiv. Neil kahel lapsel tuleb lõputa partitiiv kohe järgmiste vormide hulgas. Tabeli andmetest ilmnes väga selge seaduspära: **kõikidel** lastel olid esimese nelja vormi hulgas esindatud **lõputa partitiiv**, **lõputa illatiiv** ja **genitiiv**. Neljas vorm oli erinev, 3 lapsel mitm. nominatiiv, 2 ains. inessiiv ja Andreasel ainsuse komitatiiv. Mitmuse nominatiivi hakkavad lapsed kasutama vara, vaid Hansul puudus mitm. nominatiiv 10 vormi hulgas, kuid teistel 5 oli see olemas.

Kohakäänded tekivad laste kõnesse samuti varakult. Kõigepealt ilmub lühike sisseütlev, millest juba juttu oli ning -sse vorm tuleb palju hiljem. Tabelis on -sse illatiiv esindatud vaid Hansu vormide seas.

Kohakäänete tekkimise järjekorras on märgata teatud seaduspärasusi. Sisekohakäänded tulevad reeglina enne väliskohakäändeid. Kõigepealt tekivad sisekohakäänetest kuhu- vormid, siis ku- ja seejärel kust- vormid. Sama kehtib ka väliskohakäänete puhul: kõige enne tulevad latiivsed, siis lokatiivsed ja lõpuks separatiivsed vormid. Heidil ilmub erandlikult alalütlev enne alaleütlevat.

Dasinger on oma võrdlevas uurimuses eesti, soome ja ungari keele kohta demonstreerinud seda, et kõigile kolmele keelele on omane elatiivi ja ablatiivi hiline ilmumine, kusjuures teised kohakäänded on olemas varem (Dasinger 1997: 41).

Viimased 5 käänet ilmuvad lastel tunduvalt hiljem. Kaasaütlev näib olevat neist esimene, see on olemas 5 lapsel. Saav kääne esineb vaid Marianil.

Mitmuse käänete kohta võib öelda seda, et kõige enne ilmub nominatiiv, see on olemas 5 lapsel. Mitmuse partitiiv on olemas 3 lapse vormide hulgas ning mitmuse genitiiv vaid 1 lapse keelenäidetes. Teised mitmuse käänded esindatud ei ole.

KOKKUVÕTE

Eelnevast uurimusest selgus, et mitmesõnalauseid hakkas Andreas kasutama vanuses 1;7. Kahesõnalauseid kasutas ta umbes 2 nädalat, seejärel võttis kasutusele ka kolmesõnalised lausungid. Esimeste kombinatsioonide analüüs näitas, et Andrease lausetes puuduvad sageli verb ja grammatilised morfeemid. Varasel mitmesõnaperioodil iseloomustab Andrease kõnet koopula puudumine. Põhjenduse sellele leiab tõenäoliselt eesti keele prosoodiast: koopula on esineb tavaliselt lauses rõhutus positsioonis ja jääb seetõttu lapsel kõnevoolus tähele panemata.

Esimeste mitmesõnalauseste põhjal võiks väita, et Andreas alustab süntaksist, ta paneb sõnad ritta lauseiks, aga morfoloogilisi tunnuseid ja lõppe veel ei kasuta. Tegelikult on asi palju keerulisem, sest edasine sõnavormide morfoloogiline analüüs kinnitas hoopis vastupidist: laps eristab nimetavat ja omastavat käänat enne lausete moodustamist. See polnud ainus vasturääkivus, mis tööd kirjutades ilmnes.

Andrease varasemate keelenäidete põhjal võib tema lausungid jagada kahte rühma:

- 1) sõna või lausung on omandatud tervikuna, valemina (nt. piss tuli, käsi pesta, tulge sisse).
- 2) lapse enda konstrueeritud lausung, muutelõpud puuduvad. Mida spontaansem on kasutus, seda puudulikum on morfoloogiline külge (nt. kepsi Atsu 'küpsist Antsule', paksu soki 'paksud sokid', kiisu anna tubi 'kiisule annan [piparkooki], tubli [olen]').

Vanuseni 1;9 kasutab Andreas nii verbide kui noomenite **tüvevorme**, kuhu pole lisatud mingisugust isikut, aega või käänat märkivaid lõppe. Sellel perioodil on väga raske otsustada, missuguse vormiga täpselt tegemist on. Asi muutub lihtsamaks

vanuses 1;9.12, kui A. hakkab markeerima s- imperfekti ja vanuses 1;10.5, kui ilmub preesensi ainsuse 3.pöörde marker -b / -p.

Verbivormidest võib esimesena ilmuvaks lugeda **imperatiivi**, mis esineb ainsuse 2.pöörde kujul esimest korda vanuses 1;7 (kalla!, otsi!) ja omandatud on vanuses 1;9. **Eitus** (ei taha) ilmub Andreasel vanuses 1;7 ja omandatud on vanuses 1;10. Eituse vormistamine on üks isikupärane joon A. kõnes. Vanuses 1;10 kasutab ta eituse väljendamiseks järgmisi konstruktsioone: **ei** + ülejäänud lause (nt. ei keena pele 'küünal ei põle'). Vanuses 1;11 kasutab ta hoopis isesugust vormistust, nimelt kasutab ta tavalise küsilause asemel eitusega küsimuse vormistamist (nt. miks ei pane siia sisse? 'miks paned siia sisse?').

Imperfekt ilmub vanuses 1;8 (tuli) ja on omandatud vanuses 1;9. Kasutus piirdub vaadeldaval perioodil ainult ainsuse 3. pöördega.

Preesensi ainsuse 3. pööre (sööb) ilmub vanuses 1;9 ja omandatud on 1;10. Ainsuse 1. ja 2. pöörde kasutamine puudub. Mitmuse 1. pööre (sööme) tuleb kasutusse vanuses 1;10 ja omandatud on 1;11. Mitmuse 3. pööre (laulavad) ilmub vanuses 1;11, omandatud see vorm veel pole.

Infiniitsetest vormidest ilmuvad ma – infinitiiv (rääkima) vanuses 1;9, omandatud 1;10, da – infinitiiv (kiskuda) vastavalt 1;9 ja 1;11 ning nud – kesksõna ilmus vanuses 1;11 (saanud).

Noomenivormidest ilmub kindlasti esimesena ainsuse **nimetav** (pall), esimesed vormid juba vanuses 0;10. Mitmuse nimetav (hiired) tuleb vanuses 1;9, kuid omandatud veel pole. **Osastavast** käändest (kooki) ilmuvad kõigepealt lõputa vormid vanuses 1;5 ja omandatud on see vorm vanuses 1;8. Vanuses 1;8 ilmub t- partitiiv (emmet) ja selle võib lugeda omandatuks vanuses 1;9. Mitmuse osastav (asju) ilmub vanuses 1;9, kuid omandamisest sel perioodil rääkida ei saa. **Omastav** kääne ilmub vanuses 1;7 (ukse) ja läheb produktiivsesse kasutusse vanuses 1;9. **Kaasaütlev** (bussiga) tuleb vanuses 1;7 ja 1;11 on omandatud. **Sisseütlev** (sülle) ilmub vanuses 1;7 lühikeste vormide näol ja 1;8 on juba omandatud. Palju hiljem, vanuses 1;11

tuleb sse- illatiiv, kuid omandamine jääb tulevikku. **Seesütlev** (taskus) ilmub esmakordselt vanuses 1;8 ja vanuses 1;9 võib selle omandatuks lugeda. **Seestütlev** (suust) tuli esimest korda vanuses 1;9, kuid omandamine lükkub tulevikku. **Alaleütlev** (maale) ilmub vanuses 1;10 ja vanuses 1;11 on kasutus produktiivne. **Alalütlev** (tööl) ilmub 1;10 ja omandamist veel märgata pole. **Alaltütlev** (ülevalt) ilmub 1;10 ja omandatud veel pole. Saav kääne ilmub vanuses 1;11 ja selle omandamine jääb samuti tulevikku.

Käänete analüüsist on märgata seda, et osa käändeid on produktiivses kasutuses, teisi kasutatakse aga väga vähe. Nii olid keelepäevikus vaid üksikud näited alalütleva, alaltütleva ja seestütleva käände kohta. Märgata võib, et laps vormistab kohamäärusi vastava postpositsiooni (nt. välja, sisse, seest jt.) abil enne, kui tulevad käändelõpud.

Andrease keelekasutuse põhjal on tehtud huvitav tähelepanek: lapsel on kalduvus äsjailmunud muutelõppu teatud aja vältel rõhutada, seda näitas imperfekti (kukuss), oleviku ainsuse 3. pöörde (toop), ma – infinitiivi (leikamaa), da – infinitiivi (koppidaa) ja seesütleva (aiass) kasutus.

Andrease morfoloogiat teiste laste keelekasutusega võrreldes on selgelt näha, et kõik lapsed omandavad morfoloogilise süsteemi sammhaaval, järk- järgult. Verbi- ja noomenikasutuse andmeid kõrvutades võib leida teatud seaduspärasusi ning ühiseid jooni.

Kuus last seitsmest võtab esimese verbivormina kasutusele **imperatiivi**, teise vormina ilmub kolmel lapsel **oleviku eitus** ja ülejäänud kolmel **lihtmineviku ainsuse 3. pööre**. Kõikidel lastel ilmub ainsuse oleviku pööretest esimesena ains. 3. pööre (teeb) ja lihtmineviku vormidest samuti ains. 3. pööre (kukkus). Verbi ajakategooria markeerimine omandatakse eesti keeles enne isikutunnuseid.

Noomenikasutusest ilmneb, et neljal lapsel kuuest on esimene noomenivorm **lõputa partitiiv**. Tabeli andmetest ilmnes väga selge seaduspära: kõikidel lastel olid esimese nelja vormi hulgas esindatud **lõputa partitiiv**, **lõputa illatiiv** ja **genitiiv**. Neljas vorm oli erinev, 3 lapsel mitm. nominatiiv, 2 ains. inessiiv ja Andreasel ainsuse komitatiiv. Kohakäänded tekivad laste kõnesse samuti varakult. Kõigepealt ilmub lühike sisseütlev ja -sse vorm tuleb palju hiljem. Kohakäänete tekkimise järjekorras on märgata teatud seaduspärasusi. Sisekohakäänded tulevad reeglina enne väliskohakäändeid. Kõigepealt tekivad sisekohakäänetest kuhu- vormid, siis kus- ja seejärel kust- vormid. Sama kehtib ka väliskohakäänete puhul: kõige enne tulevad latiivsed, siis lokatiivsed ja lõpuks separatiivsed vormid.

Morfoloogilist analüüsi tehes hakkas Andrease keelepäevikus silma hulk isikupärast keelematerjali. Andrease kõnes on nendeks partiklid ikka, ka, liited -lii, -kas. Selline eelpragmaatiline aines on kindlasti olemas iga lapse kõnes, kuid see võib olla hoopis teistsugune, kui Andrease keelenäidete põhjal esitatu.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk oli uurida ühe lapse keelekasutust suhteliselt lühikese ajavahemiku jooksul, kuid seoses sellega sai ka kõrvutatud erinevate laste keelenäiteid. Kerkis esile uusi probleeme ja küsimusi, millele käesolevas töös vastust ei saadud ja mis vajaksid põhjalikumat uurimist.

KASUTATUD MÄRGID JA LÜHENDID

- Keelenäidete ja litereeringute märgid:

1. Lühendid: E = ema

A = Andreas

2. Ülakomasid ' ' kasutan tekstiseletuse puhul. Tekstiseletus on lapse lausungi minupoolne tõlgendus, aga seda ei tohi võtta sõnasõnalise tõlkena, pigem tahan seletuse abil edasi anda lause pragmaatilisi – kontekstuaalset informatsiooni.

3. Jutumärkides “ ” on repliid, kus laps või täiskasvanu kordas täpselt eeskõnelejat.

4. Kandilistes sulgudes [] lisan tekstiseletuse osas puuduolevad elemendid lapse lausungile, et lause oleks paremini mõistetav (näit. *see [sokk] ka jalga*).

5. Kaldkirjas on esitatud võõrkeelsed sõnad ja terminid.

6. Lapse keelenäited olen oma töös muust tekstist eraldanud allajoonituna (eissaa 'ei saa').

7. Vigased vormid olen märkinud tärniga, nt. *panes 'pani'.

8. Vajadusel olen eraldi välja toonud ka sõna välte, teksti sees märgin tavaliselt välte sõna järele sulgudesse (2.v), litereeritud tekstis on ` ülipika hääliku (3. välde) tähistus vastava hääliku ees, nt. *au`ku*.

9. (.) lühike paus

10. ‘ palatalisatsioonimärk vastava hääliku järel, nt. *s'al'l* (palataliseeritud *s* ja *l*)

11. (r) häälik, mida laps veel öelda ei oska, aga sõna sees ometi kostub sellisena

12. (()) topeltsulgusesse on pandud situatsioonikirjeldused ja taustainfo
litereeringutes

• **Teisi töös esinevaid lühendeid:**

C	konsonant
ekv	eesti keel võõrkeelena
imperat	imperatiiv
imperf	imperfekt
om	omandatud
V	vokaal
Ø	nullallomorf, nullformatiiv

KIRJANDUS

Alev, H., Lepik, E. 1973. Kõne areng. – Logopeedia alused. Tallinn, lk 38 jj.

Argus, R. 1994. Ühe eesti lapse lausemoodustuse areng. – Bakalaureusetöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Bloom, P. 1994. Overview: Controversies in language acquisition. – Language acquisition: Core readings. Cambridge, MA: MIT Press, pp.5– 48.

Brown, R. 1973. A First Language. The Early Stages. London.

Clark, E.V. 1993. The lexicon in acquisition. – Cambridge studies in linguistics 65.

Dasinger, L. 1997. Issues in the acquisition of Estonian, Finnish and Hungarian: A crosslinguistic comparison. – D.I. Slobin (ed.), The crosslinguistic study of language acquisition, vol.4, pp. 1 – 86.

EE 5 = Eesti Entsüklopeedia 5. köide. 1990. Kirjastus Valgus, Tallinn.

EKG = Eesti keele grammatika II. Süntaks. 1993. Eesti Keele Instituut, Tallinn.

Foster-Cohen, S.H. 1999. An Introduction to Child Language Development. Longman, London and New York.

Gathercole, V.M., Sebastian, E., Soto, P. 1999. The early acquisition of Spanish verbal morphology: Across- the- board or piecemeal knowledge? – International Journal of Bilingualism, vol.3, pp.133- 182.

Hassinen, S. 1997. Kakskeelse lapse morfoloogia omandamisest. – Lähivertailuja 9, Castrenianumin toimitteita 53, lk.102- 118.

Hennoste, T. 1996. Suuline kõne. – Samanimelise loengu konspekt.

Karelsohn, K. 1993. Eesti lapse keele morfoloogiline areng kuni kolme ja poole aasta vanuseni.– Diplomitöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Kauppinen, A. 1998. Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 713.

Keränen, M. 1999. Ühe eesti – soome kakskeelse lapse verbi aegade omandamine vanuses 1;11 – 3;0. – Bakalaureusetöö eesti keel võõrkeelena õppetoolis.

Laalo, K. 1998. Välikatsaus lapsenkielen varhaismorfoloogiaan. – Virittäjä 3, s. 361– 385.

Leiwo, M. 1993. Lapse keeleline areng. Tallinn.

Lepik, E. 1972. Väikelaste kõne iseärasused. – Emakeele Seltsi Aastaraamat, nr 18, lk. 175 jj.

Lieven, E.V., Pine, J.M., Baldwin, G. 1997. Lexically-based learning and early grammatical development. – Journal of Child Language, vol. 24, pp. 187- 219.

Niemi, J., Niemi, S. 1985. Suomenkielisen lapsen morfosyntaksin ja sanaston kehityksestä. – Virittäjä 89, s. 152- 171.

Ninio, A. 1988. On formal grammatical categories in early child language. – Levy, Y., Schlesinger, I.M., Braine, M.D.S. Categories and processes in language acquisition. Hillsdale, N.J.: Erlbaum, pp. 99- 119.

Peters, A.M., Strömqvist, S. 1996. The Role of Prosody in the Acquisition of Grammatical Morphemes. – Signal to Syntax: Bootstrapping from Speech to Grammar in Early Acquisition. Pp. 365–388.

Salasoo, T. 1995. Morfoloogiliste tunnuste esmakasutus ühe lapse arenevas keeles. –Keel ja Kirjandus, nr 4, lk. 239 jj.

Salo, A. 1993. Muutelõppude ilmumine ühe eesti lapse keelde vanuses 1;5- 2;5. – Diplomitöö läänemeresoome keelte kateedris.

Salo, A. 1995. Eesti keele verbivormistiku omandamine vanuses 1;5- 3;11. – Magistritöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Tomasello, M. (ilmumas). Do young children have adult syntactic competence? – Cognition.

Venno, M. 1999. Käänded ühe eesti lapse arenevas keeles vanuses 1;2 – 4;0. – Bakalaureusetöö Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Vihman, M.M. 1982. The acquisition of morphology by a bilingual child: A whole-word approach. – Applied Psycholinguistics, vol.3, pp.41–160.

Vihman, M.M. 1985. Language differentiation by the bilingual infant. – Journal of Child Language, vol. 12, pp. 297–324.

Vihman, M.M. 1999. The transition to grammar in a bilingual child: Positional patterns, model learning and relational words.– International Journal of Bilingualism, vol. 3, pp. 267- 301.

The linguistic development of one Estonian child, aged 1;5-2;0

Maigi Vija

SUMMARY

This thesis examines the linguistic development of one Estonian-speaking child (Andreas), aged 1;5-2;0. The data analysed here come from both a language diary and tape recordings. The focus of attention is on the child's formation of a morphological system, his emerging verbal and nominal morphology. The study follows the first appearance of various inflectional endings in Andreas's speech, as well as the point at which specific endings begin to be used productively. Andreas initially uses only the stem forms of all words. Verbs appear without tense or person marking, e.g. "kiisu söö" pro *kiisu sööb* (kitty-nom eat-3sg.present), "tädi atta" pro *tädi aitas* (aunt-nom help-3sg.past). Nominals also appear only in stem form, e.g. "kiisu anna" pro *kiisule annan* (kitty-allative give-1sg.present).

Andreas's first verbal inflections are the imperative, negative and 3rd person singular imperfect forms. For nominals, the endingless partitive, short illative and genitive forms are the first to emerge. Plural forms emerge later.

In addition, this thesis examines the formation of linguistic systems in children of this age group (1;5-2;0) and the individual differences that can be found in child language use. An overview is given of the one-word period, the early multi-word period and the use of postpositions, particles and affixes, for which data shows great individual differences.

Andreas's language use and word formation is compared with that of seven other children. Comparison of the development of morphological systems for these children reveals certain similarities: nearly all the children begin using the imperative, present negative and 3rd person imperfect forms before other verb forms. The *-ma* and *-da* infinitive forms also appear early. The 3rd person singular (e.g. *sööb*, eats) is the first inflection used of the present tense forms, whereas the 1st person singular (*söön*) comes much later, as children do not use the I-form to talk about themselves.

Similarities can also be seen in nominal declension: all the children use the endingless partitive, short illative and genitive among their first four forms. Local cases also appear early in child speech, with interior locative cases appearing before exterior locatives. The last five cases are acquired much later.

Child language acquisition is a very interesting field offering many possible directions for research. Many different approaches are available for child language research and so many new issues and new lines of questioning, which would merit more thorough study, emerged during the writing of this thesis.

LISA 1. Andrease esimesed mitmesõnalausungid.

1;7.24	1. mõmmi auku	mõmmi kukkus auku (pildil)
	2. oss sii	uss siin (pildil)
	3. kass siti	(fotol on liivakast, kus olid suvel sitikad)
	4. mämm- mämm iss	(kordab ema, kes ütles, et lähme teeme issile süüa)
	5. äle buss	jälle buss (vaatab aknast õue)
	6. sii Pitsu	siin Pitsu
1;7	7. eis'saa?	ei saa? ei tohi?
	8. eis'saa	ei saa, ei tohi
1;8	9. emme ka	
	10. At'su ka	
1;8.4	11. katsu, ai- ai ?	katsu, kas emme pea on kuum?
1;8.7	12. ettaha > 1;8.13 eittaha	ei taha
1;8.8	13. emme os'ti At'su	emme ostis Antsule
	14. emme os'ti pit'ti	emme ostis pildi
1;8.9	15. siia maha	klotsid siia maha
1;8.9	16. emme loa!	emme loe!
1;8.10	17. At'su kinni	Antsu lükkas ukse kinni
1;8.13	18. At'su oni	Antsu ronib
1;8.14	19. issi appi	issi pani lambi lakke
	20. muumi ol'e	muumimultikat ei ole
	21. kana ei taha	kana ei taha [oma kätte]
	22. emme is'tu	(käsib emmet vaibale istuda)
	23. pan'ni otsi	otsin banaani (teab, et köögis on)
	24. kal'la sauhtu	kalla sousti
	25. emme üssi	emme, otsi ussipilt üles
1;8.16	26. piss tuli	annab teada, et piss on potis
	27. pot'ti taa-taa	lasteaeda minnes lehvitas hüvastijätuks
	28. kiika taa-taa	
	29. kepsi At'su	Antsule küpsist (osutab küpsisekausile laual)
1;8.17	30. ai-ai äpu	näpud on valus
1;8.18	31. paista kotu	kodu paistab
	32. emme aat'a	emme, vaata!

	33. auto tuli	auto tuli (kauguses sõidab auto)
	34. auto tule	auto tuleb (pildil on auto)
1;8.20	35. see ka l'aka	see [sokk] ka jalga
	36. piksi maha	püksid maha (istub potile)
	37. läl'le kuku	jälle kukkusin
1;8.21	38. kaks onu	kaks onu (on pildil)
	39. loa sida!	loe seda!
	40. piss tuli, kaka tuli	(kommentaari potil istudes)
	41. issi as'ti	issi tuleb varsti
	42. onu koksu	onu pani konksu ukse külge
	43. keeki ihti	keegi sõidab liftiga (on kuulda)
	44. nee kaa	need ka
1;8.23	45. emps tuli	emps tuli
1;8.24	46. kiiss pällä kot'i	kiisu kukkus kotist välja
	47. Atsu mämgi	Antsu mängib
	48. sülle Atsu issi	Antsu tahab issi sülle
	49. kiisu (.) ei	ei ole kiisu (pildil on lõvi)
1;8.25	50. issi appi	issi, tule appi
	51. emme appi	emme, tule appi
	52. mähku kasti	(kasvataja viskas mähkme prügikasti)
	53. Miisu vaata	Miisu vaatab [aabitšas A-tähe vahelt]
	54. istu siia	istun siia (sätib end istuma)
1;8.26	55. ai-ai tee pai	tee(n) haigele kohale pai
	56. ope selga	jope selga
	57. onu pil'lu	onu piilub (onu on pisikese pildi peal)
	58. onu kombe	onu kombinesoon [on onu seljas]
1;8.27	59. Mako, kotu paista?	Margo, kas kodu paistab?
	60. Piibe osti	Piibe ostis
	61. numi tuli	lumi tuli
	62. täti ja onu	tädi ja onu [ilmusid telekaekraanile]
	63. siia otsa	(paneb endale mütsi pähe)
1;8.28	64. onu äägi	onu räägib (telekas)
	65. kuts av av oues	koer haugub õues
	66. emps, piss-piss pii	emps, vii piss ära [potiga]
1;8.29	67. piiksu tee	piiksu teeb (mängutelefon)
	68. taha ikka	tahan ikka (vastab nii küsimusele: sa ei taha?)
1;8.30	69. lill tele	tere, lill (tervitab paljusid asju nii)
	70. lill tau	tsau, lill (tervitab paljusid asju nii)
	71. emme allo	emme helistab

	72. emme allo!	emme, Antsu tahab helistada!
	73. tädi atta	tädi aitas [lasteaias midagi teha]
	74. emme tas'si!	emme tassi(b)! (Andreast, tema tooli jms)
	75. emme puhka	emme puhkab (siis tassib jälle A. süles)
	76. sol'lu apsu	rosolje ampsu [tahan]
	77. sollu kukku	rosoljet kukkus [põrandale]
	78. saba ol'e	saba ei ole (näitab, kus peaks päkapiku saba olema)
1;9.2	79. posti ol'e, on sees	posti ei ole, on küll (jäljendab ema, kapisahtel on "mängult" postkast)
	80. At'su pal'la	A. paljas (pole õueriideid seljas)
	81. otsa sai	(kasutab tihti, kui miski otsa saab)
1;9.3	82. eti kette	võti kätte (lunib võtit oma kätte)
	83. embi sisse	ämbri sisse (paneb klotse sinna)
1;9.4	84. suul kutsa	suur kutsa
	85. päike kutsa	väike kutsa
	86. ohtu kaks	kaks rohupudelit [on külmiku peal]
	87. utu suust	lutt suust [ära] (hakkab jooma)
	88. as'ti uud'e	arsti juurde [lähme]
	89. pime, tuduaig	pime [on] tuduaeg [on]
	90. uus tupsu, teine kad'u	(emme ostis A.le teletupsu ja müügimees läks müümata jäänud tupsuga minema)
	91. kaks kili	kaks kivi
	92. uue ton'ni	[ehitame] uue torni
1;9.5	93. At'su kold, issi kold	A. kord, issi kord (määrivad kordamööda kreemiga)
	94. Noo-noo puhta	Noo-noo [teeb põranda] puhtaks
1;9.6	95. ahti tee!	tee lahti! (üks topsik jäi teise sisse kinni)
	96. ei saa pällä	ei saa välja
	97. lille otsa	lilled [said] otsa (närtsinud lilled visati minema)
	98. lille pee	lilli veel (uued lilled vaja tuua)
1;9.7	99. onu panad	onu parandab [käru ära]
	100. emme pani	(näitab jõulukaunistustele)
	101. emme kott	(on tugitoolis)
	102. tilise, tilise paisakell	(tilistab päkapikumütsi otsas olevat kellukest)
1;9.8	103. issi tee asti	issi [tuleb] töölt varsti
	104. Atsu omma, Ele omma	A. oma, Erel'i oma
1;9.10	105. Atsu saapa	Antsu saapad
	106. koju ka	(tahab koju minna, ka on väga oluline)

	107.muumi loe	rõhupartikkel)
	108.keha ohtu, seda ohtu	muumi loeb [raamatut]
	109.mana tei	kõharohtu, seda rohtu (osutab pudelile)
	110.Atsu ka	vanaema tõi
1;9.11	111.issit taha	Antsu ise (läheb trepist üles)
	112.issit appi	issit tahan [appi] (sokke jalga panema)
	113.eta kombe lal'a	issit [tahan] appi
	114.paksu soki	võta kombe [seest] jalad [välja]
	115.tita oma	paksud sokid
	116.laua katu, kussee?	[käru on] tita oma
	117.Atsu kakaäda	laud kadunud, kus see on?
	118.teise kaa	Antsul [on] kakahäda
	119.ema,ema, iluss tonn!	(laob klotsidest torni)
	120.kala piia	ema,ema, ilus torn!
	121.osti pee	kala püüab (poiss pildi peal)
1;9.12	122.apse laulu	vorsti veel
	123.otsu kebis	lastelaulu (tahab kassetilt kuulata)
	124.tese soki ka	notsu (=merisiga) krõbistab
	125.kombe ahti	teise soki ka [jalga]
	126.poisid seema!	[tee] kombe lahti
	127.vale buss	poisid sööma!
	128.auto tuli oopis	(issit ei tulnud selle bussi pealt)
	129.auto kadus's	auto tuli hoopis (bussi asemel)
1;9.13	130.magus's kook	auto sõitis ära
	131.uga vaja	magus pannkook
	132.käsi pesta tuttu kaa	nuga vaja (koogi lõikamiseks)
	133.sikki kaa	[tahan] käsi pesta [ja] tuttu [minna]
	134.Itsu kisa, Anna kaa kisa	sinki ka
1;9.14	135.Atsu attass	Intsu kisas, Anna kisas (E. küsis, mis te ujumas tegite)
	136.emme attass	Antsu aitas
	137.emme koolis	emme aitas
	138.tulge sisse	emme [käis] koolis
	139.eitaha suppi	ei taha suppi
	140.seta keemi	seda kreemi (tahab omale peale määrada)
1;9.15	141.kassi ka, kassi sille	[emme võta(b)] kassi sülle
	142.bussi ninna	bussiga linna
	143.emme oma mante	emme mantel

	144.seda as'su	[tahan] neid asju
	145.onu kopsiss	onu kopsis
	146.meij ka	meil ka [on küünlad aknal]
	147.tulge seema (2.v.)	tulge sööma
	148.kelleoma?	kelle oma?
	149.At'su istu siia	A.istub siia
1;9.16	150.emme nimi Maigi	emme nimi on Maigi
	151.issi nimi Piit	issi nimi on Priit
	152.ei taha istu siia	ei taha siia istuda
	153.pal'lu as'su	palju asju
	154.issi koos	issiga koos
	155.At'su toop	A. toob
	156.tupsu kätte, minu kätte	
1;9.17	157.At'su kehis	A. köhis
	158.emme, mine, At'su ka	emme, mine [voodist välja], Antsu ka
	159.äkra öles	ärka üles
	160.ei tohi pissi	ei tohi [püksi] pissida
	161.issi tule	issi tuleb (näeb aknast)
1;9.19	162.koju tupp!	[lähme] koju tupp!
	163.kommi vee!	kommi veel!
	164.At'su loe	A. loeb (raamat on käes)
	165.kiisu anna, tubi	kiisule annan [piparkooki], tubli (kiidab ennast)
1;9.21	166.emme pane!	emme pane [küünal põlema]!
	167.pole keena	pole küünalt
	168.kaks keena	kaks küünalt
	169.emme, käsi pesta ka	emme, [tahan] käsi pesta ka
	170.At'su kolist	A. koristab
	171.otsa saigi	(kasutab, kui midagi otsa lõppeb)
1;9.23	172.Pitsu, tule!	(kutsub koera enda juurde)
	173.lepess ala	lõppes ära
	174.Pitsu auku	Pitsu haugub
	175.äkkas elesse	ärkasin üles (ronib voodist välja)
	176.onu tei tupsu	onu tõi teletupsu
	177.api kelge	[paneme] lambid külge [kuusele]
1;9.24	178.At'su miine taha	A. tahab viinerit
	179.tule siia!	
	180.osti veel ka	[tahan] veel vorsti
	181.panu osti veel	palun vorsti veel
	182.vega ilus	väga ilus

1;9.26	183.pall maas	pall [on] maas (näeb pildilt)
1;9.27	184.onu tee seiija	onu teeb süüa
	185.mana tei kuusepuu	vanaisa tõi kuusepuu
	186.nähme oue!	lähme õue!
1;9.28	187.kiisu, tule utti seema	kiisu, tule luti sööma (paneab luti kiisule suhu)
1;10.0	188.issi, mine äla	issi, mine ära
	189.ei matse	ei maitse
1;10.1	190.kaks lapse	kaks last (on pildil)
	191.emme, loe sedat!	emme, loe seda!
	192.muumi lepes ala	muumimultikas lõppes ära
	193.ei taha lasteaada	ei taha lasteaeda [minna]
	194.kiisu null- null	kiisu [teeb] nurr- nurr
1;10.2	195.uue mahma	(E: mida sa tahad?)
		A: uut mahla
	196.nähme nongi vaata	lähme rongi vaatama
1;10.3	197.vega ilus lill	väga ilus lill
	198.issi teeie läks	issi läks tööle
	199.At'su lumepalli tegi	Antsu tegi lumepalli
	200.mene sisse	mine sisse (lifti)
	201.tädi Moolik, tule killa!	tädi Moonika, tule külla! (räägib mängutelefoniga)
	202. At'su väsis ala	A.väsis ära (istub puhkama)
1;10.4	203.Po tuli ka meie l'uude	Po tuli ka meie juurde (teletupsud hakkasid telekast)
	204.kalda mommit	kardan mõmmit (A. kardab suurt karu, kes vilksatab teletupsude saates)
	205.tädi maka	tädi magab (telekas)
	205.meie kollus, kiisu kollus	meie korrus, kiisu korrus (näitab näpuga, et all korrusel on kiisu kodu)
1;10.5	206.issi l'uude vala	issi valab juurde (piima)
	207. At'su toop tooli	A. toob tooli
1;10.6	208.pesis äla	pesi ära
	209. testas ala	tõstis ära (tooli)
	210.tooli alla	tooli peale (ruumil. suhted arusaamatud)
	211.laua all	laua peal
1;10.7	212.At'su otsi Pollat	A.otsib Pollat (mängukoera)
	213.At'su toop Polla	A. toob Polla
	214.keena pelep	küünal põleb
	215.meie issi	

	216.misse see?	mis see on? (varasema <u>kessee?</u> asemel)
1;10.8	217.emme keelas	emme keeras [kella üles]
	218.oues pime	õues [on] pime
	219.tädi maksa	tädile maksame (poes ostes)
	220.emme ostis kohut	emme ostis kohukest
	221.suu auto tuli	suur auto tuli
	222.kuku maha alla	kukun maha (seisab jalatsikapil)
	223.emme simma aige	emme silmad on haiged
	224.kesee nutap?	kes see nutab? (pildil nutab Kröll)
	225.kol'las üles	A.korjas üles [pliiatsid]
	226.ei maga	E: pane pea padja peale A: (teeskleb magamist) ei maga
1;10.9	227.sel'la peitu taga	E: kuhu ta kadus? A: selja taha peitu
	228.mahma ostas	mahla ostis
	229.lasteaada käisin	lasteaias käisin (ütleb koju jõudes)
	230.emme, tule siia!	
	231.onu panad ke'lla	onu parandab kella ära
	232.koll kiisut	kolm kiisut
	233.koll, neli lapsi	kolm, neli last
1;10.10	234.emme oiap	emme hoiab [oma käes kohukest]
	235.ei keena pele	küünal ei põle (koju tulles)
	236.teele läks	tööle läks (issi kohta)
	237.ei saa kätte At'su	ei saa oma kätte [kohukest]
	238.oma kodu litsi	oma kodu leidsin (?)
	239.tahan oma koju	(lasteaias ütles kasvatajale)
	240.kessee nimi?	mis see on? mis selle asja nimi on?
	241.päike teusep	päike tõuseb
	242.ei kinda pessa	ei pane kindaid kätte, põialt oma pessa
	243.küll akka	külm hakkab [kui riidesse ei pane]
	244.ongi pissi piksis	ongi piss püksis
	245.tal'ku sisse	taldriku peale [pane süüa]
	246.pitti paal	pildi peal
1;10.11	247.auto paalt katki	auto [on] pealt katki
	248.kilekotti oiap	A. hoiab kilekotti [süles]
	249.ei pilli maha	(kilekotti)
	250.At'su oias kinni	A. hoidis kinni (ei pillanudki maha , on uhke)
	251. ei pelle ette	ei pane põlle ette
	252.kutsus emme tulge panni seema	emme kutsus: tulge pannkooki sööma (puhas

		improvisatsioon)
1;10.12	253.mommi seep	mõmmi sööb
	254.apsu vetap	ampsu võtab
	255.seda lisikas paale	seda lusika peale (moosi)
	256.At'su padi vaja	A.-l on patja vaja
	257.ei saama selga	ei [pane] pidzaamat selga
	258.At'su laulis ilusti	(imiteeris mikrofoniga laulmist)
1;10.13	259.oma käega	oma käega (võtab õuna oma kätte)
	260.akka otsast paale	hakka otsast peale (mingi päheõpitud fraas)
	261.issi läks?	kuhu issi läks?
1;10.14	262.onu tei masina	onu tõi pesumasina
	263.mannitoas pime	vannitoas [on] pime
	264.kesse tulip?	kesse tuli/tuleb? (kraabib taldrikust pudru alt pilti nähtavale)
	265.At'su juua veev	A. [tahab] juua veel
	266.At'su jei juba	A. jõi juba
	267.At'su joop	A. joob
	268.auto puhtass	auto puhtaks
	269.keegist	E: mis sa tahad? A: köögist (veab kättpidi kööki)
1;10.15	270.akkab killumaa	A. hakkab kirjutama
	271.leikamaa keesi	lõikama küüsi
	272.lutsukommi osta, otsas päägu	lutsukommi osta, otsas praegu (peab kommi ostma)
	273.see ka kaasa	[võtame] selle ka kaasa
	274.At'su pai-pai tegemaa	Antsu [tuleb notsule] pai-pai tegema
1;10.16	275.kussu- kussu tegemaa	[peab] kussu-kussu [mõmmile] tegema
	276.mis see nimi	mis see on?
	277.ei minna buss seitma	(tee ääres seisab tühi buss)
	278.ei ole issit	(vaatab aknast välja)
	279.tädi tei seda	tädi tõi selle
	280.nõunumana tei seda	jõuluvana tõi selle
1;10.17	281.viisis ala	[tuul] viis [teletupsu kübara] ära
	282.keik ala kolistab	kõik ära koristan (makaronid taldrikusse tagasi)
	283.emme pesi ala kinda	emme pesi ära kindad
1;10.18	284.ei puuts pähä	ei [pane] kapuutsi pähe
	285.At'su koppidaa, At'su kop-kop tegemaa	(kopsib konserviavajaga)
1;10.19	286.joogitassi vaja	

	287.suul pelema	suur [tuli] põlema
1;10.20	288.emme käest ala	(võtab pastaka ema käest ära)
	289.päägu emme noonistab	emme joonistab praegu
	290.ei noonistab	ei joonista
1;10.22	291.lasteaias käisin, emme tuli koolist ala	lasteaias käisin, emme tuli koolist ära (lasteaeda järgi)
	292.ei ole päägulii	ei ole praegu issit kodus
	293.teel päägulii	[issi on] töö! praegu
	294.notsu süles päägulii	kas notsu on emme süles? (uurib, mis emmel süles on)
	295.emme at'ta pissi äla kallab kempsu	emme aitab pissi ära kallata kempsu
	296.teletupsu lepes ala lii	"Teletupsud" lõppes ala
	297.missimuu kalda At'sut	Antsu kardab vissimuid (lehma)
	298.emme löö	[A.] lööb emmet
	299.issi lükka(b)	[A.] lükkab issit
1;10.23	300.kaks munat	kaks muna
	301.kalda masit	kardan masinat
1;10.24	302.sinu joogitass, veta siis	(räägib omaette köögis)
	303.eile kukkusid maha	eile kukkusin maha
1;10.29	304.leidis üles!	leidsin üles!
1;11.0	305.pallu imesid	palju inimesi [tuli bussi pealt]
	306.Antsu teleka vaatab	(pro telekat)
	307.Antsu ise loeb	
	308.Antsu aige	Antsu [on] haige
1;11.1	309.lumi sajas	lumi sajab/sadas
	310.kuu taajas	kuu on taevas
1;11.2	311.leidis ülesse sinu Po	leidsin üles oma Po (kallistab teda)
	312.sinu Po ootas kodus!	(pro minu)
	313.ei koju minna	ei [taha] koju minna
1;11.3	314.issi vee pani, Antsu ka pani	issi tõstis veel suppi [omale], Antsule ka pani
	315.ea isu, aitäh!	head isu, aitäh! (ise küsin, ise vastan)
	316.mesimumm nenda ala	mesimumm lendas ära
1;11.5	317.kaks mihmavalit	(pro vihmavarju)
	318.issi loeb aabitsat	(kui ta koju tuleb)
1;11.6	319.nänku tuleb Uugo- ussi vaatama	jänku tuleb Uugo- ussi vaatama
	320.siiä käisid	E: kus sa käisid?
1;11.11	321.veel lihat	veel liha
	322.Antsu loes ala nüüd	Antsu luges [lehe] läbi nüüd

1;11.15	323.Antsu oleb telme	Antsu on terve
	324.täna oue ei saa, täna aige oleb Antsu	täna õue ei saa, täna Antsu on haige
	325.kaks toluimet	kaks tolmuimejat
	326.Antsu aliga keik puhtaks	A. teeb harjaga kõik puhtaks
1;11.17	327.Antsu kõps tegis	A. tegi kõps (pani lambi põlema)
	328.seda notsu- sigale	[viin] selle notsu- seale
1;11.18	329.ei ole sitikast	ei ole sitikat
	330.mis emme teeb?	
1;11.20	331.issi lehvitab	
	332.ei issi lehvita	
	333.siis issi loeb	siis issi loeb (kui koju tuleb)
	334.ei issi loe	
1;11.21	335.kuhu issi läks?	
	336.emme, elista onu Margole	emme, helista onu Margole
	337.miks numi maas on?	miks lumi maas on?
	338.ei tohi kiskuda seda, näнку kiskub	ei tohi seda kiskuda, jänku kisub (paneб jänese vastu seinavaipa)
	339.Antsu käis köögis kolamas	
	340.ei mine tuppa mängima	E: mine tuppa mängima!
1;11.22	341.anna minu kätte!	
1;11.23	342.lahti tegeda, seda lahti tegeda	lahti teha [koti lukku]
1;11.26	343.Antsu mängis kaluga	Antsu mängis karuga
	344.niimodi teeb äält	niimoodi teeb häält
	345.Antsu killutab oma pabelisse	Antsu kirjutab oma paberile
1;11.30	346.emme tees lahti	emme tegi lahti [munakarbi]
	347.omme tulevad külalised	homme tulevad külalised
	348.miks ei ole uni?	miks [sul] on uni?
	349.miks ei pane siia sisse?	miks sa paned siia sisse [selle]?

LISA 2. Andrease esimestes lausungites sisalduvad verbivormid

Vanus	Näide	Verbivorm	Omandatud vorm
1;7.24	eis'saa	oleviku eitus (ei + tüvi): ei saa	–
1;8.4	katsu , ai- ai ?	oleviku ains.3.p. (tüvi + Ø): katsub	tüvi + Ø
1;8.7	ettaha	oleviku eitus (ei + tüvi): ei taha	–
1;8.8	emme os'ti At'su	imperf.ains. 3.p.tüvi (tüvi+ -is): ostis	–
	emme os'ti pit'ti	imperf.ains. 3.p.tüvi (tüvi+ -is): ostis	–
1;8.9	emme loa!	imperat. ains. 2.p.(tüvi + Ø): loe	tüvi + Ø
1;8.13	At'su oni	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): ronib	tüvi + Ø
1;8.14	muumi ol'e	oleviku eitus (ei + tüvi): ei ole	–
	kana ei taha	oleviku eitus (ei + tüvi): eitaha	–
	emme is'tu!	imperat. ains. 2.p. (tüvi + Ø): istu	tüvi + Ø
	pan'ni otsi	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): otsib	tüvi + Ø
	kal'la sauhtu	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø) : kalla	tüvi + Ø
1;8.16	piss tuli	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i) : tuli	–
1;8.18	paista kotu	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): paistab	tüvi + Ø
	emme aat'a	imper.ains.2.p. (tüvi + Ø): vaata	tüvi + Ø
	auto tuli	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i): tuli	–
	auto tule	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): tuleb	tüvi + Ø
1;8.20	läl'le kuku	imperf.ains.3.p.(tüvi + -s): kukkus	tüvi + Ø
1;8.21	loa sida!	imper.ains.2.p. (tüvi + Ø): loe	tüvi + Ø
	piss tuli , kaka tuli	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i): tuli	–
1;8.23	eps tuli	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i): tuli	–
1;8.24	Atsu mängi	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): mängib	tüvi + Ø
1;8.25	Miisu vaata	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): vaatab	tüvi + Ø
	istu siia	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): istub	tüvi + Ø
1;8.26	ai-ai tee pai	imper.ains.2.p. (tüvi + Ø): tee	tüvi + Ø
	onu pil'lu	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): piilub	tüvi + Ø
1;8.27	Mako, kotu paista?	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): paistab	tüvi + Ø
	Piibe osti	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -is): ostis	–
	numi tuli	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i): tuli	–
1;8.28	onu äägi	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): räägib	tüvi + Ø
	eps, piss-piss pii !	imper.ains.2.p. (tüvi + Ø): vii	tüvi + Ø

1;8.29	piiksu tee	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): teeb	tüvi + Ø
	taha ikka	oleviku ains. 1.p.(tüvi + -n): tahan	tüvi + Ø
1;8.30	tädi atta	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): aitas	tüvi + Ø
	emme tassi!	imper.ains.2.p. (tüvi + Ø): tassi	tüvi + Ø
	emme puhka	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): puhkab	tüvi + Ø
	sollu kukku	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): kukkus	tüvi + Ø
	saba ol'e	oleviku eitus (ei + tüvi): ei ole	Ø + tüvi
1;9.2	posti ol'e,	oleviku eitus (ei + tüvi): ei ole	Ø + tüvi
	on sees	koopula: ol. ains.3.p. : on	tüvi
	otsa sai	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i): sai	—
1;9.4	uus tupsu, teine kad'u	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): kadus	tüvi + Ø
1;9.6	ahti tee!	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø): tee	tüvi + Ø
	ei saa pällä	oleviku eitus (ei + tüvi): ei saa	ei + tüvi
1;9.7	onu panad	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): parandab	tüvi (lüh.) + Ø
	emme pani	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i): pani	—
	tilise, tilise paisakell	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): tiliseb	tüvi + Ø
1;9.10	muumi loe	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): loeb	tüvi + Ø
	mana tei	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i): tõi	—
1;9.11	issit taha	oleviku ains. 1.p.(tüvi + -n): tahan	tüvi + Ø
	eta kombe lal'a	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø): võta	tüvi + Ø
	laua katu, kussee?	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): kadus	tüvi + Ø
	kala piia	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): püüab	tüvi + Ø
1;9.12	otsu kebis	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): krõbistab	tüvi (lüh.)+ Ø
	poisi seema!	ma- infinitiiv (tüvi+ -ma): sööma	—
	auto tuli oopis	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i): tuli	—
	auto kadus's	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): kadus	tüvi+ -s
1;9.13	käsi pesta, tuttu kaa	da-infinitiiv (tüvi+ -ta): pesta	—
	Itsu kisa, Anna kaa kisa	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): kisas	tüvi + Ø
1;9.14	Atsu attass	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): aitas	tüvi+ -s
	emme attass	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): aitas	tüvi+ -s
	tulge sisse	imperat.mitm 2.p. (tüvi+ -ge): tulge	—
1;9.15	onu kopsiss	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): kopsis	tüvi+ -s
1;9.16	ei taha	oleviku eitus (ei + tüvi): ei taha	ei + tüvi
	istu siia	da- infinitiiv (tüvi + -da): istuda	tüvi + Ø
	At'su toop	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): toob	tüvi + -b
1;9.17	At'su kehis	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): kõhis	tüvi+ -s
	emme, mine, At'su ka	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø): mine	tüvi + Ø

	äkka öles	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø): ärka	tüvi + Ø
	ei tohi	oleviku eitus (ei + tüvi): ei tohi	ei + tüvi
	pissi	da- infinitiiv (tüvi + -da): pissida	tüvi + Ø
	issi tule	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): tuleb	tüvi + Ø
1;9.19	At'su loe	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): loeb	tüvi + Ø
	kiisu anna , tubi	oleviku ains. 1.p.(tüvi + -n): annan	tüvi + Ø
1;9.21	emme pane!	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø): pane	tüvi + Ø
	pole keena	oleviku eitus	
	emme, käsi pesta ka	da- infinitiiv (tüvi + -ta): pesta	–
	At'su kolist	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): koristab	tüvi + Ø
1;9.23	Pitsu, tule!	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø): tule	tüvi + Ø
	lepess ala	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): lõppes	tüvi+ -s
	Pitsu auku	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): haugub	tüvi + Ø
	äkkas elesse	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): ärkas	tüvi+ -s
	onu tei tupsu	imperf.ains.3.p.: tõi	–
1;9.24	At'su miine taha	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): tahab	tüvi + Ø
	tule siia!	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø): tule	tüvi + Ø
1;9.27	onu tee seija	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): teeb	tüvi + Ø
	mana tei kuusepuu	imperf.ains.3.p.: tõi	–
	nähme oue!	imperat.mitm.1.p.(tüvi+ -me): lähme	–
1;10.0	issi, mine äla	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø): mine	tüvi + Ø
	ei matse	oleviku eitus (ei + tüvi): ei maitse	ei + tüvi
1;10.1	emme, loe sedat!	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø): loe	tüvi + Ø
	muumi lepess ala	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): lõppes	tüvi+ -s
	ei taha lasteaada	oleviku eitus (ei + tüvi): ei taha	ei + tüvi
1;10.2	nähme nongi	imperat.mitm.1.p.(tüvi+ -me): lähme	–
	vaata	ma -infinitiiv (tüvi + -ma): vaatama	tüvi + Ø
1;10.3	issi teele läks	imperf.ains.3.p: läks	
	At'su lumepalli tegi	imperf.ains.3.p.(tüvi + -i): tegi	
	At'su väsis ala	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): väsis	tüvi+ -s
1;10.4	kalda mommit	oleviku ains. 1.p.(tüvi + -n): kardan	tüvi + Ø
	tädi maka	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): magab	tüvi + Ø
1;10.5	issi l'uude vala	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): valab	tüvi + Ø
	At'su toop tooli	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): toob	tüvi + -b
1;10.6	pesis ala	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i): pesi	tüvi+ -i + -s
	testas ala	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): tõstis	tüvi+ -s
1;10.7	At'su otsi Pollat	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): otsib	tüvi + Ø
	At'su toop Polla	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): toob	tüvi + -b
	keena pelep	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): põleb	tüvi + -b

1;10.8	emme keelas	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): keeras	tüvi+ -s
	tädi maksa	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): maksab	tüvi + -b
	emme ostis kohut	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): ostis	tüvi+ -s
	kese nutap?	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): nutab	tüvi + -b
	kol'las üles	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): korjas	tüvi+ -s
	ei maga	oleviku eitus (ei + tüvi): ei maga	ei + tüvi
1;10.9	mahma ostas	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): ostis	tüvi+ -s
	lasteaada käisin	imperf.ains.1.p.(tüvi +-si+-n): käisin	tüvi +-si+-n
1;10.10	emme oiap	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): hoiab	tüvi + -b
	ei keena pele	oleviku eitus (ei + tüvi): ei põle	ei + tüvi
	ei saa kätte At'su	oleviku eitus (ei + tüvi): ei saa	ei + tüvi
	oma kodu litsi	imperf.ains.1.p.(tüvi +-si+-n): leidsin	tüvi +-si + Ø
	taha oma koju	oleviku ains. 1.p.(tüvi + -n): tahan	tüvi + Ø
	päike teusep	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): tõuseb	tüvi + -b
	küll akka	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): hakkab	tüvi + -b
1;10.11	kilekotti oiap	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): hoiab	tüvi + -b
	ei pilli maha	oleviku eitus (ei + tüvi): ei pilli	ei + tüvi
	Atsu oias	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -i+-s): hoidis	tüvi+ -s
	kutsus emme	imperf.ains.3.p.(tüvi+ -s): kutsus	tüvi+ -s
1;10.12	mommi seep	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): sööb	tüvi + -b
	apsu vetap	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): võtab	tüvi + -b
	At'su laulis ilusti	imperf.ains.3.p.(tüvi+-i+ -s): laulis	tüvi+-i+ -s
1;10.13	akka otsast paale	imperat.ains.2.p. (tüvi + Ø): hakka	tüvi + Ø
1;10.14	kesse tulip?	imperf.ains.3.p.: tuli	"liialdus"
	At'su juua veev	da- infinitiiv : juua	
	At'su jei juba	imperf.ains.3.p.: jõi	
1;10.15	akkab	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): hakkab	tüvi + -b
	killumaa	ma-infinitiiv (tüvi+ -ma): kirjutama	tüvi (lüh.)+ -ma
	leikamaa keesi	ma-infinitiiv (tüvi+ -ma): lõikama	tüvi+ -ma
	lutsukommi osta , otsas	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): ostab	tüvi + Ø
	päägu		
	At'su pai-pai tegemaa	ma-infinitiiv (tüvi+ -ma): tegema	tüvi+ -ma
1;10.16	ei minna buss	oleviku eitus (ei + tüvi): ei lähe	ei + tüvi ?
	seitma	ma-infinitiiv (tüvi+ -ma): sõitma	tüvi+ -ma
	ei ole issit	oleviku eitus (ei + tüvi): ei ole	ei + tüvi
1;10.17	viisis ala	imperf. ains. 3.p (tüvi +-s): viis	"liialdus"
	keik ala kolistab	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): koristab	tüvi + -b

	emme pesi ala kinda	imperf. ains. 3.p (tüvi+ -i): pesi	
1;10.18	At'su koppidaa	da-infinitiv (tüvi+ -da): kopsida	tüvi+ -da
1;10.20	päägu emme noonistab ei noonistab	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): joonistab oleviku eitus (ei + tüvi): ei joonista	tüvi + -b ei + tüvi+ -b !!
1;10.22	lasteaias käisin emme at'ta pissi äla kallab teletupsu lepes ala missimuu kalda At'sut emme löö issi lökkab	imperf. ains. 1.p (tüvi + -si+-n):käisin oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): aitab da-infinitiv (tüvi+ -ta): kallata imperf. ains. 3.p (tüvi+ -s): lõppes oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): kardab oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): lööb oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): lökkab	tüvi + -si+-n tüvi + Ø tüvi+ -b tüvi+ -s tüvi + Ø tüvi + Ø tüvi+ -b
1;10.23	kalda masit	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): kardab	tüvi + Ø
1;10.24	sinu joogitass, veta siis eile kukkusid maha	imperat. ains.2.p (tüvi + Ø): võta imperf. ains. 2.p (tüvi+ -si+ -d): kukkusid	tüvi + Ø -
1;10.29	leidis üles!	imperf. ains. 3.p (tüvi+ -is): leidis	tüvi+ -is
1;11.0	Antsu teleka vaatab Antsu ise loeb	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): vaatab oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): loeb	tüvi+ -b tüvi+ -b
1;11.1	lumi sajas	imperf. ains. 3.p (tüvi+ -s): sadas	tüvi+ -s !!
1;11.2	sinu Po ootas kodus	imperf. ains. 3.p (tüvi+ -s): ootas	tüvi+ -s
1;11.3	mesimumm nenda ala	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): lendab	tüvi + Ø
1;11.6	nänku tuleb Uugo- ussi vaatama siia käisid Antsu loes ala nüüd	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): tuleb ma-infinitiv (tüvi + -ma): vaatama imperf. ains. 2.p (tüvi+-si+-d) imperf. ains. 3.p (tüvi+ -s): luges	tüvi+ -b tüvi + -ma -
1;11.15	Antsu oleb telme täna oue ei saa , täna aige oleb Antsu	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): on oleviku eitus (ei + tüvi): ei saa oleviku ains. 3.p: on	tüvi+ -b !! ei + tüvi tüvi+ -b !!!
1;11.17	Antsu kõps tegis	imperf. ains. 3.p (tüvi+-i): tegi	tüvi+ -i + -s !!
1;11.20	issi lehvitab ei issi lehvita siis issi loeb ei issi loe	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): lehvita oleviku eitus (ei + tüvi): ei lehvita oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): loeb oleviku eitus (ei + tüvi): ei loe	tüvi + -b ei + tüvi tüvi + -b ei + tüvi
1;11.21	emme, elista onu Malgole ei tohi kiskuda seda, nänku kiskub Antsu käis	imperat. ains.2.p (tüvi + Ø): helista oleviku eitus (ei + tüvi): ei tohi da-infinitiv (tüvi+ -da): kiskuda oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): kiskub imperf. ains. 3.p (tüvi+ -s): käis	tüvi + Ø ei + tüvi tüvi+ -da tüvi + -b tüvi+ -s

	köögis kolamas	ma-inf. mas- vorm (tüvi+ -mas)	-
	ei mine	oleviku eitus (ei + tüvi): ei lähe	ei + tüvi
	tuppa mängima	ma-infinitiiiv (tüvi+-ma):mängima	tüvi+-ma
1;11.22	anna minu kätte!	imperatiivi ains. 2.p (tüvi + Ø): anna	tüvi + Ø
1;11.23	lahti tegeda , seda lahti	da-infinitiiiv: teha	tüvi + -da
	tegeda		
1;11.26	Antsu mängis kaluga	imperf. ains. 3.p (tüvi+ -s): mängis	tüvi+ -s
	niimodi teeb äält	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): teeb	tüvi + -b
	Antsu killutab	oleviku ains. 3.p.(tüvi + -b): kirjutab	tüvi + -b
1;11.30	emme tees lahti	imperf. ains. 3.p (tüvi+ -i): tegi	tüvi+ -s
	omme tulevad külalised	oleviku mitm.3.p (tüvi+ -vad): tulevad	-

LISA 3. Verbide grupeerimine

Preesens

oni 'ronib'
otsi 'otsib'
paista 'paistab'
tule 'tuleb'
mängi 'mängib'
vaata 'vaatab'
istu 'istun'
pillu 'piilub'
kebis 'krõbistab'
äägi 'räägib'
tee 'teeb'
taha 'tahan'
puhka 'puhkab'
on
panad 'parandab'
tilise 'tiliseb'
loe 'loeb'
taha 'tahan'
piia 'püüab'
taha 'tahab'
toop'toob'
loe 'loeb'
anna 'annab'
pane 'paneb'
kolist 'koristab'
auku 'haugub'
maksa 'maksab'
tee 'teeb'
kalda 'kardan'
maka 'magab'
vala 'valab'
osta 'ostab'
otsi 'otsib'
pelep 'põleb'
vetap 'võtab'
nutap 'nutab'
oiap 'hoiab'
taha 'tahan'
teusep 'tõuseb'
akka 'hakkab'
seep 'sööb'
loeb
akkab 'hakkab'
kolistab 'koristab'
noonistab 'joonistab'
atta 'aitab'
kallab
kalda 'kardab'
löö 'lööb'

Imperfekt

os'ti 'ostis'
tuli
kuku 'kukkusin'
atta 'aitas'
kukku 'kukkusin'
sai
kadu 'kadus'
pani
tei 'tõi'
katu 'kadus'
kaduss
kisa 'kisas'
attass
kopsiss
kehis 'köhis'
lepess 'lõppes'
äkkas 'ärkas'
läks
tegi
väsis
pesis 'pesi'
testas 'tõstis'
keelas 'keeras'
ostis
kollas 'korjas'
ostas 'ostis'
käisin
litsi 'leidsin'
oias 'hoidis'
kutsus
laulis
jei 'jõi'
tulip 'tuli'
viisis 'viis'
pesi
kukkusid
leidis
sajas
ootas
loes 'luges'
tegis
käis
mängis
tees 'tegi'
käisid

Imperatiiv

loa 'loe'
katsu
istu
kalla
aata 'vaata'
tee
pii 'vii'
tassi
tee
eta 'võta'
tulge
mine
äkka öles 'ärka üles'
tule
nähme 'lähme'
akka 'hakka'
veta 'võta'
elista 'helista'
anna

lökkab
vaatab
nenda 'lendab'
tuleb
oleb
teeb
lehvitab
kiskub
killutab 'kirjutab'
tulevad

Negatiiv

eis'saa 'ei saa'
ettaha 'ei taha'
ole 'ei ole'
ei saa
ei taha
ei tohi
pole
ei matse 'ei maitse'
ei maga
ei pele
ei pilla
ei minna 'ei lähe'
ei noonistab
ei ole
ei lehvita
ei loe
ei mine

Infinitiivid

seema 'sööma'
pesta
pissi 'pissida'
juua
killumaa 'kirjutama'
leikamaa 'lõikama'
tegema
seitma 'sõitma'
koppidaa 'kopsida'
vaatama
kiskuda
kolamas
mängima
tegeda 'teha'

LISA 4. Litereeritud teksti näide

LAPSE KÕNE TRANSKRIPTSIOON : ANDREAS 1; 7. 24

Lindistas (19. okt. 1999) ja transkribeeris Andrease ema **MAIGI VIJA**, lindistatud koduses situatsioonis, tegevuskoht: elutuba ja mängutuba, osalesid Andreas ja tema ema, põhitegevus on fotoalbumi ja pildiraamatu lehitsemine ning kommenteerimine, aknast välja vaatamine, mängimine.

ANDREAS (hellitusnimi ANTSU)

EMA

1. Tu'tu	
2. eis'saa	Ei saa ei saa
3. XXX eis'saa	Kus su raamat on. vaata kus pildid on
4. Eissaa eissaa eissaa	
5. Pit'ti, aittä ((tahab pildialbumit enda kätte))	Kus suur raamat on?(.) Otsi
6. Eittää	Ei taha
7. Otsüü otsü otsü	Otsi kus Eiki pilt on ja
8. Eki	
9. Eki ek	((sosinal)) Eiki
10. Eki ((leiab fotodelt tuttavaid))	Kes veel on?
11. E'le	Erel
12. Täti	Tädi
13. Kesse? Kesseh?	Kes see on?
14. Ämmä	Emme. Kes veel on?
15. au	
16. Täti	Tädi
17. Issi	
18. omme	
19. Atsu	Mis Antsul suus on?
20. Utu	Lutu on suus
21. Eki	
22. iss xxx	
23. Eissaa eissaa ei saa ((naerab))	Võtame suure pildialbumi vaatame mis seal on Ära roni nimodi siia
24. Äittä äitäh eissaa äissaa ((kisab, ronib albumile peale))	
25. Mõmmi ((karumõmm on pildil auku kukkunud, augu äärel seisab jänes))	Mõmmi

26. Auku kessee?	Jänku
27. Kessee?	Pall
28. Kessee?	Lips on ümber. Mis tita teeb?
29. Tudu- tudu- tudu	Tudu tudu tudu xxx
30. Emme	Emme
31. Tudu tudu	Tudu tudu
32. Emme	Mis tita on siin
33. Titi	
34. Mõmmi	Suur mõmmi
35. Kessee? Kese?	Kesse on?
36. Issi	Mis issil on siin ees?
37. Süllö	Sülle. Kes issi süles on? Kes issi süles on?
38. At'su	Antsu on väike siin Antsu on pisi pisi
39. Issi	Issi
40. Kessee?	Antsu. Mis Antsu teeb siin?
41. Kessee?	Sulla sulla vann on see. Väike vann
42. Süll	Sulla sulla ujumas oled. Ujumas
43. Issi	Issi juures jah.vaata mis see siin on ((osutab tordile pildil))
44. Kuuki	Kook. See on sünnipäeva kook
45. Xxx	Antsu
46. Kessee?	Mis Antsul suus on?
47. Utu	Lutu
48. Kessee?	Pall. Suur pall
49. Kessee?kessee?emme	Emme jah. Emme süles oled
50. Kessee? kesee? [issi]	[Antsu] issi ja Antsu on seal
51. Kesee? Kessee?	Lamp
52. Kesee? Emmä ämmä ämmä ämmä	emme
53. xxx	Vaata vaata vaatame edasi. Oota ära mine peale
54. Kuts	Näe näe mis sul süles on?
55. Lell	Kuts on süles. Vaata mis siin on
56.	Lill
57. elö ((imateerib sõna õ/a))	A kes siin emme õla peal on?vaata kes siin emme õla peal on?
58. Ala	Vaata kes emmel on õla peal.kesse emme õla peal on?
59. Sal'a	Sajajalgne
60. äku	Mhnh Mis see on? ((osutab jänesele pildil))
61.	Jänku jänku on siin jah
62. Kiss kiss	Vaata mis tudub. Näe ((müra))
	Antsu teeb kiisule pai

63. Kisee?
64. Kessee?
65. Kesee?
66. At'su
67. Kots [kots] kots av av av av av
68. Njau njau njau njau njau
69. Uju uju [uju]
70. kuuki
71. Sunni
72. Auto
73. Tane
74.
75. maja
76. Aua
77. Pitsu
78. Sapa
79. Sapa ((näitab sõrmega, kuidas koer saba liputab))
80. Kor
81. Pitsu
82. Xxxkessee? Xxx kessee?
83. Eissaa, eisaa kessee? ((märkas diktofoni))
84. Eis'saa
85. Eis'saa
86. Eki [Ele]
87. Kes'see?
88. Kes'see?
89. Käua
90. Kiika- kiika- kiiga
91. Mõmmi, tud'i
92. Tut'i- tut'i- tut'i
- Vanaisa
Issi
kes see on?
Antsu. Kes see on?
[kuts] mis sa kutsile teed? Kuts teeb auh auh.
Kuidas kiisu teeb?
Näu näu teeb kiisu kiisu teeb njäu njäu
[uju] uju jah uju uju
Vaata kes siin veel kõik on sinuga koos. Näe
Andrease sünnipäev, siin on jälle sünnipäevakook.
jälle sünnipäevakook. vaata kes see on?
Sünnipäev a kes sul külas on vaata.
Auto. Aga Tanel on.
Erel ja
((katkestus))
- Maja
Aua väike kutsa
Väike Pitsu on
Saba
Saba teeb niimoodi siis kui kutsa liputab saba. Siis
kutsal on hea meel, eks. Siis kui viime kutsale
küpsist, siis kutsa liputab saba. Näe Georg on siin
- Jälle Pitsu, siin on Pitsu ka emme süles vaata,
eks? eks?
Kuskohas?
See on diktofon, ära sa puutu seda, eksju? Me
vaatame pilte. Xxx
Ei saa
Antsu ei saa seda, see läheb katki, kui sa sellega
kolistad. Vaata kes siin on.
[Eiki] Erel, tädi- Kristiine ka
tädi- Kristiine ·
See jah Mis siin on?.
Käru, Ereli käru muidugi
Mis siin toolis teha saab?
Kiiga kaaga jah. Ära näpuga katsu, Antsu ära
näpuga katsu. Vaata vaata kes see on?
Kes tud'ib?
Kes teeb tud'i- tud'i?

93. Tut'i
 94. Pi'tsu
 95. Pat'i
96. Njau- njau- njau- njau- njau
 97. Auh- auh- auh- auh- auh
 98. [kut's]
 99. Pat't ((kergelt palataliseeritud))
 100. [uju]
101. XXX
 102. kiss kiss
 103. njau
 104. njau njau
 105. kes'see?
 106. kes'ee?
 107. kesee?
 108. kas's si'ti
109. XXXautta
 110. ampu
 111. ämbu
 112. üks- üks-üks.
 113. kiis's- kiis's
 114. kin'ni ((paneb albumi kinni))
 115. ot's
 116. kiss- kiss
 117. kut's
 118. kiss njau- njau- njau
 119. s'apa s'apa s'apa- s'apa
 120. kut's (.)kut's
121. kut's ((annab märku, et jutt käib õuekutsast, kes elab lasteaia lähedal))
 122. kipsii
 123. ((võtab mängukoera kätte)) nin'ni
 124. sil
 125. sel
 126. s'al'l ((mängukoeral on lips kaelas))
 127. ((arusaamatud helid))
- Kes see on?
 Pitsu. Mis see on?
 Pat'i jah pad'i. Näe, An'tsu teeb kiisule pai ja kut'sale pai.
 A kuidas kut'sa teeb?
 Auh
 [mis siin on?]
 Part on vees
 [Antsu] ka ujub, eks? ujud?.vaata nüüd ((fotol on kassipojad))
 XXX
 pisikesed kiisud on siin
 pisikesed kiisud
 jaa
 Ant'su
 Kairi on
 mis siin teed? ((pildil mängib A. liivakastis))
 sitikad on kastis ((A. mäletab, et suvel olid maal liivakastis mustad kõvakoerikud)), mis kastis veel on?
 mis veel on?
 ämber
- kiiss- kiiss
 kinni, mis nüüd on?
 otsa sai
 kiisu oli käru peal (...)kiisu oli käru peal
 kut's kukkus maha
- saba saba
 kutsal on ka saba, kutsal on väike saba ((näitab mängukoera saba))
 õues kutsal on ka saba (...) liputab saba nimodi, jah?
 siis kui küpsist anname jah
 nin'ni
 silm (.) kõrvad kõrvad
 silm (.) kõrvad mis see on?
 sal'l on kaelas jah
 a mis need on?

128.lal'a	jalad
129.njau- njau- njau	käpad käpad kus kiisu käpad on?
130.sii	siin
131.sii	jaa
132.sii	((kolin))
133.lal'a	
134.aitäh	aitäh
135.njau- njau- njau- njau	
136.njau- njau- njau- njau	
137.((kolin ja müra))	
138.äi- ei site- site XXX	see on raamat
139.kis'se?	raamat
140.s'e?	see on ka raamat
141.s'ä?	sul on palju raamatuid
142.ämmä ((annab emale raamatu))	aitäh
143.emmä	emme loeb vä?
144.kal'a kal'a	
145.äi- äi-äi	ai-ai, mõmmi löi varba ära
146.ks'ee?	orav
147.oa	
148.kapi ((oraval on käbi käes))	
149.sil sil sil	
150.äi- äi	
151.on'u ((näeb tuttavat pilti mutionuga))	
152.on'u ((rõhutab eriti))	mutionu
153.ot'e	mutionu
154.kes'see?	mõmmi
155.kis'se?	mõmmi
156.ksee?	see ongi mõmmi
157.mõmmi	
158.kessee?	seal on puud
159.kiss- kiss	kiisupilt
160.njau njau njau- njau njau- njau	
161.os's, sii	us's
162.sssh-ssh ((proovib ussi häält teha))	uss teeb niimoodi teeb nii jah
163.XXX	XXX
164.kes'see?	liblikas
165.XXXau`ku	kukkus auku, mis siin korvi sees on?
166.en'ne	herned
167.kes'ee?	mõmmi
168.kes'ee?	mõmmi kukkus auku

169.kes'ee? kes'ee?	lilled on seal
170.kes'ee? ((väga nõudlikult))	kuskohas, näita?
171.sii	korv
172.ko-, kes'ee?	korv
173.kes'ää?	
174.si`tti	sitikas siin jah, mis mõmmi teeb?
175.pes'e- pes'e	peseb käsi, mis siin on tal siin käes?
176.käes(imit.)	mis see on siin käes, millega ta peseb käsi?
177.pes'e- pes'e	mis see on, Andreas vaata mis see on siin?ei, see mis siin on millega sina käsi pesed (.)seep
	seep on see (.)rätik on ka tal (.) rätik
178.seep	kes see on?
179.XXX	orav, orav sööb käbi
180.ol'u	käbi
181.käpe	öökull
182.kol'le	mis teeb? kuidas öökull teeb?
183.ohhoo!	uhhuu!
184.uhhuu! uhhuu!	mõmmi emme
185.kes'see?	mõmmi, mis nad teevad?
186.kesee?	tud'u- tud'u teevad
187.tud'u- tud'u- tud'u	[mõmmi on emme kaisus]
188.[kes'see?]	XXX
189.kse?	kell
190.kell	tik- tak teeb
191.kek- kek kee	tik- tak, tik- tak (.)mis siin pildi peal on?
192.kek- kek kee	pildi peal
193.pit'ti	tud'ub emme süles, a mis siin akna taga sabistab?
194.tud'u- tud'u	eei, vihm sabistab
195.s'apa	sajab
196.s'apa	sajab
197.s'aja	vihma hakkas sadama
198.s'apa	vihma hakkas sadama, sadas sabinal vastu akent,
199.((naerab))	eks?(...) kes see on?
	not'su
200.o' ts'ö	mõmmi ja jänku(.) kes see on?
201.kesee?	mis konn teeb?
202.kon'nn	opa- opa, aga mis konn siin pildi peal teeb kurele?
203.apa- apa ((teeb hüppamise liigutust))	taa- taa teeb kurele, taa- taa
204.taa- taa	konnal oli hea meel, et kurg ära läks
205.kon'n	mõmmi nutab
206.kor-	kukk
207.kessee?	

208.kuk	kuidas kukk teeb?
209.ka-kaaa ((killkab))	ka-kaa jah , kukerikii, kana teeb kaak- kaak, kana teeb kaak- kaak
210.kesee?	rebane, mis se on?
211.s'apa (.)s'apa	saba, mis veel on?(;) mis ta teeb siin?
212.keti- keti	ei tee kõdi-kõdi, kammib saba
213.s'apa	vaatad seda raamatut või, vaata seda raamatut siis, vaata mis siin pildi peal on
214.kok kok kok	mis see?
215.kook	ei ole
216.pal'l	pal'l on
217.kesee?	õunad
218.kesee?	pall
219.kesee	
220.((susiseb))	mis need on?
221.kumme	kummikud
222.us'si	sus'sid
223.us's	jah, us's on (?)
224.us's	mis siin on, kas sa tunnend ära mis see on?
225.kamm	kamm
226.kissee? (.) sep	seep, mis veel on?
227.kesee?	pudel
228.kesee? kesee?	see on sampoon
229.ksee?	see ka
230.[kesee?]	[mis see on?]
231.kamm	see on hambahari, mis sa sellega teed, pesed? ei, hambaharjaga pesed?
232.amm	hambaid, hambaid pesed , vaatame mis siin veel on(.) vaatame
233.kessee?	see on kiisu
234.kessee?	kahvel
235.kessee?	kes see on?
236.pat	part on siin
237.kesse?	see on nõör, pardil on taga nõör, mis siin pildi peal on?
238.XXX aki	aken, mis aknast piilub?
239.pill-ill	mis piilub?
240.päkke	päike, päike piilub aknast
241.kesse?	prügikast on
242.kesse	se on kastrul
243.kas(r)u	

244.kesse?	kann
245.kesse?	kauss
246.kesse?	tas's
247.kessee?	mis see on?((osutab lambile))
248.kell	ei, mis see on?
249.issi	issi pani, aga mis see on? lamp
250.kessee?	see on ka lamp
251.patt	(?) mis see on?((pildil on tolmuimeja))
252.Noo- Noo ((Teletupsude saatest tuttava Noo- Noo põhjal kutsub A. kõiki tolmuimejaid nii))	Noo- Noo, tolmuimeja on see (.) tolmuimeja
253.pu`ppu, pu`ppu, pu`ppu	papu või?
254.pu`ppu	ah nuppu vajutad või? mis siin pildi peal on? vaata
255.mõmmu	mammud, aga kas sa tunnud ära ka mis mammud on, mis need on?
256.mammu	need on õunad
257.mammu	maasikad, mis need ripuvad siin?
258.pan`ni	banaanid on jah, oi oi mis siin on?
259.kooki	kooki on jah (.) mis siin tehakse?
260.kats kas's	kastis on, mis nad siin liivakastis teevad? mängivad, mis neil siin on vaata käes?
261.sia	ämber
262.kessee?	ämber
263.kessee?	kühvel, mis see on?
264.pa`l'l	pal'l
265.((ronib akna peale))	istu ilusasti, vaata mis sa õues näed
266.pus'si	bus's, kus bus's on?
267.eh	mis seal sõidavad?
268.auta	autod
269.kile- kil'le XXX	vaata- vaata mis seal sõidab nüüd mööda
270.pu`s's	bus's läheb ja näed vaata kes seal all kõnnivad (...) kes kõnnib seal?
271.on'u	onu kõnnib all
272.pus'sika	kes sõidab bus'siga?
273.pana	kes?
274. kopo ((tahab aknale koputada))	ära tee kop- kop
275.kesse? kss	ei tohi sikutada, istu ilusasti, siis emme lubab vaadata sul aknast välja
276.kop ((koputab vastu aknaklaasi))	vaata, mis sa veel näed seal?
277.on'u	onu kõnnib jah, mis onu teeb õues?
278.patta	mis ta teeb? mis onu teeb õues?
279.uju- uju	ei uju, mis ta teeb õues? kõn'ni-kõn'ni või?

280.kenne- kenne	
281.XXX opa	mis sa täna lasteaias tegid?
282.piss- piss	tegid piss- piss, mis sa veel tegid?
283.piss- piss	tegid piss püksi, a mis sa veel tegid?
284.piss- piss	käisid basseinis, mis sa seal tegid?
285.pissi	ei, mis sa seal basseinis tegid tädiga?
286.sull sull	sul'l- sul'l uju- uju tegid või?
287.uju- uju	jah, mis sa veel tegid, kas sa tud'usid ka lasteaias või?
288.tud'u	tud'usid jah
289.XXX	a kõhu sõid ka täis jah?
290.tääis's(imit.)	sõid täis, sõid taldriku pealt kõik otsa ilusasti?
291.tät'i	tädi, tädi aitas jah?
292.kopo- kopo kopo ((koputab aknale))	kes veel lasteaias täna oli?
293.pissi	Alari oli või?
294.An'na ((mainib lemmikrühmakaaslast))	Anna oli või?
295.An'na	Anna oli, kes veel oli? Kristjan oli ka?
296.Kis't	jaa, Alari oli käruga, eks?
297.An'na	Alari oli käruga
298.At'su	An'tsu oli ka käruga, aga Alaril oli ka käru, ütle käru
299.käula	käru
300.An'na	Anna oli autoga, Anna tuli autoga, Annal ei ole käru. Istu ilusasti, vaata mis auto seal sõidab nüüd? Suur auto
301.auta	auto
302.man'ni	
303.pus'si	bussi, bussi ei ole praegu, buss sõitis ära peatusest
304.pat(imit. sõna <i>peatusest</i>)	
305.pus'si	bussi, a millega issi tööle läks?
306.pus'si	ei läinud bussiga, rattaga
307.tattö [pus'sika]	rattaga
308.pus'si	tule istu ilusasti alla siia, tule istu minu juurde
309.XXX	kas me lähme kööki teeme süüa?
310.issi	issile
311.issi	süüa
312.süiji süijö	süüa teeme issile, mis me teeme süüa?
313.mämm mämm mämm	mämm mämm
314.issi	
315.mämm mämm iss	
316.mämm mämm	

317.kessee?	
318.pus's	auto
319.pus's pus'si	
320.pus's pus's	
321.pus's pus's	
322.pus's pus's	buss või?
323.pus's	
324.kut's	kut's kõnnib seal
325.paja- paja	tahad paia- paia teha või?
326.paia	kut's on seal all, meie oleme kõrgel üleval
327.kut's kut's kut's	
328.pus's pus's pus's	ei ole bussi praegu ju, seal on siuke auto nagu vanaisal, vaata seal, villis näed seal? nagu vanaisa villis, seal all
329.al'l	jah
330.al'l	seal natuke kaugemal
331.kau-	kaugemal (...) seal
332.sii	seal, sinna vaatasid jah?
333.Pits'u	Pits'u jah, Pitsu on ka seal auto peal, aga Pitsu on maal
334.paa	maal
335.issi	issi tuleb rattaga
336.pus'si	ei, bussiga ei tule täna, issi tuleb rattaga
337.t'äkätä	
338.sii- Pits'u	Pitsu, vaata, mis nüüd sealt läheb?
339.pus's	buss läheb jälle
340.äle pus's	jah, buss läheb
341.äle	jälle
342.sii- Pits'u	Pitsu
343.pus's pus's pus's ((kolistab))	ära kolista, kuule kus sul see raamat on kus sul on traktorid?
344.t'akku t'akka t'akku	kus sul traktorite raamat on, otsi ülesse, mine vaata kastist
345.t'akku	kus on kombain ja traktor, kombain ja traktor on seal pildi peal
346.pit'ti	pildi peal, vaata
347.auto auto	auto tuli(.) An'tsu, istu ilusasti, istu ilusasti sa kukud maha
348.mmm	vaata vaata mis tädil käes on?
349.kot'ti	kot't on tädil
350.on'u	onu tuleb ka jah

351.kot't	vaata, kuhu kiisu hüppas
352.op- äu	
353.kiss- kiss	kiss- kiss on seal, valge kass
354.kiss- kiss	valge kass
355.kas'si	onu
356.on'u aps' put's	aken on ka valge, vaata aken(.) uks on valge
357.on'u	uks on valge ja aken on valge, ära tee, ära tee
358.uks's	kolks
359.XXX	vaata kes bussi pealt tulevad
360.pus'si	bussi pealt tulevad näed, poiss tuleb
361.pos's ((naerab omaette))	poiss
362.puis's ((naerab omaette))	poiss
363.pa'l'l	poiss mängib palli jah (.) istu ilusti, istu ilusti
364.pus's pos's pos's	poiss jah
365.pos's	ähäh
366.pois's	poiss
367.pus's pus's	näe vaata kes veel tulevad sealt
368.au- autaa	onu on ka seal, onul on sall vaata
369.kesse?	onu(.) istu ilusti, ei tõuse püsti, istu ilusasti
370.XXX pat'i	padi
371.kiss	kiisu paneb pea padja peale jah, pane siia
372.sia	siia, aitäh pane siia
373.t'akku	see on tädi
374.kessee? kessee?	mis need on? juuksed
375.kessee?	mis veel on tädil?
376.aa ((näeb pildil A-tähte))	mis veel on?
377.tät'i	tädi, mis tädil on siin?
378.sil	